

YKSILÖKOHTAISTA TYÖTÄ JÄRJESTELMÄN RAJOISSA

Julkinen sosiaalityö paperittomien parissa

Maiju Toroi
Maisterintutkielma
Sosiaalityö
Yhteiskuntatieteiden ja
filosofian laitos
Humanistis-yhteiskuntatieteellinen
tiedekunta
Jyväskylän yliopisto
Kevät 2020

TIIVISTELMÄ

YKSILÖKOHTAISTA TYÖTÄ JÄRJESTELMÄN RAJOISSA

Julkinen sosiaalityö paperittomien parissa

Maiju Toroi

Sosiaalityö

Maisterintutkielma

Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos

Humanistis-yhteiskuntatieteellinen tiedekunta

Jyväskylän yliopisto

Ohjaaja: Satu Ranta-Tyrkkö

Kevät 2020

Sivumäärä: 91 sivua + 2 liitettä

Tämän maisterintutkielman tehtävänä on selvittää, kuinka sosiaalityöntekijät pystyvät auttamaan ja tukemaan paperittomia palvelujärjestelmästä käsin, mitä rajoja palvelujärjestelmä asettaa sosiaalityölle ja mitä paperittomien aseman parantamiseksi tulisi sosiaalityöntekijöiden näkemyksen mukaan tehdä. Tutkielman näkökulma rajautuu vuoden 2015 pakolaiskriisinä tunnetun ajanjakson jälkeiseen aikaan, paperittomuuden poliittiseen luonteeseen ja palvelujärjestelmän toimintaan. Tutkielma on toteutettu laadullisin tutkimusmenetelmin, ja tutkielman aineiston muodostaa paperittomien parissa, maahanmuuttajien sosiaalipalveluissa ja lastensuojelussa työskentelevien sosiaalityöntekijöiden haastattelut. Haastatteluja toteutettiin yhteensä kuusi neljässä eri Suomen kunnassa. Analyysimenetelmänä käytettiin sisälönanalyysia.

Paperittomuuden ja sosiaalityön suhde näyttäytyy tutkielman tulosten pohjalta ristiriitaisena ja monimutkaisena. Paperittomuuteen liittyy erilaisia jännitteisiä intressejä, joilla on vaikutusta myös palvelujärjestelmässä toimivaan sosiaalityöhön. Mahdollisuudet auttaa ja tukea riippuvat useasta eri tekijästä, kuten esimerkiksi kunnasta ja siitä, miten lakia tulkitaan. Pääosin sosiaalityöntekijät kuitenkin auttavat ja tukevat paperittomia institutionaalisten reunaehto- ja rajoissa, jotka antavat sosiaalityöntekijöille rajalliset mahdollisuudet työskentelyyn. Tämä aiheuttaa sosiaalityöntekijöissä osin toivottomuutta ja turhautumista. Lisäksi sosiaalityöntekijät auttavat paperittomia löytämään pidempiaikaisia ratkaisuja heidän elämäänsä ja ajavat heidän asiaansa palvelujärjestelmässä, kun paperittomilla on vaikeuksia päästä heille kuuluviin palveluihin.

Ratkaisujen löytäminen paperittomien aseman parantamiseen ei ole yksinkertaista. Järjestelmän toivotaan mahdollistavan joitakin väyliä auttamiseen ja esimerkiksi yhteiskunnalliseen keskusteluun osallistuminen nähdään yhtenä paperittomien asemaa parantavana tekijänä. Tällaisen vaikuttamistyön koetaan kuuluvan sosiaalityöntekijöille tai järjestöille. Tutkielman tulokset osoittavat, että paperittomien parissa tehtävä julkinen sosiaalityö on vielä uutta ja hakee paikkaansa osana palvelujärjestelmän toimintaa. Tuloksista voidaan päätellä, että tällä hetkellä ammattieettisten periaatteiden mukainen sosiaalityö paperittomien parissa on hankalaa palvelujärjestelmästä käsin ja paperittomien asema suomalaisissa sosiaali- ja terveyspalveluissa määrittynyt osittaisen ulossulkemisen kautta.

Avainsanat: paperittomuus, sosiaalityö, ammattietiikka, palvelujärjestelmä, poliittinen ilmapiiri, ulossulkeminen

SISÄLLYS

1 JOHDANTO	3
2 MAAHANMUUTTAJAT, VIERAUS JA POLIITTISUUS	8
2.1 Käsitteen määrittelyä	8
2.1.1 Maahanmuuttaja, turvapaikanhakija, pakolainen?	8
2.1.2 Paperittomuus – monitahoinen käsite.....	10
2.2 Ylirajainen liikkuvuus haastaa kansallisvaltioita	11
2.3 Turvapaikanhakijat ja paperittomat poliittisessa keskustelussa	14
3 PAPERITTOMUUS SOSIAALITYÖN KYSYMYKSENÄ	16
3.1 Paperittoman arki ja oikeudet	16
3.1.1 Paperittomana eläminen	16
3.1.2 Paperittomien oikeudet Suomessa	19
3.2 Ammattietiikka sosiaalityön käytännöissä	21
3.3 Paperittomien auttaminen palvelujärjestelmästä käsin.....	23
3.3.1 Kompleksisuus ja pirulliset ongelmat.....	23
3.3.2 Julkinen sosiaalityö ja paperittomat	25
4 AINEISTO JA MENETELMÄT	30
4.1 Tutkimustehtävä	30
4.1.1 Tutkimuskysymykset.....	30
4.1.2 Metateoreettiset taustaoletukset.....	30
4.2 Aineistona haastattelut.....	32
4.3 Aineisto sisällönanalyysissa	35
4.4 Eettisyys ja luotettavuus	39
5 TULOKSET	43
5.1 Institutionaaliset rajat	45
5.1.1 Palvelujärjestelmän rajat.....	45
5.1.2 Järjestelmän epäkohdat.....	48
5.2 Palvelujärjestelmästä käsin annettava apu ja tuki.....	49
5.2.1 Tapauskohtainen sosiaalityö.....	49
5.2.2 Sosiaalisen oikeudenmukaisuuden edistäminen	64
5.3 Paperittomien aseman parantaminen	67
5.3.1 Yhteiskunnallinen vaikuttamistyö	67
5.3.2 Järjestelmän muutostarpeet.....	69
5.4 Havaintoja haastatteluista	72
6 JOHTOPÄÄTÖKSET	73
7 POHDINTA	79

LÄHTEET	84
----------------------	-----------

LIITTEET	92
-----------------------	-----------

Liite 1. Teemahaastattelun haastattelurunko	92
---	----

Liite 2. Saatekirje haastateltaville.....	94
---	----

TAULUKOT JA KUVIOT

TAULUKKO 1. Esimerkki aineiston pelkistämisestä ja ryhmittelystä alaluokkiin.....	38
---	----

TAULUKKO 2. Esimerkki aineiston abstrahoinnista, eli käsitteellistämistä.....	38
---	----

TAULUKKO 3. Käsitteellistäminen jatkuu	39
--	----

KUVIO 1. Pää-, ylä- ja alaluokat sekä niiden kytkeytyminen toisiinsa	44
--	----

KUVIO 2. Sosiaalityöntekijöiden auttamismahdollisuuksiin vaikuttavat tekijät.....	74
---	----

1 JOHDANTO

Vuonna 2015 koko Eurooppa oli uudenlaisen tilanteen edessä. Turvapaikanhakijoita oli 1,3 miljoonaa, mikä oli suurin määrä sitten toisen maailmansodan (Hiltunen 2019, 10). Myös Suomesta turvapaikkaa haki ennätysmäärä ihmisiä, kun vuonna 2015 turvapaikkahakemuksia jätettiin 32 476 kappaletta (Pakolaisapu 2019a). Syyt turvan hakemisen taustalla ovat moninaisia. Ulkoministeriön (2019) mukaan taustalla vaikuttavat lähtömaasta riippuen niin paikalliset konfliktit ja kriisit kuin myös erilaiset poliittiset, taloudelliset ja sosiaaliset tekijät sekä koetut vetotekijät vastaanottavissa maissa (Ulkoministeriö 2019). Yhä useammin pakolaisuuden taustalla on valtion romahdus, jolloin valtio ei enää pysty suojelemaan kansalaisiaan (Hiltunen 2019, 11).

Pakolaistilanne yllätti Euroopan – ainakin poliittisen puheen ja median mukaan. Hiltunen (2019) toteaa, että todellisuudessa Euroopan unioni oli siirtynyt 2000-luvun alusta lähtien turvapaikanhakijoita ja pakolaisia koskevista kriisistä toiseen (Hiltunen 2019, 151–197). Turvapaikanhakijamäärät olivat nousseet tasaisesti kohti vuotta 2015, jolloin hakijamäärät nousivat lähes eksponentiaalisesti (Eurostat 2019). Turvapaikanhakijoiden ennätysmäärästä huolimatta turvapaikanhakijoiden määrä oli vain noin yksi viidessadasosa koko Euroopan unionin väestömäärästä. Euroopassa turvapaikanhakijoita ajateltiin olevan liikaa ja heidän koettiin tulevan unionin rajojen yli hallitsemattomasti, mikä johti useassa Euroopan unionin maassa hallinnan ja kontrollin tunteen menettämiseen. Vuodesta 2015 alettiin puhua pakolaiskriisinä. (Hiltunen 2019, 9–10.)

Diskurssi painottui Euroopan kriisiin, eikä niinkään niiden ihmisten kriisiin, jotka olivat menettäneet läheisiä, joutuneet jättämään kotimaansa sekä turvautumaan salakuljettajiin ja lopulta hakeneet turvaa Euroopasta (Hiltunen 2019, 10–11). Hiltunen (2019) mukaan todellisuudessa kriisissä oli etenkin Euroopan unionin yhteinen turvapaikkapolitiikka, joka oli epäonnistunut ulkorajavalvonnassa, siirtolaisten pelastusoperaatioissa Välimerellä sekä Pohjois-Afrikan maiden demokratisoitumisen tukemisessa. Eurooppaa uhkaavaan ”kriisiin” reagoitiin erilaisilla hallintaa ja kontrollia lisäävillä käytänteillä sekä pyrkimyksellä ulkoistaa ongelmaa niin jäsenmaiden välillä, kuin myös muille mantereille. (Hiltunen 2019, 10–11, 14–15.) Turtiainen (2018) toteaa, että Euroopan unionin koheesion murentuminen sekä maahanmuuttajia koskevan poliittisen asenneilmapiirin kiristyminen on johtanut turvapaikanhakijoiden mahdollisuuksien ja oikeuksien heikentymiseen (Turtiainen 2018, 189–190).

Turvapaikanhakijoita koskeva poliittinen ulottuvuus ja kiristyneet asenteet näkyivät myös Suomessa. Vuonna 2015 Juha Sipilän hallitus julkisti uuden turvapaikkapoliittisen toimenpideohjelman. Toimenpideohjelman tavoitteena oli ”*katkaista turvapaikanhakijoiden hallitsematon virta maahamme, saada turvapaikkakustannukset hallintaan sekä kotouttaa tehokkaasti turvapaikan saaneet*”. (Saarikkomäki ym. 2018, 2.) Vuoden 2015 jälkeisestä ajasta voidaan nähdä viitteitä siitä, että turvapaikan saaminen Suomesta on vaikeutunut (mt. 31–36). Kielteisten päätösten määrä koskien oleskelulupaa, kansainvälistä suojelua ja kansalaisuutta kasvoi vuonna 2016 (Maahanmuuttovirasto 2019a).

Valtioiden kiristyneet käytännöt vaikuttavat paperittomien ihmisten määrän lisääntymiseen (Bloch, Zetteri & Sigona 2014, 17–18). Paperittomalla tarkoitetaan yleensä henkilöä, jolla ei ole oleskeluun oikeuttavaa virallista dokumenttia, kuten viisumia, oleskelulupaa tai turvapaikkapäätöstä (Leppäkorpi 2011, 27). Paperittomat eivät ole yhtenäinen joukko, vaan paperittomana elää ihmisiä hyvin erilaisilla taustoilla yksittäisistä henkilöistä perheisiin, lapsista iäkkäisiin ja lukutaidottomista korkeakoulutettuihin (Jauhiainen, Gadd & Jokela 2018, 8). Suomessa paperittomia henkilöitä arvioidaan olevan tällä hetkellä 2000–4000 hieman yli neljässäkymmenessä eri kunnassa. Vuoden 2018 alussa tehdyn ennusteen mukaan paperittomien määrä tulee todennäköisesti lisääntymään merkittävästi muun muassa kielteisten turvapaikkapäätösten seurauksena. (Jauhiainen & Gadd 2018, 1–2.) Turvapaikanhakuprosessin kautta syntyneitä paperittomia kutsutaan uuspaperittomiksi (Mikkola 2019, 79).

Tutkielmani rajautuu vuoden 2015 jälkeiseen aikaan ja paperittomista puhuessani tarkoitan tässä tutkielmassa pääosin uuspaperittomia ja sellaisia paperittomia, jotka ovat oleskelulupaa koskevien kiristyneiden ehtojen seurauksena jääneet paperittomiksi. Näin voi käydä esimerkiksi, jos oleskeluluvulle ei saa enää samoin perustein jatkoa kuin aikaisemmin. Olen tehnyt kyseisen rajauksen, sillä mielenkiintoni kohdistuu osin paperittomuuteen liittyvään poliittisuuteen, eli siihen, miten poliittisen päätöksentekoon pohjautuvat lakimuutokset ovat osaltaan tuottamassa paperittomuutta ja siihen, miten paperittomien kiistellyt oikeudet ovat osa maahanmuuttopoliittista keskustelua. Jotta tutkielma pysyisi maisterintutkielman asettamissa rajoissa, olen rajannut tutkielman teoreettisesta osuudesta pääosin pois erilaiset taloutta ja tehokkuutta käsittelevät näkökulmat. Useissa sosiaalityön ja paperittomuuden suhdetta käsittelevissä tutkimuksissa käsitellään myös näitä neoliberalismin käsitteen kautta (ks. esim. Jönsson 2014; Humphries 2004; Turtiainen 2018).

Tutkielma on rajattu näin myös siksi, että ajattelen näiden, kansainvälistä suojaa tai muita inhimillisemmän elämän mahdollisuuksia hakevien ihmisten olevan erityisen haavoittuvaisessa asemassa sen suhteen, ettei vaihtoehtoja kotimaasta lähtemisen lisäksi ole välttämättä ollut paljoakaan. Ihmisen hakiessa turvaa ja inhimillisempiä mahdollisuuksia elämään koti- maansa ulkopuolelta oletuksena on, ettei kotimaassa syystä tai toisesta ole voinut elää. Lähtöä määrittelee pakko, mikä asettaa kyseiset henkilöt haavoittuvaan asemaan. Tulevaa asemaa uudessa yhteiskunnassa taas määrittää se, millaisen oleskelulupastatuksen henkilö saa (Sotkasiira & Hiitola 2018, 289–290). Jos virallista lupaa Suomessa asumiseen ei saa, voi paperittomaksi jääminen olla paras vaihtoehto useiden huonojen vaihtoehtojen joukosta.

Virallisen aseman puuttuminen asettaa paperittomat uudessa maassa yhteiskunnallisesti heikkoon asemaan ja arkea määrittelee usein yhteiskunnasta ulossulkeminen (ks. esim. Beneduce 2008; Bloch ym. 2014). Paperittomilla on muun muassa suuri riski jäädä joko kokonaan tai ainakin osittain suomalaisten sosiaali- ja terveystalouden ulkopuolelle (Sotkasiira & Hiitola 2018, 290). Tämän lisäksi paperittomilla ei ole oikeutta esimerkiksi asuntoon tai työntekoon (Mikkola 2019, 79). Oikeudettoman asemansa vuoksi paperittomien riski joutua hyväksikäytetyksi kasvaa ja avun hakemisen esteenä voi olla pelko kiinnijäämisestä (ks. esim. Beneduce 2008; Stavilä 2014; Leppäkorpi 2011; Bosniak 1991). Useat sosiaaliset, terveydelliset sekä taloudelliset ongelmat kasaantuvat paperittomille (Bloch ym. 2014, 57).

Sosiaalityön ammattietiikka pohjautuu ihmisoikeuksien kunnioittamiseen, ihmisten tasaver- taiseen kohteluun ja hyvinvoinnin edistämiseen (ks. esim. Staub-Bernasconi 2012; Talentia 2017; Niemelä 2011). Siksi paperittomien oikeudeton asema ja siitä aiheutuvat ongelmat ovat sosiaalityön kannalta keskeisiä. Turtiainen (2016) mukaan sosiaalityö pakkomuuttajien parissa ei kuitenkaan ole vielä täysin löytänyt paikkaansa (Turtiainen 2016, 212–214). Aja- tus maisterintutkielman tekoon paperittomista syntyi minulle tästä tarpeesta. Työskennelles- säni muutamia vuosia sitten erään kaupungin maahanmuuttajapalveluissa sosiaalityönteki- jän sijaisen tehtävissä tapasin ensimmäistä kertaa asiakkaan, joka oli jäämässä paperitto- maksi. Asiakkaan hätä, epätoivo ja itsetuhoiset puheet jäivät mieleeni. Sosiaalityöntekijänä ainut oljenkorteni auttaa oli pyrkiä tukemaan asiakasta henkisesti tilanteessa, jossa vaihto- ehtoja ei oikeastaan ollut tai ohjata asiakasta vapaaehtoisen paluun järjestelmään¹, vaikka

---

¹ Vapaaehtoisen paluun tuki on muun muassa taloudellista tukea, jolla autetaan kielteisen turvapaikan saanutta henkilöä palaamaan lähtömaahansa (IOM 2020). Vuonna 2015 tehty lakimuutos vaikutti siihen, että ihmisen kieltäytyessä vapaaehtoisen paluun tuesta, jää hän käytännössä paperittomaksi. Aiemmin oli mahdollista saada tilapäinen oleskelulupa. (Mikkola 2019, 79–80; Paperittomat-hanke 2015.)

asiakkaan hätä ja ahdistus koskivat juuri mahdollista palaamista kotimaahan. Suurelle osalle kielteisen turvapaikkapäätöksen saaneista turvapaikanhakijoista paluu kotimaahan ei ole todellinen vaihtoehto (Mikkola 2019, 83; Jauhiainen ym. 2018, 18).

Vuonna 2016 maahanmuuttoa käsittelevä ministerityöryhmä päätti, että paperittomille tulee taata peruspalvelut ja valtio korvaa tästä aiheutuneet kustannukset täysimääräisesti. Tarkoituksena oli varmistaa paperittomien perustuslailliset oikeudet. Perustuslain 19 §:n mukaan ”*jokaisella, joka ei kykene hankkimaan ihmisarvoisen elämän edellyttämää turvaa, on oikeus välttämättömään toimeentuloon ja huolenpitoon*”. Kansallista linjausta tarkennettiin sen osalta, mitä tämä tarkoittaa sosiaali- ja terveyshuollon näkökulmasta. Kuntia ohjeistettiin tarjoamaan paperittomille muun muassa tilapäistä asumispalvelua hätmajoituksena sekä korvaamaan kulut ruokaan ja välttämättömiin lääkkeisiin. Halutessaan kunnat voivat tarjota palveluja laajemminkin. Julkisuutta keräsi muun muassa vuoden 2017 Helsingin kaupunginvaltuuston päätös laajentaa paperittomien terveyspalveluja myös kiireettömiin palveluihin. (Jauhiainen ym. 2018, 37, 39–40.) Kunnat ovat tulkinneet ohjetta eri tavoin ja käytännöt kuntien välillä ovat olleet vaihtelevia (Mikkola 2019, 79; Jauhiainen ym. 2018, 40–44).

Sosiaalityö, etenkin sen länsimaisessa kontekstissa, on keskittynyt toimimaan palvelujärjestelmästä käsin, jolloin sitä ohjaa kansallinen lainsäädäntö. Sosiaalityö nähdään monesti asiakaslähtöisenä, ruohonjuuritasolla toimivana hyvinvointityönä, jossa pyritään ratkomaan asiakkaan arkeen liittyviä ongelmia (Juhila 2018, 245). Lainsäädäntö ei kuitenkaan välttämättä ole tae sille, että toimintatavat ovat sosiaalityön eettisestä näkökulmasta kestäviä. Sosiaalityöntekijät, osana sosiaalihuollon rakenteita, saattavat lakia noudattamalla joutua toimimaan eettisten periaatteiden vastaisesti. Lakia voidaan kuitenkin tulkita monella tavalla. Sosiaalityön näkökulmasta ongelmallista on, jos lakia tulkitaan haavoittuvassa asemassa olevien ihmisten kannalta rajaavasti ja ulossulkevasti. Esimerkiksi perustuslain 19. §:ää voidaan tulkita koskemaan vain kansalaisia, jolloin paperittomat rajautuvat pois.

Jönssonin (2014) mukaan paperittomuusilmiö on osoitus siitä, miten globalisaatio, siirtolaisuus ja globaalit sosiaaliset ongelmat haastavat kansallisessa kontekstissa toimivaa sosiaalityötä ja luovat jännitteitä lain ja käytäntöjen välille (Jönsson 2014, 38). Mielenkiintoni kohdistuukin problematiikkaan, jossa yhdistyvät paperittomat, sosiaalityö ja palvelujärjestelmä. Olen kiinnostunut siitä, miten palvelujärjestelmässä toimiva sosiaalityö pystyy vastaamaan paperittomien tilanteisiin ja avun tarpeisiin. Paperittomuus on Suomessa vielä suhteellisen

uusi ilmiö ja aihe on kohtalaisen uusi myös sosiaalityön ammattilaisten keskuudessa. Globalisaation myötä erilaiset kansainväliset, ylijärjestyksen liittyvät kysymykset tulevat todennäköisesti koskettamaan koko ajan enemmän paikallisesti toimivaa sosiaalityötä (Healy 2008, 10). Ottaen huomioon nämä seikat, on aihetta tärkeä tutkia.

Tutkielmani tarkoituksena on lisätä ymmärrystä palvelujärjestelmässä toimivan sosiaalityön ja paperittomuuden suhteesta. Tiedetään, että kuntia on ohjeistettu auttamaan paperittomia, mutta mitä avun antaminen tarkoittaa käytännössä? Miten palvelujärjestelmässä toimivat sosiaalityöntekijät pystyvät auttamaan ja tukemaan paperittomia? Millaiseksi palvelujärjestelmässä toimivan sosiaalityön tehtävä paperittomien parissa muodostuu? Miten sosiaalityöntekijät itse suhtautuvat paperittomiin ja mitä paperittomien aseman parantamiseksi tulisi sosiaalityöntekijöiden näkemyksen mukaan tehdä? Vastauksia näihin kysymyksiin pyrin löytämään laadullisen tutkimuksen keinoin haastatteleamalla paperittomien parissa työskenteleviä sosiaalityöntekijöitä. Apunani käytän aiempaa tutkimuskirjallisuutta sosiaalityöstä ja paperittomista, mitä tosin kyseistä aiheesta on vielä suhteellisen vähän. Siksi olen joutunut soveltamaan myös muita teoreettisia näkökulmia aiheeseen.

Tutkielman teoreettisessa osuudessa tarkastelen ensin tutkielmassa käytettäviä käsitteitä, kansallisvaltiokeskeistä ajattelua sekä maahanmuuton poliittista ulottuvuutta. Sen jälkeen perehdyn tarkemmin tutkimuskirjallisuuteen, joka käsittelee paperittomien kohtaamia ongelmia ja heidän oikeuksiaan sekä sosiaalityön eettisiä periaatteita. Samassa luvussa käsitelen myös palvelujärjestelmän toimintaa ja aikaisempaa tutkimusta sosiaalityön ja paperittomuuden suhteesta. Luvussa neljä esittelen tutkielmani metateoreettiset taustaoletukset, jotka pohjautuvat John Clarken (2015) kulttuurintutkimukselliseen näkökulmaan sekä kerroon tutkielmassa käytetystä aineistosta ja tutkimusmenetelmistä. Lisäksi pohdin kysymyksiä tutkielman eettisyydestä ja luotettavuudesta. Tämän jälkeen esittelen tutkielman keskeisimmät tulokset. Lopuksi tarkastelen tuloksia tarkemmin tutkielman teoreettisen viitekehyksen valossa sekä pohdin tutkielman pohjalta nousseita kysymyksiä laajemmassa yhteiskunnallisessa kontekstissa sosiaalityön näkökulmasta.

2 MAAHANMUUTTAJAT, VIERAUS JA POLIITTISUUS

Tutkielmani rajautuessa vuoden 2015 jälkeiseen aikaan, on mielestäni syytä käydä läpi turvapaikan hakemiseen liittyvää sanastoa. Aloitan tämän luvun maahanmuuttoon ja turvapaikanhakuun liittyvien käsitteiden ja paperittomuuden määrittelyllä. Tämän jälkeen siirryn esittelemään tutkimuskirjallisuutta, joka koskee vierautta, kiristyneitä asenteita ja käytäntöjä sekä näiden yhteyttä paperittomuuteen. Lopuksi käsittelem maahanmuuttokeskustelun poliittista ulottuvuutta, johon myös keskustelu paperittomien oikeuksista linkittyy.

2.1 Käsitteen määrittelyä

2.1.1 Maahanmuuttaja, turvapaikanhakija, pakolainen?

Maahanmuuttajaksi määritellään henkilö, joka on muuttanut Suomeen ja aikoo oleskella Suomessa yhtämittaisesti ainakin vuoden. Maahanmuuttaja-käsite toimii sateenvarjokäsitteenä kaikille muiden maiden kansalaisille, jotka asettuvat Suomeen pidemmäksi aikaa. Käsitteen alle luetaan muun muassa paluumuuttajat, jotka ovat asuneet jonkin aikaa synnyinmaansa rajojen ulkopuolella, *siirtolaiset*, jotka muuttavat pysyvästi uuteen maahan ja *turvapaikanhakijat* sekä *pakolaiset*. (Pakolaisapu, 2019b.)

Turvapaikanhakijalla tarkoitetaan henkilöä, joka hakee turvaa muualta kuin kotimaastaan (Pakolaisapu, 2019b). Turvapaikan hakeminen perustuu ihmisoikeussopimukseen, kuten YK:n ihmisoikeusjulistukseen ja EU:n perusoikeuskirjaan. Valtion tulee tarjota hakijalle turvapaikka, jos henkilö ei voi asua kotimaassaan häntä uhkaavan vainon vuoksi. (Pakolaisneuvonta 2019a). Turvapaikka voidaan myöntää, jos vaino kohdistuu henkilön alkuperään, uskontoon, kansallisuuteen, poliittiseen mielipiteeseen tai tiettyyn yhteiskunnalliseen ryhmään kuulumiseen (Maahanmuuttovirasto 2020).

Turvapaikka on osa *kansainvälistä suojelua*. Jos turvapaikan saamisen edellytykset eivät täyty, kansainvälistä suojelua voi saada myös *toissijaisen suojelun* perusteella. Tällöin oleskeluluvan edellytyksinä ovat muun muassa epäinhimillisen tai ihmisarvoa loukkaavan kohdelun uhka kotimaassa tai henkilökohtainen vaara, joka johtuu aseellisesta selkkauksesta ja sen seurauksena syntyneestä mielivaltaisesta väkivallasta. (Maahanmuuttovirasto 2019b.) Ihminen, joka ei saa minkäänlaista oleskelulupaa tai kansainvälistä suojelua, *käännytetään*.

Karkottamisesta taas puhutaan, kun henkilöllä on jo ollut jonkinlainen oleskelulupa, mutta se on mennyt umpeen, eikä henkilö ole poistunut maasta. Myös rikokseen syyllistyneet ulkomaalaistaustaiset henkilöt saatetaan karkottaa. (Leppäkorpi 2011, 161.)

Pakolaisella tarkoitetaan henkilöä, joka on joutunut jättämään kotimaansa paetakseen ihmis-oikeusrikkomuksia, sotaa tai levottomuuksia. Hänellä on perusteltu syy joutua vainotuksi kotimaassaan edellä määritellyillä tavoilla ja hänelle on myönnetty kansainvälistä suojelua. Turvapaikanhakija saa siis pakolaisaseman, jos hänelle myönnetään turvapaikka jostakin valtiosta. Pakolaisasema annetaan turvapaikan saaneiden lisäksi YK:n määrittelemille kiintiöpakolaisille ja heidän perheenjäsenilleen. (Pakolaisapu 2019b.) Turtiainen (2018) toteaa, että toisen maailmansodan jälkeen solmittu YK:n pakolaissopimus määrittelee pakolaisuuden hyvin kapeasti. Nykyään ihmiset pakenevat kotimaistaan erilaisten ihmisoikeusloukkausten ja heikkojen valtioiden vuoksi (Turtiainen 2018, 189.)

Vaikka terminologia voi näin esiteltynä vaikuttaa yksinkertaiselta, on käsitteillä erilaisia merkityksiä. Myös tutkijalla on vastuu siitä, millaisin termein ihmisistä puhutaan. Leppäkorpi (2011) huomauttaa, että Suomessa vakiintunut tapa puhua maahanmuuttajista on kapea näkökulma. Vaikka maahanmuuttaja-termi käsittää kaikki ulkomaalaistaustaiset henkilöt – lukuun ottamatta turisteja – korostuu siinä usein valtion näkökulma, jossa valtio ”ottaa” tai ”on ottamatta” maahanmuuttajia Suomeen. Siirtolaisuus-termin käyttö antaa enemmän sijaa sille näkökulmalle, että siirtolaiset ovat aktiivisia subjekteja. Siirtolaisuus käsittää paremmin ihmisten liikkeelle lähdön, kulkemisen ja sen, miten tällä matkalla ei välttämättä kiinnitytä mihinkään. Leppäkorpi on perehtynyt paperittomuuteen ja suosii tässä yhteydessä itse paperittomista siirtolaisista puhumista. (Leppäkorpi 2011, 22.)

Sosiaalityössä on ollut tapana puhua *pakkomuuttajista* (ks. esim. Turtiainen 2016; Sotkasiira & Hiitola 2018). Pakkomuuttajien joukko on moninainen. Kategorisesti pakkomuuttajilla voidaan tarkoittaa esimerkiksi maan sisäisiä pakolaisia, turvapaikanhakijoita, ihmiskaupan uhreja ja pakolaisia. Todellisuudessa kategoriat kuitenkin sekoittuvat. Olennaista käsitteessä on ”pakko”, joka kuvaa tilannetta, jossa henkilöllä ei ole ollut kotimaasta lähdön lisäksi muita vaihtoehtoja. Siksi pakkomuuttajat ovat erityisen haavoittuvassa asemassa. Pakkomuuttajien oikeudellinen asema on paljolti riippuvainen heidän saamastaan oleskelulupastatuksesta ja saadun oleskeluluvan jatkamisesta. (Sotkasiira & Hiitola 2018, 290.)

Ymmärrän käsitteiden moninaisuuden ja kritiikin. Olen päättänyt käyttää tässä tutkielmassa yleistä käsitettä maahanmuuttaja, joka vaikuttaisi olevan melko vakiintunut termi puhuttaessa ulkomaalaistaustaisista henkilöistä. Tutkielmani mielenkiinto kohdistuu juuri siihen, otetaanko näitä henkilöitä Suomeen virallisen oleskeluluvan myöntämisen kautta (ks. Leppäkorpi 2011, 22). Maahanmuuttaja-termillä viitataan jatkossa pakkomuuttajataustaisiin henkilöihin, jotka hakevat kansainvälistä suojelua tai muita inhimillisemmän elämän mahdollisuuksia Suomesta.

2.1.2 Paperittomuus – monitahoinen käsite

Paperittoman määritelmät vaihtelevat, sillä paperittomuutta ei ole määritelty erikseen lainsäädännöllä. Määrittelyä ja kategorisointia tehdään jatkuvasti eri tahojen, kuten hallituksen, instituutioiden ja median puolesta. Usein paperittomuuden kuvauksissa tiivistyy moderni, kansallisvaltiollinen ajattelu, paperittomien äänen jäädessä keskustelussa marginaaliin. (Beneduce 2008, 506.) Esimerkiksi suomalaisessa viranomaiskielessä on pitkään puhuttu ”laittomista maahanmuuttajista”. Termi on saanut kritiikkiä osakseen siitä, ettei kukaan ihminen voi olemassaolonsa perusteella olla ”laiton”. (Leppäkorpi 2011, 24.) Laiton status voi olla osaltaan lisäämässä ihmisoikeusloukkauksia (Stavilä 2014, 912). Englanninkieliset käsitteet, kuten esimerkiksi *undocumented* ja *irregular migrant* pyrkivät korostamaan sitä, ettei paperittomuudella ja rikollisuudella ole suoranaista yhteyttä (Leppäkorpi 2011, 25). Olen kiinnittänyt huomiota siihen, ettei nykyisessä viranomaiskielessä puhuta enää suoraan ”laittomista” maahanmuuttajista, vaan ”laittomasti maassa oleskelevista henkilöistä” (ks. esim. Sosiaali- ja terveysministeriö 2020).

Käsite paperiton on ranskankielistä alkuperää ja tulee sanasta *sans papier*. Tällä viitataan ihmiseen ilman oleskeluun oikeuttavaa dokumenttia. Dokumentteja ovat voimassa oleva viisumi, oleskelulupa tai päätös turvapaikka-asiassa. (Leppäkorpi 2011, 27.) Viranomaisilla ei ole virallista tietoa paperittoman oleskelusta maassa eikä oleskelua virallisesti sallita. Virallisen henkilöllisyystodistuksen puuttuminen ei tee ihmisestä paperitonta, eikä esimerkiksi turvapaikanhakijoita katsota paperittomiksi heidän turvapaikkahakemuksen käsittelyajalta. Sen sijaan paperittomiksi voidaan määritellä muun muassa henkilöt, jotka ovat maassa ilman oleskelulupaa ja tulevat muualta kuin EU-tai Eta-valtiosta. Lisäksi paperittomiksi voidaan katsoa näistä maista tulevat henkilöt, joiden oleskeluluvan tai viisumien edellytyksenä on ollut yksityinen sairausvakuutus, mutta vakuutusturvaa ei ole tai se ei ole riittävä. Myös EU-kansalaiset, joilla ei ole vakuutusturvaa sairauden varalle voidaan määritellä paperittomiksi.

(Pakolaisneuvonta 2019b.) Esimerkiksi Itä-Euroopan romanit määritellään usein paperittomaksi, vaikka tosi asiassa he ovat *paperittoman kaltaisessa asemassa* (Terveyden ja hyvinvoinnin laitos 2018).

Syyt paperittomuuden taustalla ovat moninaisia, vaikkakin yhteisenä tekijänä taustalla vaikuttaa hyvien vaihtoehtojen vähäisyys. Paperittomuuden taustalla voi olla pelko oman turvallisuuden puolesta kotimaassa, halu elää samassa maassa läheistensä kanssa sekä eriarvoisuus ja taloudellisten mahdollisuuksien puuttuminen kotimaassa. (Pakolaisneuvonta 2019b; Bloch ym. 2014, 3.) Kotimaassa lähtöön vaikuttavat syyt, kuten köyhyys, huono palkkataso, ihmisten epätasa-arvo ja huono hallinto ovat usein rakenteellisia ongelmia (Leppäkorpi 2011, 10).

Tässä tutkielmassa paperittomista puhuessani tarkoitan henkilöitä, jotka ovat jääneet paperittomiksi kielteisen turvapaikkapäätöksen tai muun kielteisen oleskelulupapäätöksen jälkeen. Joukossa on niin sanottuja uuspaperittomia, jotka eivät kielteisen turvapaikkapäätöksen jälkeen palaa vapaaehtoisesti kotimaahansa. Heitä ei myöskään viranomaistoimin voida poistaa maasta (Pakolaisneuvonta 2019b). Useat jäävät uuspaperittomiksi vielä turvapaikkaprosessin ollessa kesken, jos lopullista päätöstä turvapaikka-asiasta ei ole tehty korkeimmassa hallinto-oikeudessa. (Mikkola 2019, 79–80.) Käytän tässä tutkielmassa käsitettä paperiton, sillä tutkimuskirjallisuuden ja sosiaalityön ammattieettiset periaatteet huomioon ottaen, laittomista tai laittomasti maassa oleskelevista maahanmuuttajista puhuminen ei olisi perusteltua.

2.2 Ylirajainen liikkuvuus haastaa kansallisvaltioita

Monia maahanmuuttajia koskevia tutkimuksia voidaan soveltaa koskemaan myös paperittomia. Maahanmuuttajat tunnistetaan kantaväestöstä ulkopuoliseksi ja erilaisiksi. Erilainen kulttuuri ja tausta määrittävät maahanmuuttajat ”heihin” vastakohtana ”meihin” – tuttuihin ja syntyperäisiin asukkaisiin. (Horsti 2005, 31.) Ulkopuolisia ja muukalaisia maahanmuuttajista tulee kuitenkin vasta silloin, kun heidän todetaan olevan väärässä paikassa. Toisin sanoen vieraus ja toiseus luodaan kansallisessa luokittelujärjestelmässä, kansallisvaltiossa. (Lehtonen 2009, 110.) Kansallisvaltio taas nähdään luonnollisena osana järjestystä (Malkki 1995, 9). Tämä luonnollinen järjestys voi järkkyyä poikkeavuuksien, kuten pakolaisuuden ja paperittomuuden seurauksena (Malkki 1995, 9; Beneduce 2008, 509).

Toisen maailmansodan jälkeisen kylmän sodan loputtua ja entisten itäblokin maiden liittyessä Euroopan unioniin vieraus Euroopassa liitettiin etenkin itäeurooppalaisiin (Modood, Triandafyllidou & Zapata-Barrero 2006, 12). Vuonna 2015 turvaa hakeneet ihmiset olivat suurimmaksi osaksi Lähi-idästä; Syyriasta, Irakista ja Afganistanista (Helsingin Sanomat 2015). Modoodin ja hänen kollegojen (2006) mukaan uhkana koetaankin nyt muualta kuin EU-maista tulevat henkilöt, jotka muodostavat uudenlaisen uhkaavan toiseuden kuin kylmän sodan aikaan (2006, 12).

Ylirajainen liikkuvuus haastaa Euroopan jälkiteolliseksi määriteltyjen valtioiden kantokykä, kansallisvaltiollisia rajoja, eurooppalaista suvereniteettia sekä kansallista identiteettiä. Maahanmuutto nähdään eräänlaisena kansallisena uhkana, johon vastataan hallintaa ja sääntelyä korostavalla poliittisella diskurssilla sekä toiminnalla. (Bloch ym. 2014, 17–18; Bosniak 1991, 742–743.) Vaihtoehto toisin toimimiseen kuitenkin on olemassa. Guild kollegoineen (2015) esittää, että turvapaikkapoliittisissa ratkaisuisa tulisi välttää pakottavia keinoja ja etsiä niiden sijaan vaihtoehtoisia ratkaisuja. Oikeuksia korostamalla, arvokkaalla kohtelulla sekä toimijuuden tukemisella pystyttäisiin lopulta vähentämään muun muassa laitonta salakuljetusta, turvaamaan ihmisoikeuksia sekä kasvattamaan luottamusta turvapaikanhakijoiden ja viranomaisten välille. (Guild, Costello, Garlick & Moreno-Lax 2015, 5–6.)

Kansallisvaltioiden rajojen vahvistamisen voidaan nähdä tapahtuvan kolmen erilaisen poliittisen toimenpiteen kautta. Näitä ovat ennen maahantuloa tapahtuvat toimenpiteet, toimenpiteet koskien rajavalvontaa sekä toimenpiteet maahan saapumisen jälkeen. Ennen maahantuloa tapahtuvat toimenpiteet koskevat viisumia, maahantulodokumenttien tarkastusta, tiedotusta, viranomaisten yhteistyötä sekä erilaisia sanktioita ja rangaistuksia koskien esimerkiksi ihmissalakuljetusta. Rajavalvontaa koskevat konkreettiset toimenpiteet pitävät sisällään muun muassa rajojen fyysistä vahvistamista raja-aidoilla, elektronisen valvonnan avulla sekä rajavalvontaan ja tarkastuksiin panostamista. Maahan saapumisen jälkeen valtiot saattavat panna toimeen käytäntöjä, joiden avulla pyritään saamaan henkilö pois maasta. Näitä voivat olla esimerkiksi henkilön pidättäminen, työpaikkojen tarkastukset, henkilöllisyystodistusten tarkastukset, nopeutetut menettelytavat, liikkuvuuden rajoittaminen sekä työhön pääsyn, oikeusavun tai sosiaalietuuksien rajoittaminen ja ihmisten palauttaminen kotimaahan. (Koser 2005 Blochin ym. 2014 mukaan, 18–19.)

Suomessa kiristyneet käytännöt näkyvät muun muassa turvapaikanhakijoita koskevissa päätöksissä, kun turvapaikanhakijoiden oikeudellista asemaa on heikennetty (Turtiainen 2018, 190). Etenkin uuspaperittomien tilanne on hankala. Esimerkiksi työntekoa on vaikeutettu niin, että kielteisen turvapaikkapäätöksen saaneen henkilön työnteko-oikeutta on kavennettu (Kaleva 2019). Suomen ja kaikkien turvapaikanhakijoiden lähtömaiden välillä ei ole palautussopimusta, jolloin kyseisiä henkilöitä ei voida valtion toimesta palauttaa kotimaahansa. Aikaisemmin he pystyivät saamaan tilapäisen oleskeluluvan, joka mahdollisti esimerkiksi työskentelyn, mutta vuonna 2015 tehty lakimuutos poisti tämän mahdollisuuden. (Mikkola 2019, 79–80.) Lakimuutoksen pyrkimyksenä oli, että kielteisen turvapaikkapäätöksen saaneet henkilöt tarttuisivat niin sanottuun vapaaehtoisena paluun tukeen. Jos viranomaiset katsovat, että paluu kotimaahan on mahdollista, mutta henkilö kieltäytyy vapaaehtoisesta paluusta, häneltä voidaan evätä vastaanottokeskuksen palvelut. Käytännössä vuoden 2015 lakimuutos tarkoittaa sitä, että kielteisen turvapaikkapäätöksen saaneella henkilöllä on kaksi vaihtoehtoa: joko palata kotimaahan vapaaehtoisena paluun tuella tai jäädä paperittomaksi Suomeen tai muualle Eurooppaan. (Paperittomat-hanke 2015.)

Aikaisemmin turvaa pystyi saamaan Suomesta myös humanitaarisen suojelun perusteella, jos toissijaisen suojelun edellytykset eivät täyttyneet, mutta hakijaa uhkaa kotimaassa huono turvallisuustilanne tai ympäristökatastrofi. Suomi lakkautti oleskeluluvan saamisen humanitaarisen suojelun perusteella vuonna 2016. Samana vuonna ilmoitettiin toissijaisen suojelun saamisen vaikeutumisesta vetoamalla tiettyjen maiden muuttuneeseen turvallisuustilanteeseen. (Maahanmuuttovirasto 2016.) Saarikkomäen ja muiden tutkijoiden (2018) pilottitutkimus osoittaa, että turvapaikkoja myönnettiin irakilaisille 18–34-vuotiaille turvapaikanhakijoille vuoden 2015 jälkeen vähemmän kuin aikaisemmin. Hakijoiden tarinoiden uskottavuutta epäiltiin enemmän ja kriteerit turvapaikan saamiseen olivat kiristyneet. (Saarikkomäki ym. 2018, 31–36.)

Beneduce (2008) esittää näkemyksen, jonka mukaan kiristyneet käytännöt ja rajojen vahvistaminen voidaan nähdä osana jälkikolonialistisia käytäntöjä, joissa globaalisti määrittyvät ”he” pyritään pitämään erossa ”meistä”. Ulkopuolisia, maahanmuuttajataustaisia henkilöitä, ja etenkin paperittomia määritellään etniseen vähemmistöön ja erilaiseen kulttuuriin häivyttämällä samalla globaalit, taloudelliset ristiriidat ja alistavat rakenteet, jotka vaikuttavat niin näiden ihmisten lähtömaassa kuin myös maassa, johon on saavuttu. (Beneduce 2008, 508.)

Kaikki tämä kytkeytyy globaaliin epätasa-arvoon, joka ajaa ihmiset muuttamaan pois kotoaan olosuhteiden pakosta (Turtiainen 2018, 187). Rajojen ylityksestä on tullut toisille, globaalisti vähäosaisiin määrittyville henkilöille, osa henkiinjäämistäistelua, kun taas toisille vapaa liikkuvuus yli rajojen on kansalaisuuden tuoma etuoikeus (Jönsson 2014, 36).

2.3 Turvapaikanhakijat ja paperittomat poliittisessa keskustelussa

Suomessa asenteet ja suhtautuminen maahanmuuttajiin ovat vaihdelleet ajan mittaan, vaikkakin niin sanottu etninen hierarkia on säilynyt suhteellisen samana (Jaakkola 2009). Vuonna 2008 maahanmuuttokeskusteluun syntyi uusia, toisille osin vastakkaisia asetelmia, joiden myötä maahanmuuttoon liittyvät kysymykset politisoitiin vuoden 2008 kunnallisvaaleissa sekä vuotta myöhemmin vuoden 2009 eurovaaleissa. Poliittisilla toimijoilla oli siis suuri vaikutus maahanmuuttokeskustelun ja asenneilmapiirin muutoksessa. Lisäksi asenneilmapiirin muutokseen vaikuttivat erilaiset järjestöt, viranomaiset sekä yksittäiset kansalaiset. (Keskinen 2009, 33–41.) Maahanmuuttopoliittisissa keskusteluissa yleistyi termi maahanmuuttokriittisyys, jonka alla vaaditaan maahanmuuton rajoittamista sekä arvostellaan ”liian löysää” ulkomaalais- ja pakolaispolitiikkaa (Keskinen, Rastas & Tuori 2009, 10–11). Kärkkäimmin maahanmuuton rajoittamista ovat vaatineet koko Euroopassa erilaiset populistiset puolueet. Tällaisten poliittisten liikkeiden nousu ja niiden tarjoamat poliittiset pelastusohjelmat voidaan nähdä vastauksena globalisaatioon ja maailmanyhteiskunnan monimutkaisuuteen, joka muodostuu lukuisista eri valtioista, instituutioista, poliittisista ohjelmista ja pyrkimyksistä sekä erilaisista kulttuureista, perhemuodoista ja kulttuurisista virtauksista (Kaartinen, Katisko & Nieminen 2018, 92).

Kaiken kaikkiaan poliittista keskustelua maahanmuuttajista voidaan kuvata ääripäihin keskittyneeksi. Diskursseissa painottuvat humanitaariset ja rajoittavat näkökulmat. Humanitaarinen näkökulma kuuluttaa maahanmuuttajien inhimillisemmän kohtelun ja ihmisoikeuksien kunnioittamisen perään. Rajoittavien näkökulmien kautta taas maahanmuuttajista puhutaan negatiiviseen sävyyn ”elintasopakolaisina” ja ”laittomina maahanmuuttajina”, jotka ovat biopoliittinen uhka ”suomalaiselle kulttuurille” ja ”alkuperäisväestölle”. (Puuronen 2011, 224.) Viimeaikainen poliittinen keskustelu on keskittynyt puhumaan yli puoluerajojen maahanmuuttajista talouden ja välineellistämisen kautta; miten maahanmuuttajat hyödyttäisivät Suomen taloutta? Maahanmuuttajat nähdään harvoin aktiivisina toimijoina. (Tilli 2016.)

Myös suhtautuminen paperittomiin jakaa mielipiteitä. Keskustelu on poliittista ja keskeiset toimijat jakavat erilaisia näkökulmia paperittomien asemasta ja paperittomuuden ratkaisemisesta. (Jauhiainen ym. 2018, 17.) Yhden näkökulman mukaan paperittomat nähdään laittomasti maassa oleskelevina, joiden palveluja tulee rajata, ja jotka tulee välittömästi poistaa maasta. Toinen näkökulma puolestaan painottaa jokaisen oikeutta ihmisarvoiseen elämään. Paperittomiin tulisi tämän näkökulman mukaan suhtautua kuten muihinkin ihmisiin, eikä yksilön oikeuksia tulisi rajata paperittomuuden vuoksi. Näkökulma vastustaa termiä laittonasti maassa oleskeleva. (Jauhiainen & Gadd 2018, 2.)

Bosniak (1991) katsoo, että keskustelu paperittomien oikeuksista on kytköksissä kansallisiin rajoihin ja siihen, millaisia oikeuksia tunnustetaan valtion taholta; paperittomat nähdään joko säännöstelyn ja lakien kohteena olevina objekteina tai oikeudet omaavina subjekteina (Bosniak 1991, 749–751). Oikeudet ja ihmisoikeudet eivät ole itsestään selviä, vaan niille voidaan antaa erilaisia merkityksiä riippuen esimerkiksi poliittisista tarkoituksista. Keskustelut turvapaikanhakijoiden oikeudesta hakea turvapaikkaa Euroopan valtioista ja debatti paperittomien oikeuksista ovat esimerkkejä ihmisoikeuksiin liittyvistä kiistanalaisuuksista. (Kivistö 2016.) Maahanmuutosta onkin tullut monille länsimaille yhä suurempi osa sosiaalipoliittista keskustelua, jossa ei-länsimaista tulleita ihmisiä pyritään sulkemaan länsimaisen hyvinvoinnin ulkopuolelle (Jönsson 2014, 36).

3 PAPERITTOMUUS SOSIAALITYÖN KYSYMYKSENÄ

Vertaisarvioitua tutkimusta paperittomista ja paperittomuusilmiöön liittyvistä haasteista on tehty Suomessa vielä vähän (Jauhiainen & Gadd 2018, 4). Paperittomuus on kuitenkin ollut viime aikoina esillä sosiaalialan opinnäytetöissä (ks. esim. Elo 2017; Hyppönen 2018; Ahlsted 2019; Oja 2019). Tässä luvussa keskityn paperittomuuden ja sosiaalityön väliseen suhteeseen. Aloitan luvun käsittelemällä kirjallisuutta paperittomuudesta, minkä jälkeen teen lyhyen katsauksen siihen, miten paperittomien kohtaamiin ongelmiin pystytään tällä hetkellä vastaamaan Suomen sosiaali- ja terveydenhuollossa. Tämän jälkeen paneudun sosiaalityön ammattietikkaan ja sen toteutumiseen käytännössä. Lopuksi esittelen yhden näkökulman palvelujärjestelmän toimintaan sekä käyn läpi kirjallisuutta, jossa yhdistyy paperittomuus ja sosiaalityö.

3.1 Paperittoman arki ja oikeudet

3.1.1 Paperittomana eläminen

Beneduce (2008) esittää, että paperittomuus on jotain, mikä on sosiaalisen olemisen ja olemattomuuden välissä. Hän kuvaa paperittomuutta termeillä, kuten *paikattomuus* ja *sopimattomuus*, jotka ovat osittain seurausta kansallisista laeista ja käytännöistä. Narratiivisen tutkimuksen perusteella Beneduce toteaa, että paperittomien ihmisten tarinoissa esiintyy kipua ja ahdistusta, rikkaiden ja köyhien pitämistä erillään, kauheutta ja rauhaa sekä tarinoita siitä, kuinka sorretuista tulee laittomia. Taustalla on koko ajan toive kansalaisuuden saamisesta. (Beneduce 2008, 507.)

Ilman kansalaisuutta tai virallista asemaa elämä on hankalaa. Paperittomuus rajoittaa mahdollisuuksia yhteiskunnassa merkittävästi, ja epävarmuus tulevaisuudesta on jatkuvasti läsnä paperittoman arjessa. Tämän lisäksi paperittomilla on usein taustalla traumaattisia kokemuksia sekä kotimaasta että matkasta. Paperittomien kokemaa tilaa voitaisiin Beneducen (2008) sanoin kuvata *jäätyneeksi ajaksi*, jota määrittää ulossulkeminen kotimaassa, mutta myös uudessa maassa, jossa integraation mahdollisuutta tai muitakaan tulevaisuuden näkymiä ei ole. Stressin kokeminen ja psyykinen kuormittuneisuus on yleistä paperittomille. Jatkuva epävarmuus, näkymättömyys sekä pelko kiinni jäämisestä vaikuttavat ihmiseen psyykkisellä, loogisella, symbolisella sekä sosiaalisella tasolla. (Beneduce 2008, 512–513.) Uuspaperittomilla psyykinen vointi on voinut olla jo ennen kielteistä turvapaikkapäätöstä hyvin huono

ottaen huomioon mahdollisten traumaattisten kokemusten lisäksi epävarmuudessa elämisen vastaanottokeskuksessa. Kielteinen turvapaikkapäätös on usein shokki, joka tuottaa ihmiselle kokemuksen siitä, että Suomi on hylännyt hänet. Kielteinen päätös aiheuttaa surua ja häpeää, mutta myös vihaa ja kokemuksen epäoikeudenmukaisesta kohtelusta. (Mikkola 2019, 81–82.)

Bloch, Zetter ja Sigona (2014) paneutuivat tutkimuksessaan nuorten paperittomina elävien maahanmuuttajien arkeen Englannissa. Tutkimuksen mukaan paperittomuuden vuoksi erilaisia materiaalisia ja toiminnallisia tarpeita ei pystytä tyydyttämään. Elinoloja vaikeuttavat muun muassa sairaudet, puutteellinen terveydenhuolto, asuinolosuhteet ja köyhyys. Kun peruspalvelut puuttuvat, paperittomat ovat omien sosiaalisten verkostojen varassa. Monet turvautuvat esimerkiksi työkavereiden, perheen, ystävien tai tuttavien apuun (Bloch ym. 2014, 57–58). Suomessa tehdyssä tutkimuksessa todetaan, että suuressa paperittomia auttavassa roolissa ovat maahanmuuttajat, turvapaikanhakijat ja toiset paperittomat (Jauhiainen ym. 2018, 46).

Sen lisäksi, että perustarpeiden tyydyttäminen voi olla vaikeaa, paperittomien epävirallinen asema yhteiskunnassa altistaa heidät erilaisille hyväksikäytöille (Bloch ym. 2014, 3; Turtiainen 2018, 187). Paperittomien hyväksikäyttö on helppoa esimerkiksi työmarkkinoilla, joilla paperittomat eivät statuksensa perusteella voi vaatia samoja työoloja kuin kansalaiset ja virallisen oleskeluluvan saaneet. Tällöin riskinä on, ettei heidän kunnollisia ja lainmukaisia työoloja varmisteta. (Stavilä 2014, 916–917.) Oikeudettoman asemansa puolesta paperittomat eivät välttämättä voi kääntyä viranomaisen puoleen esimerkiksi jouduttuaan hyväksikäytetyksi tai kaltoin kohdelluksi (Pakolaisneuvonta 2019b; Bosniak 1991, 748). Pelko käännytyksestä sekä mahdollinen kielitaidottomuus johtaa helposti tilanteisiin, joissa paperittomat jäävät ilman apua tai sitä haetaan epävirallisilta tai laittomilta tahoilta (Jauhiainen ym. 2018, 18).

Bloch ja kumppanit (2014) toteavat, että nuorten paperittomien hyväksikäyttöä tapahtuu jatkuvasti myös esimerkiksi asuntojen vuokramarkkinoilla. Vuokra-asumiseen liittyvät ongelmat kytkeytyvät paperittomien kohdalla muun muassa ylisuuriin vuokratakuupyyntöihin, vuokratakuuiden takaisinmaksuun, liian pieniin asuntoihin suhteessa asukasmäärään sekä jatkuvaan uhkaan kiinnijäämisestä viranomaisille. Kuitenkin se, miten paperittomat itse kokevat asumisen hankaluudet sekä oman identiteettinsä paperittomana, saattaa riippua etnisestä

taustasta, maahanmuuttoon liittyvistä odotuksista sekä kotimaasta lähdön syistä. (Bloch ym. 2014, 59.) Suomessa maahanmuuttajataustaisten nuorten asunnottomuutta tutkinut Marja Katisko (2016) lähestyy aihetta sosiaalisen inkluusion, eli pääsemisen ja kuulumisen sekä eksklusion, eli ulos joutumisen kautta. Tutkimuksessa käsitellään eri taustan ja historian omaavien maahanmuuttajanuorten elämää asunnottomana. Riski päätyä sekä globaalisti että paikallisesti määriteltyihin marginaalisiin ryhmiin kasvaa, jos nuorta suljetaan ulos useilta eri tahoilta. Katiskon tutkimus käsitteli maahanmuuttajataustaisia nuoria, mutta paperittomien asemassa voidaan nähdä paljon samaa. Heidät voidaan nähdä sekä paikallisesti että globaalisti marginaaliin kuuluvina yksilöinä. (Katisko 2016, 199–200.)

Usealta eri taholta poissulkeminen kytkeytyy asuntomarkkinoiden lisäksi myös muihin yhteiskuntaan integroiviin tekijöihin, kuten koulutukseen. Eksklusio koulutuksesta vaikuttaa huomattavasti etenkin nuorten paperittomien tulevaisuuteen rajaamalla mahdollisuuksia ja estämällä omien elämäntavoitteiden saavuttamista. Ilman virallista statusta kouluttautuminen alemmalla tasolla, tai korkeakouluun pääseminen ei ole mahdollista. (Bloch ym. 2014, 60.)

Yhtenä osoituksena ulossulkemisesta voidaan nähdä myös paperittomien jääminen joko kokonaan tai osittain suomalaisten sosiaali- ja terveyspalvelujen ulkopuolelle (Sotkasiira & Hiitola 2018, 290). Terveyspalvelujen puuttuminen aiheuttaa huolta ja pelkoa paperittomien arjessa. Bloch kollegoineen (2014) toteaa, että nuorten paperittomien taloudellinen tilanne ei usein anna myöten ostaa tarvittavia lääkkeitä. Lisäksi terveydenhuoltoon hakeutumista vaikeuttaa kiinnijäämisen pelko. Nämä tekijät voivat osaltaan johtaa siihen, että paperittomat elävät sairautensa kanssa ilman apua ja ottavat näin ollen suuria riskejä oman terveytensä suhteen. (Bloch ym. 2014, 62.) Monet terveyteen liittyvät riskit ovat kytköksissä mielenterveyteen ottaen huomioon edellä mainitut paperittomien mahdolliset traumaattiset kokemukset sekä jatkuvassa epävarmuudessa ja pelossa elämisen (Beneduce 2008, 506).

Kaiken kaikkiaan paperittomaksi jääminen asettaa ihmisen haavoittuvaan asemaan (Turtiainen 2018, 187). Arkea määrittää jatkuva epävarmuus sekä poissulkeminen esimerkiksi asumisen, koulutuksen ja terveyspalvelujen kautta. Majoittuminen on haastavaa, sillä anonyymeja majoituspalveluita ei käytännössä tarjota, pankkitiliä ei voi avata, eikä terveydenhuoltopalveluihin yleensä ole varaa (Leppäkorpi 2011, 99–103). Uuspaperittomien kohdalla ymmärrys omasta tilanteesta saattaa olla heikko. Tietoa tai käsitystä turvapaikkaprosessista tai

kielteisen päätöksen perusteista ei välttämättä ole ja harvat tietävät, millä tavoin oleskelun Suomessa voisi laillistaa. Oikeusprosessit hallinto-oikeudessa kestävät pitkään eivätkä estä ihmisen päätymistä paperittomaksi. Oleskeluluvan saaminen muilla perusteilla, kuten esimerkiksi työn, opiskelun tai perheen yhdistämisen perusteella saattaa olla hyvin haastavaa ja kestää pitkään. Myös oikeusavussa saattaa olla ongelmia sen suhteen, ettei paperittomalle siirry tarpeeksi tietoa ja ymmärrystä omasta prosessista. (Mikkola 2019, 81–83.)

Bosniakin (1991) mukaan sen lisäksi, että paperittomien laitton status muovaa heidän omaa kokemustaan, on sillä myös hajottavia sosiaalisia vaikutuksia yhteiskuntiin, joissa paperittomat elävät (Bosniak 1991, 784). Esimerkiksi paperittomien terveystalujen piiriin pääsemättömyys voi olla riski myös muille ihmisille, kun keskuudessamme on ihmisiä, joiden sairauksia ei hoideta (Jauhiainen ym. 2018, 19). Paperittomat ovat myös polttoainetta harmaalle taloudelle (Jauhiainen ym. 2018, 19; Stavilä 2014, 916).

3.1.2 Paperittomien oikeudet Suomessa

Perustuslain 19. §:n mukaan julkisen vallan on turvattava kaikkien ihmisten oikeus välttämättömään huolenpitoon ja toimeentuloon tilanteissa, joissa henkilö ei pysty ilman valtiotalon apua elämään ihmisarvoista elämää (Suomen perustuslaki 731/1999). Oikeus kuuluu kaikille Suomessa oleville henkilöille, eikä sen pitäisi olla riippuvainen virallisesta asemasta. Sosiaali- ja terveysministeriö antoi tarkennuksia syyskuussa 2017 paperittomien auttamiseen antamalla kunnille tiedoksi kuntainfon. Kuntainfossa esitettiin suositukset siitä, kuinka paperittomien kiireellistä ja sosiaali- ja terveydenhuoltoa tulisi järjestää. Ohjeistuksella pyrittiin selkeyttämään vastuuta palvelujen tarjoamisesta. Sosiaalityön osalta ensisijaiseksi ohjeeksi nousee sosiaalihuoltolain 12. §. (Sosiaali- ja terveysministeriö 2017.) Pykälän mukaan jokaisella henkilöllä on oikeus saada kiireellistä sosiaalihuoltoa yksilöllisen tarpeensa mukaan, jottei henkilön oikeus välttämättömään huolenpitoon ja toimeentuloon vaarannu (Sosiaalihuoltolaki 1301/2014 § 12). Tämä tarkoittaa käytännössä tilapäistä asumista – niin sanottua hätämajoitusta, eli yösjän järjestämistä, johon kuuluu yleensä myös välttämättömään huolenpitoon lukeutuvat ruoka, vaatteet ja välttämättömät lääkkeet (Sosiaali- ja terveysministeriö 2020).

Lakisääteisten palvelujen lisäksi ohjeessa mainitaan työntekijöiden tehtävästä tiedottaa vapaaehtoisen paluun tuesta kielteisen turvapaikkapäätöksen saaneille henkilöille. (Sosiaali- ja

terveysministeriö 2017.) Vapaaehtoisen paluun tuki on taloudellista, hallinnollista tai logistista tukea, jolla autetaan kielteisen turvapaikan saanutta ihmistä palaamaan ja kotoutumaan lähtömaahansa. Kansainvälinen siirtolaisuuteen perehtynyt järjestö IOM (*International Organization for Migration*) korostaa, että paluun pitää perustua todelliseen vapaaehtoisuuteen (IOM 2020).

Paperittomien terveydenhuoltoa taas määrittelee pääsääntöisesti terveydenhuoltolain 50. §, jossa viitataan terveydenhuollon velvollisuuteen antaa kiireellistä hoitoa kaikille ihmisille riippumatta statuksesta tai muustakaan yksilöllisestä tekijästä. Lain tulisi siis turvata paperittomien oikeudet kiireelliseen hoitoon. (Sosiaali- ja terveysministeriö 2017.) Suomessa paperittomat ovat oikeutettuja kiireelliseen hoitoon omakustanteisesti. Kiireellisellä hoidolla tarkoitetaan äkillistä sairastumista, vammaa, pitkäaikaissairauden vaikeutumista tai toimintakyvyn alenemista tapauksissa, joissa hoidon aloittaminen täytyy aloittaa heti, jotta sairaus tai vamma ei vaikeudu. Tähän sisältyy myös suun terveyden, mielenterveyden, päihdehoidon ja muun psykososiaalisen tuen tarve. (Sosiaali- ja terveysministeriö 2020.) Kiireettömään hoitoon oikeutta ei ole, ellei henkilöllä ole kotikuntaa Suomessa tai jos häneen ei voida soveltaa EU-lainsäädäntöä tai kansainvälistä sosiaaliturvasopimusta. Kiireetöntä hoitoa voidaan kuitenkin antaa tapauksissa, joissa paperiton henkilö maksaa itse hoidon kustannukset täysimääräisesti. (Sosiaali- ja terveysministeriö 2019.) Kunnat voivat omalla päätöksellään myöntää paperittomalle myös laajempia terveystalvuuksia. Joissakin kunnissa on huomioitu etenkin lasten ja raskaana olevien äitien laajemmat oikeudet terveydenhuoltoon (Sosiaali- ja terveysministeriö 2020). Leppäkorpi (2011) toteaa, että käytännössä paperittoman pääsy terveydenhuollon palveluihin katkeaa usein vastaanottotiskillä, kun paperittomalla ei ole antaa henkilötunnusta (Leppäkorpi 2011, 103).

Paperittomien lasten oikeudet määrittyvät laajemmin. Paperittomilla lapsilla on esimerkiksi oikeus peruskouluun. Suomen perustuslaki, perusopetuslaki sekä Suomea velvoittavat ihmisoikeussopimukset turvaavat oikeuden perusopetukseen jokaiselle lapselle taustasta huolimatta. Kuntien on huolehdittava, että myös paperittomien lasten oikeus perusopetukseen toteutuu. (Paperittomat-hanke 2018.) Paperittomien lasten peruskouluun pääsemisessä saattaa kuitenkin olla ongelmia, sillä koulu ei ole niin sanottua välitöntä palvelua (Leppäkorpi 2011, 107). Opettajia sitoo vaitiolovelvollisuus, mutta koulun henkilökunnalla on velvollisuus tehdä lastensuojeluilmoitus tilanteissa, joissa lapsi elää olosuhteissa, jotka voivat vaarantaa lapsen hoidon, huolenpidon tai kehityksen. (Paperittomat-hanke 2018.)

Paperittomilla lapsilla on siis myös oikeus lastensuojelun palveluihin (Sosiaali- ja terveysministeriö 2020). Oikeus lapsen välttämättömään suojeluun ja huolenpitoon perustuu YK:n lapsen oikeuksien yleissopimukseen (Sosiaali- ja terveysministeriö 2016). Lasten oikeuksien yleissopimuksessa painotetaan, että kaikissa julkisen ja yksityisen sosiaalihuollon, tuomioistuinten ja hallintoviranomaisten päätöksissä tulisi aina ensisijaisesti huomioida lapsen etu. Lasta tulisi myös suojella kaikenlaiselta syrjinnältä ja rangaistuksilta, jotka perustuvat lapsen perheen asemaan, toimintaan, mielipiteisiin tai vakaumuksiin. (Yleissopimus lapsen oikeuksista 60/1991, 2–3 artikla.) Monesti paperittomat lapset kuitenkin oireilevat jatkuvasta epävarmuudesta sekä vanhempien ahdistuneisuudesta, mikä näkyy lapsissa esimerkiksi puhumattomuutena ja aggressiivisuutena (Leppäkorpi 2011, 107). Pakolaisneuvonta (2019) nostaa esiin huolen paperittomien lasten erittäin haavoittuvasta asemasta. Lapset eivät ole väestötietorekisterissä, eivätkä heidän vanhempansa asemansa puolesta kuulu virallisesti minään kunnan palvelujen piiriin. Tällöin lapsilla riski jäädä myös lastensuojelun palvelujen ulkopuolelle. (Pakolaisneuvonta 2019b.) Lastensuojelun piirissä paperittomia perheitä tavaan usein vasta siinä vaiheessa, kun ongelmat ovat kasaantuneet jo pitkälle (Leppäkorpi 2011, 107).

3.2 Ammattietiikka sosiaalityön käytännöissä

Kansainvälinen sosiaalityön keskusjärjestö, *The International Federation of Social Workers' (IFSW)* määrittelee ihmisoikeuksien puolustamisen yhdeksi sosiaalityön peruseriaateeksi. Määritelmän mukaan ihmisten arvokkuus ja ihmisoikeudet ovat sosiaalityön eettisen perustan ydin, joiden tarkoituksena on edistää itsemääräämisoikeutta, osallisuutta sekä tunnistaa ja kehittää vahvuuksia. (Staub-Bernasconi 2012, 1–2.) Androffin (2016) mukaan ihmisoikeudet suojelevat yhteiskunnan heikoimmassa asemassa olevia, joita ilman yhteiskunnan heikoimmassa asemassa olevat ovat alttiimpia hyväksikäytölle ja sorrolle (Androff 2016, 1).

Kansainväliset ihmisoikeussopimukset määrittelevät vähimmäistason ihmisoikeuksien suojelulle. Ihmisoikeussopimukset ovat kansainvälisiä sopimuksia, joita valtiot sitoutuvat noudattamaan kansallisen lainsäädännön kautta hyväksytyään ja ratifioituaan sopimukset. (Suomen YK-liitto 2018.) Ihmisoikeusjulistuksen mukaisia ihmisoikeuksia pidetään usein ”meidän kansalaisten” ihmisoikeuksien julistuksena, jolloin oikeuksia on helpompi rajata

pois ”ei-kansalaisilta”, joilla ei ole virallista statusta (Jönsson 2014, 36–37). Suomessa perustuslain tulisi turvata kansallisessa järjestelmässä ihmisten perusoikeuksia. Perustuslaki määrittää kaikkea Suomen lainsäädäntöä sekä vallan käyttöä. (Oikeusministeriö 2019.)

IFSW on asettanut sosiaalityön keskeiseksi päämääräksi hyvinvointityön. Niemelän (2011) mukaan keskusjärjestö linjaa näin epäsuorasti, että sosiaalityön tehtävä on toimia hyvinvointipolitiikan, hyvinvointipalvelujen ja niiden taustalla vaikuttavien hyvinvointiarvojen ja -normien ammatillisena instrumenttina yhteiskunnassa. Niemelä toteaa, että sosiaalityöntekijät ovat hyvinvoinnin ammattilaisina jo lähtökohtaisesti kansalaisten oikeuksien puolesta puhujia, sillä sosiaalityötä ohjaavat lait on säädetty yhteiskunnan vallitsevien arvojen ja etiikan mukaan. Laki siis osittain kertoo siitä, miten tärkeänä kansalaisten hyvinvointia yhteiskunnassa pidetään. Se, miten työtä tästä asetelmasta käsin tehdään, riippuu tiedollisen ja taidollisen osaamisen lisäksi ammattietiikasta. (Niemelä 2011, 13.)

Sosiaalityötä voidaan määritellä neljän eri funktion kautta, joiden taustalla vaikuttavat ammattieettiset periaatteet. Ensinnäkin sosiaalityön katsotaan olevan *kuntouttavaa työtä*, johon sisältyy ongelmanratkaisua ja auttamista. Tällaista kuntouttavaa työtä voidaan katsoa olevan tapauskohtainen sosiaalityö, jossa työskennellään yksilön tapauksen kanssa. Sosiaalityöhön kuuluu myös *sosiaalisia ongelmia ennaltaehkäisevä työote*. Ennaltaehkäisevää työtä voisi olla esimerkiksi yhteisösosiaalityö, jolla pyritään ennaltaehkäisemään yksinäisyyttä ja näin myös syrjäytymistä. (Midgley 2017, 94.) Sosiaalialan työntekijöiden ammattieettiset ohjeet korostavat asiakaslähtöisyyttä, itsemääräämisoikeutta ja henkilön kokonaisvaltaista huomiointia voimavaroineen. Sosiaalityöntekijöiden tehtävänä on tukea asiakkaiden osallisuutta, jolla tarkoitetaan tunnetta tasavertaisesta toimijuudesta voimaantumisen ja valaistumisen kautta. Lisäksi sosiaalityön ammattietiikka velvoittaa työntekijöitä ottamaan huomioon asiakkaan elämäntilanteeseen vaikuttavat muut tekijät, joita ovat esimerkiksi ystävät, perhe tai poliittinen toimintaympäristö. (Talentia 2017, 12–20.) Asiakkaan asiaa hoidettaessa sosiaalityöntekijä toimii usein yhteistyössä muiden palvelujärjestelmän toimijoiden ja kansalaisyhteiskunnan kanssa (mt. 48).

Sosiaalityön funktioihin lukeutuvat myös *integraatio* ja *sosiaalisen hyvinvoinnin edistäminen*. Integroiva funktio tähtää harmoniaan yhteiskunnassa sekä ihmisten välisten solidaarisuuden edistämiseen. Sosiaalisen hyvinvoinnin edistämishänke taas tarkoitetaan aktiivista asiantuntijatyötä, jonka tarkoituksena on edistää positiivista yhteiskunnallista kehitystä. Tällaista

työtä voisi olla esimerkiksi lobbaus. (Midgley 2017, 94.) Ammattieettiset ohjeet korostavat negatiivisen syrjinnän vastustamista, erilaisuuden ja monimuotoisuuden tunnustamista, resurssien ja voimavarojen tasapuolista jakautumista sekä epäoikeudenmukaisen politiikan ja käytäntöjen vastustamista. Nämä ammattieettiset periaatteet liittyvät oikeudenmukaisuuden edistämiseen. (Talentia 2017, 20–25.)

Käytännössä eri sosiaalityön funktiot kulkevat limittäin ja ammattietiikka määrittelee yhtä lailla kaikenlaista sosiaalityötä (Midgley 2017, 94; Talentia 2017). Usein sosiaalityö kuitenkin käsitetään yksilökohtaisena, ruohonjuuritasolla toimivana hyvinvointityönä. Huomionarvoista on, että rakenteet ovat läsnä myös tällaisessa asiakaskohtaisessa työssä, sillä ne vaikuttavat sekä asiakkaiden yksilökohtaisiin ongelmiin että siihen, millaisia reunaehtoja sosiaalityölle asetetaan. Rakenteiden muuttamiseen tähtäävällä työllä, eli rakenteellisella sosiaalityöllä, pyritään ensisijaisesti parantamaan sellaisia järjestelmää, yhteiskuntaa ja globaalia järjestystä koskevia ongelmia, joilla on vaikutusta yksilötason ongelmiin. (Juhila 2018, 244–245.)²

Juhilan (2018) mukaan rakenteellinen sosiaalityö edellyttäisi sosiaalityöntekijöiden siirtymistä uudennlaisille foorumeille, joilla sosiaalityöntekijöitä ei tavanomaisesti tunnusteta tai haluta tunnustaa (Juhila 2018, 244). Talentian ammattieettisissä ohjeissa (2017) puolestaan rohkaistaan sosiaalityöntekijöitä osallistumaan julkiseen keskusteluun salassapitovelvollisuuksien asettamisrajoissa. Osallistuminen julkiseen keskusteluun on osa perustuslaillisia oikeuksia, jotka koskevat sananvapautta. (Talentia 2017, 45.) Julkiseen keskusteluun osallistuminen ei kuitenkaan aina ole helppoa, sillä sosiaalityöntekijöitä saatetaan vaientaa organisaatioiden sisällä (Tiitinen 2019, 112).

3.3 Paperittomien auttaminen palvelujärjestelmästä käsin

3.3.1 Kompleksisuus ja pirulliset ongelmat

Tämän tutkielman puitteissa olen kiinnostunut palvelujärjestelmässä toimivasta sosiaalityöstä. Yhdeksi näkökulmaksi olen valinnut teorian, joka keskittyy todellisuuden komplek-

---

² Puurunen ja Suonio (2015) nostavat esiin kysymyksen siitä, pitäisikö rakenteellisen sosiaalityön sijaan puhua sosiaalityöstä rakenteissa, jotta dualistinen jaottelu yksilön ja rakenteiden välillä hälvenisi (Puurunen & Suonio 2015, 315–316).

sisuuteen sekä pirullisiin ongelmiin (*wicked problems*). Pirullisten ongelmien käsitteen luoja toimivat 1970-luvulla Rittel sekä Webber. Ajatuksena pirullisten ongelmien taustalla on ongelmien monimutkaisuus. Vertailukohteenä voidaan ajatella matemaattiset ja hallitut ongelmat, joita pystytään ratkaisemaan rutiininomaisesti selkeän ongelman määrittelyn ja ratkaisun kautta. Tällaisia ongelmia voidaan kutsua kesyiksi. Kesyille ongelmille on tyypillistä perusteellinen ja pysyvä määrittely, selkeä lopputulos, rajattu (mutta suuri) määrä ratkaisuja, logiikan säilyminen sekä toistettavuus. Pirulliset ongelmat sen sijaan kytkeytyvät kompleksiseen todellisuuteen. (Vartiainen & Ollila ym. 2013, 19–21.) Seuraavaksi esittelen pirullisten ongelmien käsitettä tarkemmin.

Pirullisille ongelmille on tyypillisesti useita ratkaisuvaihtoehtoja. Asioista vaaditaan laajaa ymmärrystä ratkaisuvaihtoehtojen löytämiseksi. Laaja ymmärrys saavutetaan usein vuorovaikutteisessa prosessissa. Pirullisten ongelmien ratkaisut eivät kuitenkaan ole lopullisia. Organisaatiolla on mahdollisuus pyrkiä koko ajan parempaan lopputulokseen jatkamalla toimintatapojen kehittämistä. Usein esteeksi muodostuu ajan, resurssien ja kärsivällisyyden puute. (Vartiainen & Ollila ym. 2013, 22.)

Ratkaisut eivät ole oikeita tai vääriä. Sen sijaan ratkaisuja määritellään sen kautta, miten hyvin ne vastaavat ongelmaan. Eri ihmiset ja sidosryhmät kokevat ratkaisut eri tavalla, minkä vuoksi pirullisen ongelman luonteeseen kuuluu tietty subjektiivisuus. (Vartiainen & Ollila ym. 2013, 23.) Jokainen toimija määrittelee pirullisen ongelman omalla tavallaan (Arnkil & Heino 2014, 283). Erilaiset toisilleen vastakkaiset asetelmat, eturistiriidat ja poliittiset jännitteet kytkeytyvät pirullisiin ongelmiin. Katajamäen (2013) mukaan pirullisten ongelmien ratkomisen edellyttää monipuolista yhteiskunnallista keskustelua, jossa osapuolet ovat osallisina yhdenvertaisina. Kansalaisten mukaan ottaminen keskusteluun ja ongelmien ratkomiseen on tämän kannalta oleellista. (Katajamäki 2013, 8.)

Pirulliset ongelmat ovat pääosin uniikkeja ja uudenlaisia. Siksi sama ratkaisu ongelmaan ei välttämättä toimi uudestaan edes samassa kontekstissa. Pirullisten ongelmien ratkaisujen toimintatavat ovat ainutkertaisia ja pirullisille ongelmille tyypillistä on ratkaisujen vaikutusten jatkumo ajassa ja tilassa, minkä vuoksi mahdollisia vaikutuksia on vaikea arvioida nopeasti tai täydellisesti. Useat ratkaisuvaihtoehdot poikkeavat yleensä toisistaan. Ratkaisuvaihtoeh-

tojen määrään ja niiden punnitsemiseen vaikuttaa muun muassa käytettävissä olevat resurssit. Myös ratkaisun tarkoituksenmukaisuus ja osaaminen tai sen puute voivat vaikuttaa vaihtoehtojen määrään. (Vartiainen & Ollila ym. 2013, 25–26.)

Useat sosiaaliset ongelmat kytkeytyvät kompleksisuuteen. Arnkil ja Heino (2014) toteavat, että sosiaalihuollon kohtaamat ongelmat kietoutuvat usein toisiinsa monimutkaisella tavalla. Ongelmia tulisi lähestyä pirullisina, sillä yksinkertaisia ratkaisuja ongelmiin ei tule olemaan jatkossakaan. Viimesijaista turvaa koskevat kysymykset risteävät terveyden, toimeentulon, asumisen, lastenkasvatuksen, jaksamisen ja toiveikkuuden eri osa-alueilla. Sektoreista muodostunut palvelujärjestelmä yrittää kuitenkin kesyttää monimutkaisia ongelmia hoitamalla jokaista elämän osa-aluetta omalla sektorillaan. Myös sosiaaliturvajärjestelmän kehittämistä on lähestytty yksinkertaisena ongelmana, minkä vuoksi sosiaalihuolto kamppailee pirullisten ongelmien parissa uusien väestöryhmien tullessa sen piiriin. (Arnkil & Heino 2014, 283–285.)

Sosiaalihuollon mahdollisuuksiin ratkoa pirullisia ongelmia vaikuttaa keskushallinnon toimesta tehdyt, hätäisesti valmistellut reformit, jotka ajautuvat usein sekaviin poliittisiin kompromisseihin. Keskushallinnon sekavaltakin vaikuttavan ohjauksen lisäksi paikallishallinnot pyrkivät kesyttämään ongelmia erilaisilla, jatkuvasti muuttuvilla organisaatiouudistuksilla. Palvelujärjestelmän osia hajautetaan, keskitetään, yhdistetään ja erotetaan. Toimintoja halutaan tehostaa, mikä taas osaltaan vaikuttaa toimijakentän sirpaloitumiseen ja tekee pirullisista ongelmista entistä hankalampia. (Arnkil & Heino 2014, 285.)

3.3.2 Julkinen sosiaalityö ja paperittomat

Saad-Filhon ja Johnstonin (2005) mukaan elämme neoliberalismin aikaa. Neoliberalismilla viitataan erilaisiin sosiaalisiin, poliittisiin ja taloudellisiin ilmiöihin, jotka kytkeytyvät toisiinsa monimutkaisilla tavoilla. Osa näistä ilmiöistä on hyvin abstrakteja, kun taas osa – kuten esimerkiksi palvelujen yksityistäminen – hyvin konkreettisia. Neoliberaali toiminta heikentää usein jo valmiiksi heikossa asemassa olevien ihmisten oikeuksia ja vaikeuttaa heidän elämäänsä. (Saad-Filho & Johnston 2005, 1–2.) Työskennellessä uudenlaisten globaalien muutosaaltojen ja talousorientoituneen, liberaalin politiikan synnyttämien sosiaalisten ongelmien kanssa, tarvitaan erityistä tietoa, ymmärrystä ja metodeja. Usein keskuste-

lut globaaleista muutoskuluista ja niiden paikallisista vaikutuksista käydään ilman sosiaalityöntekijöitä. Osittain syynä voi olla profession vähäinen arvostus, mutta keskusteluun osallistumista voi hankaloittaa myös se, että globaali, taloutta ja tehokkuutta korostava arvomaailma antaa vähän tilaa kyseisen politiikan kritisoimiselle. (Jönsson 2014, 39.) Sen sijaan sosiaalityöntekijät saattavat joutua toimimaan osana järjestelmää ammattieettisten periaatteidensa vastaisesti. Seuraavat käsittelemäni tutkimukset aiheesta ovat suurimmaksi osaksi tehty muualla kuin Suomessa. Tutkimusten kontekstit on hyvä ottaa huomioon sovellettaessa tutkimuksia Suomeen.

Palvelujärjestelmästä käsin työskentely asettaa sosiaalityölle paperittomien parissa haasteita, jotka kytkeytyvät palvelujärjestelmän toimintaan ja poliittiseen toimintaan. Humphries (2004) kirjoittaa poissulkevasta politiikasta ja sosiaalityöstä Iso-Britannian kontekstissa. Hänen mukaansa hallituksen neoliberaali talouspolitiikka ja erilaiset moraalisesti sortavat käytännöt heikentävät julkisia palveluja ja rankaisevat sekä poissulkevat heitä, jotka eivät ole ”mahdollisuuksista” huolimatta onnistuneet parantamaan tilannettaan. Sosiaalityöntekijät joutuvat julkisen palvelun työntekijöinä toimimaan osana systeemiä ja valvontajärjestelmää. Humphriesin mukaan sosiaalityö on siirtynyt enemmän kohti kontrollia, rajoittamista, valvontaa ja poissulkemista. (Humphries 2004, 94–95.)

Sosiaalityön ja paperittomuuden suhdetta tutkineet painottavat, että sosiaalityön tulisi toimia vahvemmin periaatteidensa mukaisesti ja ottaa rohkeammin poliittinen agenda mukaan työhön. Lisäksi sosiaalityön tulisi käyttää enemmän rakenteisiin painottuvia teorioita ja tarkastella kriittisemmin sosiaalipolitiikan taustalla vaikuttavia ideologioita ja motiiveja, joiden mukaan epäoikeudenmukaista politiikkaa harjoitetaan. (Humphries 2004, 104–105; Park & Bhuyan 2011, 37.) Työskentelyssä epäoikeudenmukaisia rakenteita vastaan tarvitaan kumpuunutta ja liittolaisuutta niiden ihmisten kanssa, joiden puolesta työskennellään (Ranta-Tyrkkö 2016, 295; Humphries 2004, 105). Tällaista työskentelyä voitaisiin kuvata sosiaalisen oikeudenmukaisuuden edistämiseksi. Joidenkin kriittisten näkökulmien mukaan sosiaalityö on keskittynyt tänä päivänä enemmän oman profession aseman kasvattamiseen kuin yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden edistämiseen (Midgley 2017, 102).

Ruotsissa aihetta tutkinut Jönsson (2014) toteaa, että vakiintuneet, tekniset käytännöt rajoittavat sosiaalityöntekijöiden mahdollisuuksia kehittää luovia ratkaisuja uusiin globaaleihin sosiaalisiin ongelmiin. Uudenlaisia työskentelytapoja ei oteta valtion taholta hyvillä mielin

vastaan, sillä ne häiritsevät hyvin organisoitua sosiaalityötä ja tarkkaan jäseneltyä osaa hyvinvointivaltion toiminnasta. Tämä aiheuttaa lojaliteettiongelmia sosiaalityöntekijöille, jotka näkevät ristiriidan sosiaalityön käytäntöjen sekä palvelunkäyttäjien tarpeiden välillä. Organisaation ohjeiden vastaisesti toimiminen saattaa olla riskialtista, minkä vuoksi osa sosiaalityöntekijöistä etäännyttää itsensä paperittomien kohtaamista ongelmista. Myös tehokkuuden vaatimuksista johtuvat stressaavat ja kuormittavat työolot vaikuttavat siihen, ettei työntekijöillä ole aikaa paperittomien ongelmien ratkaisemiselle. (Jönsson 2014, 45–48.)

Kun sosiaalityöllä ei ole mahdollisuuksia auttaa, avun järjestäminen valuu kansalaisyhteiskunnalle sekä epävirallisten verkostojen ja yhteyksien varaan. (Jönsson 2014, 48.) Sekä Ruotsissa että Suomessa paperittomia auttavat järjestöt, jotka tarjoavat ruokaa, vaatteita, lääkkeitä ja suojaa, kuin myös oikeus- ja ohjausapua sekä työskentelevät paperittomien parhaimman aseman puolesta. Erilaiset hankkeet tuovat yhteen lääkäreitä, asianajajia, hoitajia, sosiaalityöntekijöitä, jotka toimivat kansalaisyhteiskunnan kautta paperittomien auttamiseksi usein vapaaehtoisvoimin (Jönsson 2014, 44–45; Jauhiainen, Gadd & Jokela 2018, 45). Ruotsissa useat sosiaalityöntekijät jakavat järjestöjen kanssa huolen paperittomien tilanteesta ja ovat turhautuneita hyvinvointivaltion toimintaa kohtaan (Jönsson 2014, 48).

Institutionaaliset rajat asettavat siis sosiaalityöntekijöitä tilanteeseen, jossa paperittomien auttaminen järjestelmästä käsin koetaan haastavaksi (Jönsson 2014, 44). Jönssonin (2014) tutkimuksessa sosiaalityöntekijät asemoituivat ristiriitatilanteissa erilaisiin positioihin. *Konformistisen position* kautta sosiaalityöntekijät etäännyttivät itsensä paperittomien monimutkaisista ongelmista seuraamalla vakiintuneita käytäntöjä, jotka näkevät globaalit sosiaaliset ongelmat yksilön valintoihin liittyvinä ongelmina. Position kautta oltiin sopeuduttu neoliberaaliin ajatusmaailmaan, eikä globaaliin eriarvoisuuteen tai valtasuhteisiin osoitettu kiinnostusta. Kyseiseen positioon asemoituvat sosiaalityöntekijät näkivät, että paperittomat miehet olivat vastuussa paperittomien perheiden – etenkin naisten ja lasten vaikeista olosuhteista. (Jönsson 2014, 49.)

Kriittisen position kautta suhtauduttiin kriittisesti kansallisia lakeja, sääntöjä ja käytäntöjä kohtaan, jotka rajoittavat sosiaalityön mahdollisuuksia auttaa paperittomia. Kyseiseen positioon asemoituvat sosiaalityöntekijät vastustivat neoliberaalia ajatusmaailmaa. Sosiaalisen oikeudenmukaisuuden toteuttamisen koettiin hankalaksi tukahduttavan politiikan ja käytän-

töjen vuoksi. Kyseiseen positioon asemoituvat sosiaalityöntekijät pyrkivät löytämään uudenlaisia ratkaisuja paperittomien auttamiseen yhteistyössä kansalaisyhteiskunnan kanssa. Epävirallisilla käytännöillä haastettiin palvelujärjestelmässä toimivan sosiaalityön normeja. *Laillisen improvisaation positioon* asemoituvat sosiaalityöntekijät taas tasapainoilivat työsäännön pyrkien löytämään systeemistä ”porsaanreikiä” auttaakseen palveluja tarvitsevia. Laillisen improvisaation position kautta lakeja ja käytäntöjä ei nähty ongelmana. Sen sijaan ajateltiin, että lain laajemmalla tulkinnalla, huomioimalla esimerkiksi erilaiset ihmisoikeussopimukset lain taustalla, pystytään paperittomia auttamaan laajemmin. Kuten konformistisen position kautta, myös tässä miesten toiminnan uhreiksi asettuivat naiset ja lapset. (Jönsson 2014, 49.)

Edellä esitetty todentaa sitä, miten sosiaalityöntekijöiden asemoituminen paperittomien auttamiseen vaihtelee. Tämän lisäksi Ruotsissa ja Yhdysvalloissa tehtyjen tutkimusten mukaan sosiaalityöntekijöillä ei ole yhtenäistä käsitystä paperittomien asemasta ja tilanteesta (Jönsson 2014, 48; Park & Bhuyan 2012, 36). Paperittomat nähdään laittomina, ulkopuolisina ja kansalliseen yhteisöön sopimattomina, mutta myös avun tarpeessa olevina ihmisoikeusrikkomusten ja hyväksikäytön uhreina (Jönsson 2014, 40–41; Park & Bhuyan 2012, 34–35). Jälkimmäisen tulkinnan kautta kritisoitiin Yhdysvaltojen kontekstissa valtion sisä- ja ulkopolitiikkaa sekä erilaisia taloudellisia, kansallisia ja ylikansallisia rakenteita ja korostettiin ihmisoikeuksien merkitystä. Park ja Bhuyan (2012) esittävät, että ihmisoikeuslähtöinen, kriittinen näkökulma on sosiaalityön arvojen mukainen. Yhteinen näkemys siitä, mikä on sosiaalityön tehtävä ja moraalinen kanta, on välttämätöntä paperittomien auttamiseksi. Jos tätä ei ole, tulisi ainakin keskustella avoimesti ammattikunnan sisällä vallitsevista eriävistä näkökulmista. (Park & Bhuyan 2012, 34–37.)

Myös suomalaisilla kunnilla on erilaisia näkemyksiä siitä, miten paperittomia tulisi auttaa vai tulisiko heitä auttaa ollenkaan. Pääosin suomalaisissa kunnissa katsotaan, että valtion tulisi ottaa vastuuta paperittomien tilanteen ratkaisemiseksi. Kunnissa kaivataan tarkempia ja yksityiskohtaisempia ohjeistuksia menettelyyn paperittomien kanssa sekä konkreettisia ohjeita palvelujen tarjoamiseen, kuten majoituksen ja toimeentulon järjestämiseen. Tämä takaisi paperittomille yhdenvertaisen kohtelun ja asettaisi myös kunnat tasa-arvoisempaan asemaan suhteessa toisiinsa. Osa kunnista toivoo paperittomien inhimillisempää ja ihmisoikeuksia kunnioittavampaa kohtelua etenkin perheiden ja alaikäisten kohdalla. Palvelujen

osalta katsotaan, että kuntien tulisi antaa paperittomille kiireellistä apua siinä missä muillekin. Toisaalta kunnissa on myös äänenpainoja, joiden mukaan ilman oleskelulupaa olevat henkilöt tulee poistaa maasta, eikä viranomaisten tulisi saada käyttää liikaa harkintaa paperittomien asioissa. (Jauhiainen ym. 2018, 49–50.) Sosiaalityöntekijät Ruotsissa ja kuntapäätäjät Suomessa toivovat järjestelmän muuttumisen sellaiseksi, että se mahdollistaisi paperittomien kanssa työskentelyn (Jönsson 2014, 48; Jauhiainen ym. 2018, 49.). Toisin sanoen, paperittomat pitäisi saada virallisen järjestelmän piiriin esimerkiksi työlupien tai tilapäisten oleskelulupien kautta (Jauhiainen ym. 2018, 49).

Mikkolan (2019) mukaan paperittomat tarvitsisivat ennen kaikkea tietoa ja toimintakykyä ylläpitävää tukea, jotta he pystyisivät tekemään elämässään ratkaisuja, jotka auttaisivat pois paperittomuudesta. Auttavien tahojen tehtävänä on avata muun muassa erilaisia näkökulmia. Tähän vaaditaan luottamuksellinen ja hyväksyntään perustuva asiakassuhde sekä pysyvä asuinpaikka. Paperittomien kanssa tehtävään työhön tulisi tarjota riittävät resurssit, jotta työntekijät pystyisivät auttamaan ja tukemaan paperittomia pysyvämpien ratkaisujen löytämisessä. (Mikkola 2019, 84–86.)

Mikkola (2019) sekä Jauhiainen kollegoineen (2018) toteavat, että palvelujen kaventaminen ja elinmahdollisuuksien kiristäminen ei ole ratkaisu paperittomuuteen (Jauhiainen ym. 2018, 54; Mikkola 2019, 86). Paperittomien ja muiden toimijoiden kesken tulisi muodostaa luottamukseen perustuva keskusteluyhteys sekä perustaa toimielin, jossa kaikki osapuolet, paperittomat mukaan lukien olisivat edustettuina. Työtä paperittomien parissa helpottaisi myös valtion selkeämmät ohjeistukset (Jauhiainen ym. 2018, 54). Ratkaisuksi paperittomien tilanteeseen on myös ehdotettu oleskelun sallimista ja laillistamista sen jälkeen, kun paperiton on oleskellut maassa tietyn aikaa (Stavilä 2014, 923–924).

4 AINEISTO JA MENETELMÄT

Sosiaalityön ja paperittomuuden suhde on vielä vähän tutkittu ilmiö. Tämä on yksi syy siihen, miksi olen päätenyt lähestymään aihetta kvalitatiivisin, eli laadullisin tutkimusmenetelmin. Kvalitatiivinen tutkimusote sopii menetelmäksi silloin, kun halutaan saada yleiskatsaus tietyssä kontekstissa tapahtuvaan ilmiöön (Shaw & Holland 2014, 4). Tarkoituksena on ymmärtää tutkittavaa ilmiötä paremmin (Tuomi & Sarajärvi 2009, 28). Jotta ilmiötä voidaan ymmärtää, tarvitaan tietoa siitä, millaisia merkityksiä tutkittavaan ilmiöön liitetään (Hirsjärvi & Hurme 2001, 27). Seuraavaksi käyn läpi tutkimustehtävän sekä kerron tutkielmassa käytetystä aineistosta ja sen keruusta. Tämän jälkeen esittelen, kuinka olen aineistoa analysoinut sekä pohdin tutkielman eettisyyteen ja luotettavuuteen liittyviä kysymyksiä.

4.1 Tutkimustehtävä

4.1.1 Tutkimuskysymykset

Tämän tutkielman tutkimustehtävänä on saada jonkinlainen käsitys siitä, mitä paperittomien kanssa työskentely on ja mitä haasteita siihen liittyy palvelujärjestelmän näkökulmasta katsottuna. Lisäksi tutkielman tavoitteena on selvittää, mitä paperittomien aseman parantamiseksi pitäisi sosiaalityöntekijöiden näkemyksen mukaan tehdä. Tarkoituksena on tuoda esiin nimenomaan sosiaalityöntekijöiden omia kokemuksia ja näkemyksiä sekä selvittää sosiaalityön ja paperittomuuden suhdetta palvelujärjestelmän kontekstissa.

Tutkimuskysymykseni ovat seuraavat:

1. Millä tavoin sosiaalityöntekijät pystyvät auttamaan ja tukemaan paperittomia palvelujärjestelmästä käsin?
2. Mitä rajoja palvelujärjestelmä asettaa sosiaalityölle?
3. Mitä paperittomien aseman parantamiseksi voidaan sosiaalityöntekijöiden näkemyksen mukaan tehdä?

4.1.2 Metateoreettiset taustaoletukset

Tutkielman metateoreettiset taustaoletukset pohjautuvat löyhästi Clarcken hyvinvointivaltion kulttuurintutkimukseen. Kulttuurintutkimus on syntynyt 60–70-luvulla selittämään yhteiskuntien organisoitumisen ongelmia, kulttuurin paikkaa ja poliittisia merkityksiä. Kulttuurin

käsitettä käytetään yhä enemmän keinona säilyttää enemmistöasemassa olevien vaatimuksia säilyttää ”oma kulttuuri”, kun sekaannusta aiheuttavat vähemmistöt ja maahanmuuttajat. Tämä kytkeytyy keskusteluun siitä, voivatko eurooppalaiset jatkaa hyvinvointivaltion keskiössä toimivaa solidaarisuutta kaiken moninaisuuden keskellä. (Clarke 2015, 42–45.)

Kulttuurintutkimuksellisen näkökulman mukaan ihmisten toiminta rakentaa sosiaalisen elämän sekä siihen liittyvät asiat. Toiminta siis muodostaa ikään kuin tietynlaisen olemassa olevan todellisuuden, eli *konstruktion*. Konstruktion muuttaminen ja ylläpitäminen vaatii aktiivista toimintaa. Näistä konstruktioista *kiistellään*, niitä puolustetaan ja vaihtoehtoja punnitaan. Merkitykset, joita näihin kiistelyihin konstruktioihin liitetään, muodostuvat tiettyssä *kontekstissa*, jonka puitteissa asioista tulee ajateltavia, mahdollisia tai toivottavia. (Clarke 2015, 47–49.)

Konstruointi ja kiistelyt tapahtuvat ja määrittyvät tiettyssä ajassa ja paikassa. *Konjunktuurilla* viitataan moninaisten voimien, suuntausten ja mahdollisuuksien samanaikaiseen vaikutukseen tietynä ajankohtana. Kun erilaiset suuntaukset ja ristiriidat kasautuvat, syntyy mahdollisuus muutokseen. Konjunktuurit ovat siis kiistelyn paikkoja erilaisille poliittisille muutoksiin, jotka pyrkivät ohjaamaan asioiden kulkua ja kontrolloimaan sitä. Esimerkkinä voisi toimia globalisaatio, joka luo oivan paikan kiistelylle ja synnyttää erilaisia uusia poliittisia liikkeitä. *Kontradiktorisuudella* taas viitataan siihen, että sosiaaliset ilmiöt ovat ristiriitaisia. Tämä johtuu siitä, että sosiaaliset ja kulttuuriset muodot saavat erityisen luonteensa erilaisista kiistelevistä mahdollisuuksista. Ristiriitoja pyritään ratkaisemaan, hillitsemään tai syrjäyttämään, ja tämä toiminta on hyvinvointivaltioiden syntymisen taustalla. Kun ristiriitojen sovittelu institutionalisoituu, syntyy ”valtiollinen elämä”. (Clarke 2015, 49–51.)

Tiivistetysti voidaan todeta, että sosiaaliset ilmiöt ja todellisuus ovat ristiriitaisia kiistelevien mahdollisuuksien vuoksi. Eri mahdollisuudet tarkoittavat sitä, että sosiaaliset asetelmat ovat avoimia uudentilaisille konstruktioille, vaikka monet konstruktiot ovatkin institutionalisoituneita ja nähdään usein muuttumattomina. Nykyhetkestä käydään jatkuvasti kamppailuja, yrityksenä saada toivottu suunta tulevaisuudelle. Ei ole esimerkiksi muutosta ”kansallisesta globaaliin”, vaan muutosprojektit ja kamppailut todellisuudesta ovat jatkuvia, minkä vuoksi sosiaaliset konstruktiot ovat keskeneräisiä. (Clarke 2015, 53–54.)

Clarken kulttuurintutkimuksellinen näkökulma hyvinvointivaltion toimintaan kytkeytyy mielestäni useisiin paperittomuuteen liittyviin kysymyksiin, kuten siihen, miten kansallisessa kontekstissa vastataan uudenlaisiin, globaaliin maailmaan liittyviin siirtolaisuuskysymyksiin ja millaisia oikeuksia muista maista tulleille ihmisille tunnustetaan kansallisvaltiossa. Paperittomuuden kiistanalaisuus ja globaalien muutoksien vuoksi syntyneet uudet populistiset poliittiset muutosliikkeet ovat osoituksia siitä, että hyvinvointivaltion tulevaisuudesta käydään jatkuvaa kamppailua. Julkinen sosiaalihuolto taas toimii osana hyvinvointivaltiota ja institutionaalisia rakenteita, minkä vuoksi kiistely tulevaisuuden konstruktioista koskettaa myös sosiaalityötä. Kun paperittomien oikeuksista kiistellään, on keskustelussa samanaikaisesti se, miten palvelujärjestelmässä toimiva sosiaalityö voi vastata paperittomuuteen.

4.2 Aineistona haastattelut

Tutkimuksen aineisto koostuu kuudesta sosiaalityöntekijän yksilöhaastattelusta. Keräsin aineiston haastatteleamalla sosiaalityöntekijöitä, joilla oli ollut paperittomia asiakkaita tai joiden pääasiallisena tehtävänä oli toimia paperittomien asiakkaiden sosiaalityöntekijänä. Haastateltavat rajautuivat näin, sillä tutkimustehtävän kannalta oli tarkoituksenmukaista haastatella henkilöitä, joilla on kokemusta paperittomien kanssa työskentelystä. Aineiston kerääminen itse, eli niin kutsutun primaariaineiston käyttö oli tämän tutkimuksen kannalta perusteltua. Primaariaineistoa käytetään, kun halutaan saada välitöntä tietoa suoraan tutkimuskohteesta tai tilanteesta, jossa tutkimuskysymyksiin vastaavaa, muiden keräämää aineistoa, eli sekundaariaineistoa ei ole saatavilla (Hirsjärvi, Rajas, Liikanen & Sajavaara 1997, 186).

Etsin haastateltavia useammasta suomalaisesta kunnasta. Olin yhteydessä viiden eri kunnan paperittomien palveluista vastaavien yksiköiden johtaviin sosiaalityöntekijöihin, ja yhdessä tapauksessa myös palvelupäällikköön. He veivät saatekirjeen maisterintutkielmastani eteenpäin tiimiensä työntekijöille. Lopulta sain haastateltavaksi kuusi sosiaalityöntekijää neljästä eri kunnasta, joista kahdessa kunnassa haastattelin kahta sosiaalityöntekijää. Tämän jälkeen hain jokaiseen kuntaan erikseen tutkimusluvat ja tutkimuslupien varmistuttua aloitin haastattelut, jotka toteutin marras-joulukuussa 2019.

Haastateltavat työskentelivät suomalaisissa suurissa tai keskisuurissa kunnissa pääosin maahanmuuttajille suunnatuissa sosiaalipalveluissa. Yksi haastateltavista työskenteli lastensuojelussa. Sosiaalityöntekijöillä oli työkokemusta sosiaalityöstä alle vuodesta kuuteen vuoteen. Kahdella haastateltavista oli vielä sosiaalityön opinnot kesken ja he työskentelivät yksiköissä sijaispätevinä. Haastateltavilla oli työkokemusta sosiaalialan ulkopuolelta muun muassa järjestötyöstä, viranomaistyöstä sekä työstä vastaanottokeskuksissa, päiväkodissa ja suurlähetystössä. Paperittomien asiakkaiden kanssa sosiaalityöntekijät olivat työskennelleet alle vuodesta kahteen vuoteen. Paperittomien asiakkaiden määrä vaihteli alle kymmenestä paperittomasta asiakkaasta muutamaan sataan asiakkaaseen. Huomionarvoista on, että tällä tarkoitetaan kohdattujen paperittomien määrää. Työ on usein päivystysluonteista, minkä vuoksi asiakasvirta vaihtelee paljon, eikä työntekijöillä välttämättä siksi ollut käytössään sosiaalityössä käytettävää perinteistä asiakaslistaa.

Taustatietona kysyttiin myös paperittomien päätyemisestä palvelujen piiriin. Paperittomat haiketuivat palveluihin vastaanottokeskuksen, kolmannen sektorin toimijoiden, ystävien, tutujen ja verkostojen sekä muiden yhteistyötahojen kautta. Osassa kuntia palveluja oli mainostettu paperittomien omissa verkostoissa. Aiheen arkaluontoisuuden ja maahanmuuttajien parissa työskentelevien sosiaalityöntekijöiden pienten verkostojen vuoksi en erittele haastattelussa kysytyjä taustatietoja tämän tarkemmin. Tällä pyrin suojaamaan haastateltavien anonymiteettia.

Haastattelut toteutettiin yksilöhaastatteluina kasvotusten kunkin henkilön työpaikalla ja niiden kesto vaihteli hieman alle tunnista puoleentoista tuntiin. Haastattelu on yksi laadullisen tutkimuksen yleisimmistä aineistonkeruumenetelmistä, joka on työläs, mutta joustava. (Hirsjärvi & Hurme 2001, 34). Vuorovaikutustilanne mahdollistaa tiedonhankinnan suunnittamisen, erilaisten väärinkäsitysten korjaamisen itse tilanteessa sekä tarkentavien kysymysten esittämisen (Hirsjärvi ym. 1997, 205). Kahdessa haastattelutilanteessa olin unohtanut kysyä tarkentavia kysymyksiä taustatietoihin liittyen. Olin yhteydessä näihin sosiaalityöntekijöihin haastattelujen jälkeen ja sain heiltä vastaukset kysymyksiin jälkikäteen sähköpostitse. Liitin vastaukset analysoitavaan aineistoon.

Asiantuntijoita, kuten sosiaalityöntekijöitä haastatteleamalla voidaan lisätä ymmärrystä asioiden tilasta, yhteiskunnallisista kehityskuluista sekä ilmiöiden monimuotoisten vuorovaikutussuhteiden dynamiikasta (Hyvärinen, Nikander & Ruusuvuori 2017, 218). Haastattelu mahdollistaa myös erilaisten, subjektiivisten merkitystenantojen esiin tuomisen (Hirsjärvi

ym. 1997, 205). Tämän tutkielman tutkimustehtävän kannalta on kiinnostavaa tietää, millaisia merkityksiä sosiaalityöntekijät liittävät paperittomien kanssa työskentelyyn, paperittomien asemaan ja siihen, mitä aseman parantamiseksi pitäisi tehdä.

Toteutin tutkimuksen puolistrukturoituna teemahaastatteluna. Teemahaastattelussa keskeistä on haastattelun eteneminen tiettyjen ennalta määrättyjen teemojen varassa, joihin tutkija on etukäteen tutustunut. Määritetyt teemat pyritään käymään kaikkien haastateltavien kanssa läpi joustavasti, yhdessä keskustellen. (Hirsjärvi & Hurme 2001, 47–48, 66.) Itse haastattelutilanteissa teema-alueet painoutuivat eri tavoin riippuen siitä, miten haastateltavat tarttuivat kysymyksiin. Pyrin kuitenkin siihen, että kaikki teema-alueet käytiin jokaisen kanssa läpi, mikä tapahtui useimpien haastateltavien kanssa melko luontevasti keskustelun edetessä. Ennalta laadittu teemahaastattelurunko, jonka olin muodostanut tutustumalla ensin paperittomuutta ja sosiaalityötä käsittelevään tutkimuskirjallisuuteen, ajankohtaiseen keskusteluun ja uutisointiin paperittomuudesta sekä sosiaali- ja terveystieteiden kunnille antamiin ohjeisiin, auttoi minua suuntaamaan kysymyksiä keskustelun edetessä tutkimustehtävän mukaisesti. Koin myös oman työkokemukseni maahanmuuttajien parista helpottavan haastattelujen tekemistä, sillä yhteinen ymmärrys haastateltavien kanssa saattoi muodostua tämän ansiosta paremmin.

Laadullisessa tutkimuksessa erilaisten aineistonkeruumenetelmien, kuten havainnoimisen ja kirjallisen materiaalin käyttäminen yhtäaikaaisesti on tyypillistä (Metsämuuronen 2011, 243). Haastattelujen aikana tein huomioita haastateltavien eleistä sekä tavasta sanoa asioita. Puolet haastateltavista puhui vapaammin haastattelun fokuksessa olevista aiheista sen jälkeen, kun nauhuri oli laitettu pois päältä. Koin nämä havainnot tärkeiksi tutkimustulosten kannalta, minkä vuoksi kirjoitin havaintoja yleisellä tasolla ylös muistiin haastattelujen jälkeen ilman, että muistiinpanoja voitaisiin yhdistää yksittäiseen haastateltavaan. Lisäksi kirjoitin ylös sellaisia kysymysmuotoja ja huomioita haastattelurungosta sekä omasta roolistani haastateltavana, jotka eivät toimineet haastatteluissa toivotulla tavalla. Nämä yleisen tason muistiinpanot eivät olleet analyysin kohteena, vaan toimivat itselleni haastattelupäiväkirjana. Haastattelupäiväkirjan pitäminen auttoi tutkimusprosessin etenemisen seuraamista sekä myöhemmän tulkinnan ja johtopäätösten tekemistä.

Kaikki kuusi haastattelua litteroitiin, eli kirjoitettiin auki tekstiksi. Litteroinnin tarkkuustaso vaihtelee sen mukaan, mitä halutaan tutkia. Jos esimerkiksi kiinnostus kohdistuu siihen, miten jotakin sanotaan, milloin se sanotaan ja miten se asemoituu edeltävään puheeseen, on

syytä litteroida tarkasti esimerkiksi taukojen pituudet ja puheen katkokset puheenvuorojen sisällä. Jos kiinnostus taas kohdistuu enemmänkin asiasisältöön, eli siihen, mitä jossakin tilanteessa tapahtui, pienempi tarkkuus litteroinnissa riittää. (Ruusuvuori 2010, 424.) Tässä tutkielmassa kiinnostukseni kohdistuu pääasiassa asiasisältöön ja tapahtumien kuvaukseen. Tästä huolimatta litteroin aineiston tarkasti ottaen huomioon tauot, puheen katkokset sekä huokaukset, sillä aiheen poliittisuuden ja kiistanalaisen luonteen sekä monimutkaisuuden kannalta on kiinnostavaa, miten puhetta tuotetaan. On kuitenkin huomioitava, että puheeseen vaikutti myös jokaisen haastateltavan persoona ja oma tyyli puhua. Litteroinnin jälkeen haastatteluista muodostui 129 sivua tekstiä, fonttikoolla 12 ja rivivälillä 1,5. Vaikka litteroin haastattelut tarkasti, tulososioon valikoituneista esimerkkisitaateista olen poistanut puheessa esiintyneet toistot ja puhekieliset täytesanat. Tällä pyrin siihen, että tekstin lukeminen ja samalla tutkielman luotettavuuden arviointi olisi helpompaa. Lisäksi esimerkkisitaattien yksinkertaisemmalla ja samankaltaisella kirjoitusasulla hälvennetään sosiaalityöntekijöiden tunnistettavuutta.

4.3 Aineisto sisällönanalyysissa

Laadullisessa tutkimuksessa on syytä määritellä aineiston suhde teoriaan. Aineiston analyysi voidaan jakaa aineistolähtöiseen, teorialähtöiseen tai teoriaohjaavaan analyysiin. Aineistolähtöisessä analyysissä tutkijan käyttämät metodologiset sitoumukset ohjaavat analyysia ideaalitulanteessa ilman teoriaa tai aikaisempaa tietoa. Tällaista yksittäisestä yleiseen -päättelyä voidaan kutsua induktiiviseksi päättelyksi. Puhtaasti aineistolähtöistä analyysia on kuitenkin hankala toteuttaa, sillä täyttä objektiivisuutta ei voida saavuttaa; analyysissa on aina mukana muun muassa tutkimusasetelma sekä tutkijan tietämys aiemmin tutkitusta. Teorialähtöinen analyysi, deduktiiviseen päättelyyn nojaava menettely on taas perinteisesti ollut luonnontieteellisen tutkimuksen analyysimalli. Teorialähtöistä analyysia ohjaa jokin aikaisemman tiedon perusteella luotu kehys, jota usein testataan empiirisen aineiston perusteella. (Tuomi & Sarajarvi 2009, 95–98.) Vaikka deduktiivinen päättely yhdistetään usein määrälliseen tutkimukseen ja induktiivinen taas laadulliseen, on hyvä huomioida, ettei jako ole todellisuudessa näin mustavalkoinen. Laadullisessa tutkimuksessa on usein joissain määrin määrällisiä elementtejä, ja määrällisessä tutkimuksessa on aina myös laadullisuutta. (Saaranen-Kauppinen & Puusniekka 2006.)

Tässä maisterintutkielmassa olen päätenyt käyttämään näiden kahden väliin sijoittuvaa teoriaohjaavaa analyysia. Teoriaohjaavassa analyysissa aineistoa lähestytään induktiivisesti,

mutta analyysissa otetaan huomioon aiheesta tiedetty aikaisempi tieto, joka ohjaa ja auttaa analyysin tekoa. Tiedon vaikutus tunnistetaan, mutta sen tarkoituksena ei ole testata teoriaa, vaan pikemminkin toimia työkaluna tutkijalle. Puhuttaessa teoriaohjaavasta analyysistä on kyse usein abduktiivisesta päättelystä, jossa päättely ikään kuin vaihtelee aineistolähtöisyyden ja teorialähtöisyyden välillä. (Tuomi & Sarajärvi 2009, 95–98.)

Laadullisessa analyysissa on keskeistä tarkastella aineistoa kokonaisuutena. Kokonaisuudesta pyritään löytämään logiikkaa, joka Alasuutarin (2011) mukaan perustuu havaintojen pelkistämiseen sekä arvoituksen ratkaisemiseen. Arvoitusta ei kuitenkaan pystytä ratkaisemaan ilman oikeanlaista havainnointia. Siksi tarvitaan selkeä tutkimusmenetelmä, jolla tarkoitetaan käytännön prosessia havainnoinnissa. (Alasuutari 2011, 38–39, 82.) Arvoituksen ratkaisemiseksi valitsin analyysimenetelmäksi sisällönanalyysin, joka on yksi laadullisen tutkimuksen tyypillisistä analyysimenetelmistä. Sisällönanalyysin keinoin tekstistä etsitään sisällön merkityksiä ja pyritään saamaan tutkittavasta ilmiöstä tiivistetty kuvaus yleisessä muodossa (Tuomi & Sarajärvi 2009, 103).

Aloitin sisällönanalyysin lukemalla koko aineiston läpi kunnolla. Seuraavaksi luin aineiston toiseen kertaan ja samalla tein muistiinpanoja siitä, mitkä asiat aineistossa ovat tutkielmani tutkimustehtävän kannalta oleellisia. Olin jo aineistoa kerätessä sekä sitä litteroidessa tehnyt havaintoja aineistosta ja kirjannut ylös tutkielman kannalta oleellisia aihealueita. Laadulliselle tutkimukselle onkin tyypillistä, että aineistoa analysoidaan jo aineistoa kerätessä, sillä tutkimuksen toteutuksen eri vaiheet kulkevat limittäin (Hirsjärvi & Hurme 2001, 136). Aineistoon tutustumisen jälkeen lähdin pelkistämään aineistoa rajaamalla aineistosta pois kaiken tutkimustehtävän ulkopuolella olevan informaation. Ensin jaoin aineiston tutkimustehtävän mukaisten teemojen alle. Samalla pyrin tekemään selkoa alkuperäisilmaisista muuttamalla ilmaukset yksinkertaisempaan muotoon. Tätä vaihetta kutsutaan aineiston redusoinniksi, eli pelkistämiseksi (Tuomi & Sarajärvi 2009, 108).

Kuten Tuomi ja Sarajärvi toteavat, aineiston rajaaminen saattaa olla haastavaa (Tuomi & Sarajärvi 2009, 92). Rajauksen tekeminen tässä tutkielmassa oli vaikeaa kahdesta syystä. Ensinnäkin aineisto tarjosi mahdollisuuksia moniin mielenkiintoisiin tutkimusaiheisiin. Tämän lisäksi tutkimusaiheen monimutkaisuus näyttäytyi haastateltavien puheessa siten, että sosiaalityöntekijöiden mahdollisuudet tukea paperittomia palvelujärjestelmän puitteissa sekä palvelujärjestelmän luomat rajat olivat oleellisesti yhteydessä puheeseen turvapaikanhakujärjestelmästä ja oleskeluluvista. Olen kuitenkin rajannut tällaiset turvapaikkaprosessin

kuvauksia koskevat ajatuskokonaisuudet pois aineiston analyysistä, jotta tutkielma pysyisi maisterintutkielman asettamissa rajoissa. Tutkielman mielenkiinnon kohdistuessa turvaa haakevien ihmisten tilanteisiin ja turvapaikanhakijoita koskeviin poliittisiin päätöksiin sosiaalityön kannalta, olen rajannut analyysistä pois myös liikkuvaa väestöä koskevat ajatuskokonaisuudet. Lisäksi aineiston tarkemmasta analyysistä on rajattu sosiaalityöntekijöiden kuvaukset paperittomien arjesta, sillä koen, etten voi analysoida paperittomien kokemaa arkea niin sanotusti toisen käden tiedon kautta.

Kun aineisto oli rajattu, lähdin ryhmittelemään aineistoa pelkistettyjen alkuperäisilmaisujen kautta. Ryhmittelyssä, eli klusteroinnissa kerätään yhteen samaa asiaa tarkoittavat pelkistetyt ajatuskokonaisuudet, joiden kautta muodostetaan erilaisia alaluokkia. Alaluokat nimesin sisältöä kuvaavalla käsitteellä. (Tuomi & Sarajärvi 2009, 110.) Seuraavalla sivulla, taulukossa yksi (taulukko 1) nähdään esimerkki alkuperäisilmausten pelkistämisestä sekä ryhmittelystä. Lausekokonaisuudet ovat luokiteltu tiettyjen ilmaisujen ja sanojen perusteella. Epäselvien ilmaisujen kohdalla luokittelin lausekokonaisuudet niissä korostuvan ajatuksen ja käsityksen mukaan. Monet lausekokonaisuuksista vastasivat samanaikaisesti useampaan eri tutkimuskysymykseen, mikä on otettu huomioon tulosten esittelyssä.

Ryhmittelyä seurasi aineiston abstrahointi, eli käsitteellistäminen. Osittain tein käsitteellistämistä jo aiemmassa vaiheessa. Käsitteellistämisvaiheessa alkuperäisinformaatiosta edetään kohti teoreettisia käsitteitä ja johtopäätöksiä. Käsitteellistäminen toteutuu yhdistelemällä luokituksia niin kauan, kun aineisto antaa siihen myöten. Alaluokista muodostetaan yläluokkia ja yläluokista muodostetaan edelleen pääluokkia, joita voidaan edelleen yhdistää. (Tuomi & Sarajärvi 2009, 110–112.) Pääluokat ovat muodostettu tutkimuskysymysten mukaisten teemojen kautta. Käsitteiden muodostamisen tukena toimi tutkielman teoreettinen viitekehys, joka auttoi minua ymmärtämään ja luokittelemaan aineistoa paremmin. Seuraavalla sivulla nähdään myös taulukko kaksi (taulukko 2), jossa jatketaan edellisen taulukon (taulukko 1) luokittelua abstrahoimalla, eli käsitteellistämällä aineistoa.

TAULUKKO 1. Esimerkki aineiston pelkistämisestä ja ryhmittelystä alaluokkiin

Alkuperäisilmaus	Pelkistetty ilmaus	Alaluokka
"Et ainoo, mitä tässä me voidaan tehdä, nii ja mitä on tullu tosi paljon tehtyä, nii esimerkiks toivottaa näitä niinku lakipykälää mu/, muille toimijoille tai viranomaisille. Tai esimerkiks tätä mä nyt vaikka jonnekin [kaupunginosan nimi] sosiaalitoimeen sit toivotin, nii hänet otettiin asiakkuuteen, siis nor/, ihan työikästen asiakkuuteen. Mut et sillä tavalla, että, et hei, taval- laan niinku puhua sitä, pakko on taata joka tapauksessa jonkinlainen välttämätön ja kiireellinen. Katso- kaa meidän lainsäädäntöä. Ette voi evätä sitä. Ja sitä täs tulee tehtyä tosi paljon. "	Paperittomien oikeuksista kertominen palvelujärjestelmässä	Asianajo palvelujärjestelmässä
" Ja [kaupungin nimi] on sellanen linja, et ei myön- netä käteistä rahaa. Joissain toisissa kaupungeissa myönnetään, mikä on mielestäni tarkoituksenmukai- sempaa, koska sillä tavalla ihminen pystyy myös esi- merkiksi ostamaan kirpputorilta käytettyjä vaatteita tai muuta, mitä ihminen tarvitsee."	Kaupungin linja estää tuen myöntämisen käteisenä	Kaupungin linja tuen myöntämisen esteenä
"--mun mielest meidän velvollisuus ois myös jotenki pyrkii julkisesti keskustelemaan siit tilanteesta ja niinku vaatimaan sitä, että paperittomuudesta pitäis päästä pois. Mut sitä me ei nyt kauheesti tehä. Enkä mä sitä itekään tee, vaikka koen, et pitäis tehdä. "	Julkinen keskustelu paperittomuudesta	Tiedon tuottaminen

TAULUKKO 2. Esimerkki aineiston abstrahoinnista, eli käsitteellistämisestä

Alaluokka	Yläluokka	Pääloukka
Asianajo palvelujärjestelmässä	Sosiaalisen oikeudenmukaisuuden edistäminen	Apu ja tuki
Kaupungin linja sosiaalityön ohjenuorana	Palvelujärjestelmän rajat	Institutionaaliset rajat
Tiedon tuottaminen	Yhteiskunnallinen vaikuttamistyö	Paperittomien aseman parantaminen

Taulukossa kolme (taulukko 3) käsitteiden muodostamista jatketaan edelleen yhdistämällä pääluokat, institutionaaliset rajat sekä sosiaalityöntekijöiden apu ja tuki.

TAULUKKO 3. Käsitteellistäminen jatkuu

Pääluokka	Yhdistävä luokka
Sosiaalityöntekijöiden apu ja tuki	Palvelujärjestelmästä käsin annettava apu ja tuki
Institutionaaliset rajat	

4.4 Eettisyys ja luotettavuus

Tutkimuksen tekemiseen liittyy aina kysymyksiä eettisyydestä ja luotettavuudesta, joita ei voida täysin erottaa toisistaan. Tutkimuseettisen neuvottelukunnan ohjeessa (2012) todetaan seuraavasti: *”Tieteellinen tutkimus voi olla eettisesti hyväksyttävää ja luotettavaa ja sen tulokset uskottavia vain, jos tutkimus on suoritettu hyvän tieteellisen käytännön edellyttämällä tavalla.”* Olen pyrkinyt noudattamaan tutkielman teon aikana tutkimuseettikan näkökulmasta keskeisiä toimintatapoja, kuten rehellisyyttä, yleistä huolellisuutta ja arvon antamista muille tutkijoille. Hyvän tieteellisen käytännön mukaisesti käsittelin aineistoa asianmukaisesti ja hankin tarvittavat tutkimusluvut ennen kentälle menoa. (Tutkimuseettinen neuvottelukunta 2012, 6.)

Ihmiä tutkittaessa korostuvat eettiset kysymykset ihmisten itsemääräämisoikeudesta, mahdollisesta henkisestä ja fyysisestä vahingosta sekä ihmisten yksityisyydestä (Kuula 2015, 43–46; Tutkimuseettinen neuvottelukunta 2019, 7–13). Tein kaikkien haastateltavien kanssa kirjallisen sopimuksen tutkimukseen osallistumisesta. Lisäksi kaikissa tutkimuksen vaiheissa haastateltaville korostettiin tutkimukseen osallistumisen vapaaehtoisuutta sekä mahdollisuutta peruuttaa tutkimukseen osallistuminen missä vaiheessa tahansa. Ennen haastattelujen toteutumista lähetin tutkimukseen osallistuville sosiaalityöntekijöille monipuolisesti perustietoa tutkimuksesta³, jotta he pystyivät tekemään päätöksen siitä, haluavatko osallistua

³ Haastateltavia informoitiin saatekirjeellä, henkilötietojen ja aineiston käsittelyä koskevalla tietosuojailmoituksella, tutkimussuunnitelmalla ja haastattelurungolla.

tutkimukseen. (Kuula 2015, 45.) Tämä edellytti itseltäni tutkimuksen perusteellista suunnittelua ja valmistelua sekä tavoitteiden kirkastamista. Hyvä valmistautuminen loi samalla pohjaa sille, että sain haastatteluissa toivottua tietoa (Hyvärinen ym. 2017, 223–224). Haastataville lähetettyyn haastattelurunkoon oli ehtinyt tutustua etukäteen vain osa haastateltavista. Osittain haastateltavat olivat siis voineet pohtia aiheita ja vastauksia tutkimukseen etukäteen, mikä herättää kysymyksen siitä, onko vaikutus luotettavuuteen negatiivinen vai positiivinen. Joka tapauksessa aiheen arkaluontoisuuden ja itsemääräämisoikeuden kunnioittamisen vuoksi koin myös haastattelurungon lähettämisen etukäteen välttämättömäksi.

Tutkimuksen edetessä minun tuli pohtia, mitä mahdollista henkistä tai fyysistä vahinkoa tutkittaville voisi koitua tutkimukseen osallistumisesta. Paperittomuus on yhteiskunnallisena aiheena paljon mielipiteitä herättävä ja keskustelu on usein ääripäihin jakautunutta (ks. esim. Jauhiainen ym. 2018). Tieteellistä tietoa on kuitenkin tärkeää pystyä tuottamaan myös vaikeista ja arkaluontoisista aiheista (Kuula 2015, 45). Ajankohtaista maahanmuutto- ja paperittomuuskeskustelua seuranneena ajattelen, että paperittomuudesta puhuminen voi pahimmissa tapauksissa yltyä toisin ajattelevien puolelta vihapuheeseen tai jopa väkivaltaan. Haastateltavien anonymiteetin suojaaminen oli erityisen tärkeää, jotta esimerkiksi yksittäiseen henkilöön kohdistuvalta vihapuheelta voidaan välttyä. Sosiaalityöntekijöiden ja etenkin maahanmuuttoon erikoistuneiden sosiaalityöntekijöiden verkostojen ollessa Suomessa suhteellisen pienet, olen käyttänyt erityistä varovaisuutta haastateltavien taustatietojen sekä tulosten esittelyn suhteen. Tutkielman tulososiossa jätin esimerkkisitaateista haastateltavien litterointikoodit ja muut taustatiedot kokonaan pois, jotta eri sitaatteja ei voi yhdistää samaan henkilöön, mikä taas voisi paljastaa työorganisaation.

Tutkimuksen luotettavuutta voidaan yleensä tarkastella sen kautta, onko tutkimuksessa todella tutkittu sitä, mitä on luvattu (*validiteetti*) ja voidaanko tutkimustuloksia toistaa (*reliabiliteetti*). Kyseiset luotettavuuskäsitteet perustuvat kuitenkin oletukseen todellisuuden pysyvistä luonteesta ja ovat kehitetty määrällisen tutkimuksen tarpeisiin. Laadullisen tutkimuksen arviointi ei ole yhtä yksiselitteistä. Oleellista on arvioida tutkimusta kokonaisuutena, jossa arvioinnin kohteena on tutkimuksen sisäinen johdonmukaisuus, eli koherenssi. Tutkijan tulee pystyä perustelemaan tutkimuksessa tehdyt valinnat avoimesti. Tämän lisäksi tiettyjä tutkimuksessa toteutettuja asioita on hyvä pysähtyä tarkastelemaan tarkemmin luotettavuutta arvioitaessa. Näitä ovat muun muassa aineiston keruu- ja analyysitapa. (Tuomi & Sarajärvi 2009, 136–137, 140–141; Hirsjärvi & Hurme 2001, 185–189.)

Aineistonkeruutapana haastattelu ei monista hyödyistään huolimatta ole täysin ongelmaton. Ensinnäkin haastattelun tekeminen vaatii haastattelijalta taitoa ja kokemusta – mielellään myös koulutusta. Haastatteluun vaikuttavia erinäisiä asioita on vaikea sulkea pois, sillä esimerkiksi haastattelijan läsnäolo ja tapa kysyä asioista vaikuttavat todennäköisesti saatuihin vastauksiin. Virhelähteet voivat myös johtua haastateltavasta, jos haastateltava tuntee esimerkiksi painetta vastata kysymyksiin sosiaalisesti hyväksytyllä tavalla (Hirsjärvi & Hurme 2001, 34–35, 49; Hirsjärvi ym. 1997, 205.) Vaikka olin tehnyt koehaastattelun ennen aineiston keruuseen ryhtymistä, oli haastattelujen tekemisessä haastavaa tasapainoilla vapaan keskustelun ja oman tutkimustehtävän välillä. Kokemattomuuteni tutkimushaastattelun teossa vaikutti varmasti haastattelujen kulkuun, vaikka koinkin saavani lisävarmuutta jokaisen haastattelun jälkeen. Haastattelupäiväkirjan pitäminen auttoi myös haastatteluissa kehittymistä, mikä voidaan nähdä aineiston laatua parantava tekijä (Hirsjärvi & Hurme 2001, 184). Lisäksi aineiston kerääminen itse sulkee pois virhelähteitä, joita voisi muodostua haastatellijoita ollessa useampi. Alasuutari (2011) toteaa, etteivät haastatteluun vaikuttavat tekijät välttämättä ole eettisiä ongelmia, vaan asioita, jotka mahdollistavat vuorovaikutustilanteen kontekstissaan. (Alasuutari 2011, 149.)

Oman suhtautumisen tunnistaminen on ollut tärkeä osa tutkimuksen toteutumista, jotta omat ennakkokäsitykseni ja arvoni eivät vaikuttaisi tutkimuksen toteuttamiseen. Ennakkokäsitykseni kytkeytyvät omiin lähtökohtiini. Ennen sosiaalityön opintoihin siirtymistä aloitin opin-toni sosiologian pääaineopiskelijana, jolloin mielenkiintoni yhteiskuntatieteiden rakenteellisiin näkökulmiin kasvoi. Sosiaalityön opinnoissa minua on kiinnostanut erityisesti radikaaliksi ja kriittiseksi kutsutun sosiaalityön historia ja perinne. Maahanmuuttokysymyksissä asemoidun niin sanotun inhimillisen näkökulman edustajiin, mihin on vaikuttanut monien muiden asioiden joukossa myös omat henkilökohtaiset kokemukseni työelämästä sekä maahanmuuttajataustaisten ystävien ja tuttavien tilanteiden seuraamisesta. Vaikka olen pyrkinyt ottamaan etäisyyttä omiin lähtökohtiini paperittomien inhimillisen kohtelun puolestapuhujana, maahanmuuttopoliittisen keskustelun uskollisena seuraajana sekä sosiaalityön professionalisoitumisen ihmettelijänä, on laadullinen tutkimus jossain määrin aina subjektiivista. Tutkija on laadullisessa tutkimuksessa osa tutkimusta, sillä hän on tutkimusasetelman luoja ja tulkittaja (Tuomi & Sarajärvi 2009, 136). Tietyllä tapaa tutkimusaiheeni sekä valitsemani lähestymistapa kertovat jo jotain lähtökohdistani ja arvoistani.

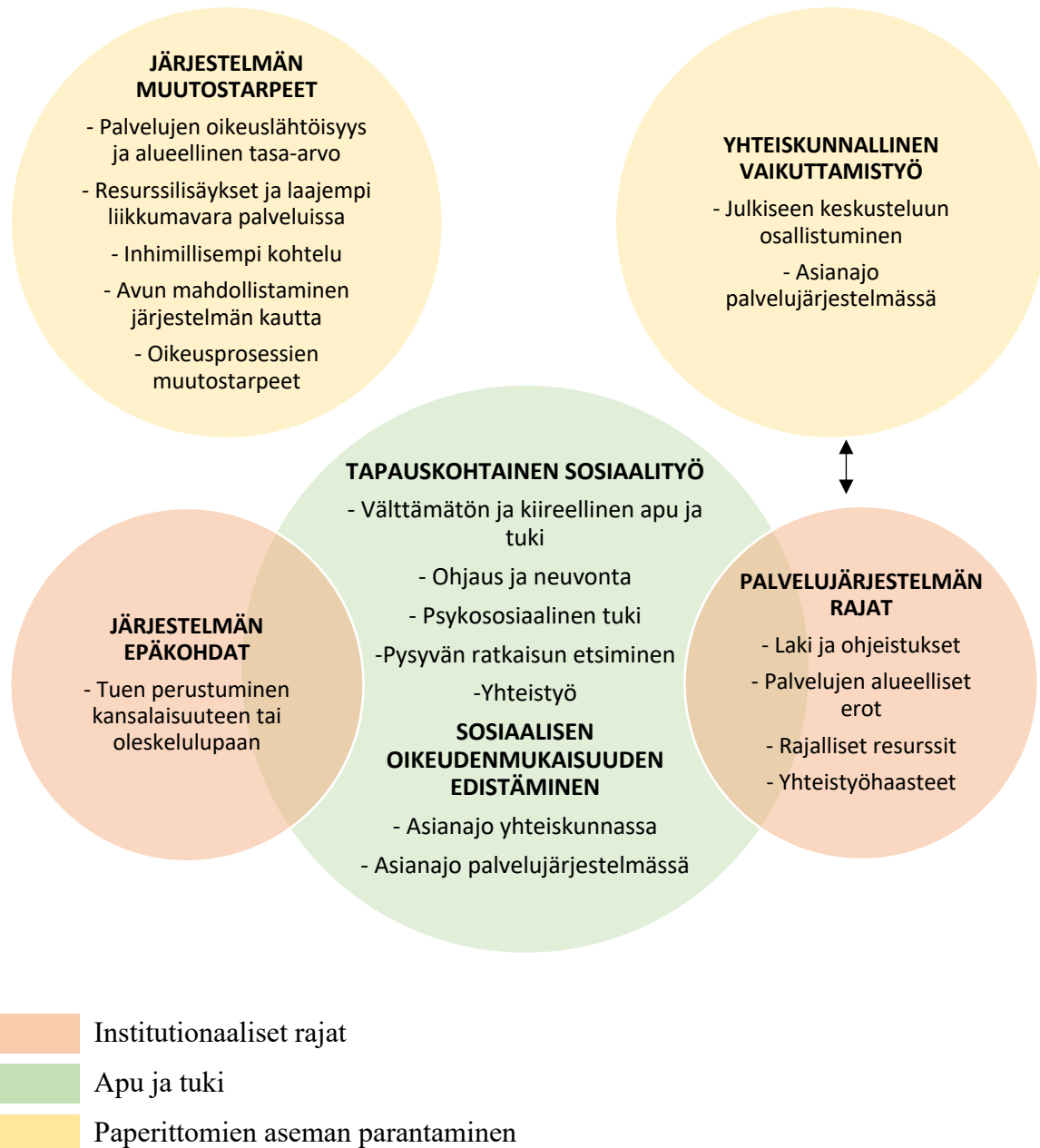
Ennakkokäsitysten pois karistaminen on oleellista, mutta arvojen kytkeminen pois tutkimuksesta ei ole yhtä yksiselitteistä. Sosiaalityön tutkimuksen kannalta asetelma arvojen ja tosi-seikkojen erottamisesta on hankala, sillä sosiaalityön kaltaisessa soveltavassa yhteiskuntatieteessä pelkkä puhdas totuus ei ole tutkimuksen ainoa tai riittävä missio, vaan sosiaalityön tutkimuksen tulisi lisäksi tuoda jotakin uutta käytännön työhön tai sen reunaehtojen ymmärtämiseen. (Enroos & Mäntysaari 2017, 12–13.) Butler (2002) on laatinut eettisen koodiston erityisesti sosiaalityön tutkimusta koskien. Ohjeet korostavat tutkijan henkilökohtaista ja tieteenalan eettistä tietoisuutta sekä moraalista vastuusta työstä. Sen lisäksi, että tutkijan tulisi toimia yleisesti hyväksytyjen tutkimuseettisten periaatteiden mukaisesti, tulisi sosiaalityön tutkimuksen keinoin pyrkiä voimaannuttamaan sosiaalityön asiakkaina olevia henkilöitä ja pyrkiä parantamaan heidän yhteiskunnallista asemaansa ja hyvinvointia. (Butler 2002, 245–247.)

5 TULOKSET

Paperittomuus on ilmiönä monitahoinen ja syyt paperittomaksi jäämiselle ovat moninaisia. Tämä käy ilmi myös kerätyn aineiston kautta. Sosiaalityöntekijöiden paperiton asiakaskunta muodostui turvapaikanhakuprosessin kautta paperittomiksi päätyneistä ihmisistä, liikkuvasta väestöstä ja muista ihmisistä, joilla ei ole oikeutta sosiaali- ja terveyspalveluihin. Tutkimustulokset vahvistavat aiempia tutkimustuloksia siitä, että paperittomat kohtaavat paljon erilaisia sosiaalisia, taloudellisia ja terveydellisiä ongelmia (ks. esim. Bloch ym. 2014; Stavilä 2014; Beneduce 2008). Lisäksi sosiaalityöntekijöiden kuvaukset paperittomien elämästä vahvistavat aiemmin tutkittua tietoa paperittomien kokemasta ahdistuksesta ja stressistä sekä paperittomien kokemasta jatkuvasta epävarmuudesta ja toiveesta olla osa yhteiskuntaa (Beneduce 2008, 507, 512–154). Toisaalta kuvaukset vahvistavat myös sitä, että paperittomien kokemus paperittomuudesta ja sen vaikutuksesta omaan elämään vaihtelee henkilöittäin (Bloch ym. 2014, 59). Kaikkien paperittomien kokemus tilanteestaan ei näyttäydä sosiaalityöntekijöille toivottomana.

Olen analysoinut edellä esitellyn luvun mukaisesti aineistoa, minkä perusteella aineisto jakautuu tutkimuskysymysten mukaisesti kolmeen eri pääluokkaan. Pääluokat ovat *apu ja tuki*, *institutionaaliset rajat* ja *paperittomien aseman parantaminen*. Apu ja tuki -pääluokka saa yläluokikseen *tapauskohtaisen sosiaalityön ja sosiaalisen oikeudenmukaisuuden edistämisen*. Institutionaaliset rajat -pääluokan alle muodostuivat yläluokat, joita olen kutsunut käsitteillä *palvelujärjestelmän rajat* ja *järjestelmän epäkohdat*. Pääluokka paperittomien aseman parantaminen jakautuu myös kahteen yläluokkaan, joita ovat *yhteiskunnallinen vaikuttamistyö* ja *järjestelmän muutostarpeet*.

Kaksi ensimmäistä pääluokkaa, apu ja tuki sekä institutionaaliset rajat kulkevat rinnakkain. Kolmas pääluokka, paperittomien aseman parantaminen, yhdistyy myös lievästi institutionaaliin rajoihin. Seuraavassa kuviossa (kuvio 1) havainnollistetaan, kuinka pääluokat sosiaalityöntekijöiden apu ja tuki ja institutionaaliset rajat kulkevat limittäin. Limittyneet pääluokat on yhdistetty ja niitä käsitellään *palvelujärjestelmästä käsin annettava apu ja tuki* -luokan kautta. Kuviossa eritellään myös tarkemmin, millaisiin ylä- ja alaluokkiin pääluokat jakautuvat.

KUVIO 1. Pää-, ylä- ja alaluokat sekä niiden kytkeytyminen toisiinsa

Seuraavaksi tulen esittelemään tarkemmin kerättyä aineistoa keskeisimpien havaintojen kautta. Aloitan tulosten läpikäymisen jatkuvasti taustalla vaikuttavista institutionaalisista rajoista. Tämän jälkeen siirryn palvelujärjestelmästä käsin annettava apuun ja tukeen, jossa yhdistyy apu ja tuki sekä institutionaaliset rajat. Sitten käyn läpi aineistosta nousseita näkemyksiä siitä, mitä paperittomien aseman parantamiseksi pitäisi tehdä. Lopuksi käsittelen vielä havaintojani haastatteluista.

5.1 Institutionaaliset rajat

5.1.1 Palvelujärjestelmän rajat

Ensimmäinen palvelujärjestelmien rajoihin lukeutuva alaluokka koskee *lakia ja ohjeistuksia*. Aineisto osoittaa, että paperittomien kanssa työskentelyyn ohjeistetaan kansallisella tasolla esimerkiksi lain ja sosiaali- ja terveysministeriön ohjeistuksien kautta. Ohjeistukset koettiin osin epäselviksi ja vanhentuneiksi, ja työskentely koettiin pääosin haastavaksi ilman selkeää kansallista ohjausta. Kansallisen ohjauksen puute näyttäytyi sosiaalityöntekijöiden mukaan koko sosiaali- ja terveysalalla. Paperittomien sosiaalityön keskeiseksi ohjenuoraksi nousi sosiaalihuoltolain 12. §, jossa linjataan kaikkien kunnassa oleskelevien oikeudesta saada välttämätön huolenpito ja toimeentuloa (Sosiaalihuoltolaki 1301/2014 § 12). Laki koettiin osittain epäselväksi ja tarkoitetuksi alun perin muihin, kuin paperittomien tarpeisiin. Osa taas koki selkeäksi sen, miten apu ja tuki arvioidaan välttämättömän ja kiireellisen määritelmän kautta. Lisäksi sosiaalityöntekijöitä ohjeistettiin kuntaorganisaation ja työyksikön taholta. Osa sosiaalityöntekijöistä koki myös työyksikön ohjeet koskien paperittomien tukemista epäselviksi.

Sosiaalityöntekijöiden omalla asemoitumisella lakiin ja ohjeistuksiin on vaikutusta siihen, millä tavoin sosiaalityöntekijät pystyvät auttamaan ja tukemaan paperittomia. Kuten Jönssonin (2014) Ruotsin kontekstiin sijoittuvassa tutkimuksessa, myös tässä tutkielmassa sosiaalityöntekijät asemoituivat eri tavoin suhteessa lakiin ja organisaation linjauksiin. Aineistossa voidaan nähdä kaikkia Jönssonin erittelemien positioiden piirteitä. (Jönsson 2014, 49.) Kriittinen positio näyttäytyi eniten kriittisenä suhtautumisena niitä kansallisia lakeja, sääntöjä ja käytäntöjä kohtaan, jotka syrjivät paperittomia. Konformistinen positio näyttäytyi muun muassa lakiin ja ohjeistuksiin turvautumisella. Kun lain koettiin olevan epäselvä, toivottiin selkeämpää ohjeistusta siitä, ”mitä on se välttämätön ja kiireellinen tuki” ja ”mitä paperittomalle kuuluu”. Konformistisen position kautta myös etäännyttiin itseä paperittomien monimutkaisista ongelmista ja turvapaikanhakuun liittyvistä päätöksistä turvautumalla organisaatioiden vakiintuneisiin käytänteisiin, jotka saattoivat olla hyvin rajalliset paperittomien kohdalla:

”-- mä en välttämättä tiää niit päätöksiä. Mä en oo nähny niitä...kuitenki haluais uskoo mejän oikeuslaitokseen -- et lähenkö mä sitä kyseenalaistaa, vai uskonko mä siihen mejän systeemiin ja sit totean vaan, että sun pitää poistuu täältä maasta. --

Sit sitä helpommin, koska tässä on semmonen kauhee ristiriita, nii sit vaan vetäytyy siihen, et no, meillä on nää kaupungin, linjaus on tämä. Jotenkin etäännyttää itensä siitä, että no, tää mejän linjaus on tää, mä voin tehä vaan tämän tai tämän, ota tai jätä.”

Sosiaalityöntekijät asemoituvat myös laillisen improvisaation positioon. Tästä positioista käsin lakia tulkittiin laajasti ottamalla huomioon myös lain taustalla vaikuttavia ihmisoikeussopimuksia, jolloin saadaan enemmän toimintamahdollisuuksia. Kun osa sosiaalityöntekijöistä kaipasi tarkkaa erittelyä siitä, mitä välttämättömyys paperittoman kohdalla tarkoittaa, osa tulkitsi sitä niin laajalti kuin mahdollista. Tämä voidaan nähdä osoituksena konformistiseen positioon aseoitumisesta. Yksi sosiaalityöntekijöistä kertoi esimerkiksi tulkinneensa kollegojensa kanssa sosiaalihuoltolain 12. §:ää niin, että se kattaa kaikki sosiaalihuoltolain 14. §:ssä mainitut asiat.

Lastensuojelussa työskentely paperittomien kanssa koettiin ”*tosi vaikeaksi*” ja ”*monimutkaiseksi*”. Vastuu palvelujen järjestämisestä, eli siitä, miten palvelut järjestetään turvapainkanhakijataustaisten paperittomien prosessien eri vaiheissa, koettiin epäselväksi. Oman haasteensa työskentelyyn lastensuojelun osalta toi myös karkotuksiin liittyvät toimenpiteet, kun varmaa tietoa siitä, keneen voi olla yhteydessä paperittoman asiassa ilman paperittoman ilmiäntoita, ei välttämättä ollut. Karttuneen työkokemuksen koettiin kuitenkin helpottavan työskentelyä. Lastensuojelun työyksikön tuki työntekijöille paperittomien asioissa näyttäytyi vähäisenä. Työntekijöitä ohjeistettiin soittamaan paperittomiin liittyvissä ongelmissa maahanmuuttajien palveluihin.

Toinen alaluokka, *palvelujen alueelliset erot* kytkeytyy kuntien ja työyksiköiden omiin ohjeistuksiin koskien paperittomien apua. Sain huomata jo haastateltavia etsiessäni, että palveluissa on sisällöllisiä eroja. Eräästä kaupungista vastattiin kyselyyni kyseisen kaupungin halukkuudesta osallistua tutkimukseen, ettei heiltä ole syytä haastatella ketään, sillä paperittomille ei varsinaisesti ole omia sosiaalipalveluja. Tutkielmaan osallistuneiden haastateltavien osalta kunta, organisaatio ja työyksikkö sekä näiden omat linjaukset vaikuttivat osaltaan siihen, millä tavoin sosiaalityöntekijät pystyvät auttamaan ja tukemaan paperittomia palvelujärjestelmästä käsin.

Jauhiainen, Gadd ja Jokela (2018) toteavat, että käytännöt paperittomien auttamisessa kuntien välillä vaihtelevat (Jauhiainen ym. 2018, 40–44). Toisilla haastateltavilla sosiaalityöntekijöillä oli käytössään suurempi palveluvalikko kuin toisilla. Tähän vaikutti kaupunki ja kaupungin koko. Kuitenkin myös niissä tapauksissa, joissa palveluvalikko oli suhteellisen samanlainen, sosiaalipalvelujen sisältö saattoi vaihdella. Tämä näkyi esimerkiksi erilaisina tapoina järjestää hätämajoitusta ja taloudellista tukea. Alueellisista eroista viestii myös se, että osalle oltiin painotettu sitä, etteivät paperittomat tule virallisesti sosiaalityön asiakkaaksi, vaikka hätämajoitus- ja ruoka-apua voidaan antaa. Asiakkaille piti myös ilmaista, etteivät he ole asiakkuudessa:

”-- on painotettu myös sitä, et he ei oo meidän asiakkaita ja se pitää aina myös sanoa asiakkaalle, et sinä et sitten oo meidän asiakas -- mut oon mä niille sitte antanu mun käyntikortin, että jos tulee jotain voit soittaa, voit kysyä, et kyllä me täällä silti ollaan vaikka sinä et meidän asiakkaaksi tulekaan.”

Huomattavan suuri osa sosiaalityöntekijöistä ilmaisi selkeästi, että paperittomia asiakkaita tulee palveluihin ympäri Suomea. Sosiaalityöntekijät olivat kuulleet asiakkailtaan, etteivät asiakkaat olisi saaneet toisella paikkakunnalla tukea. Lisäksi paperittomat siirtyivät sosiaalityöntekijöiden kokemuksen mukaan toiseen kuntaan kuullessaan siellä olevan paremmat palvelut. Joissakin tapauksissa ainoana tukena toisessa kunnassa oli annettu taloudellinen tuki bussilippuun, jotta paperiton voisi matkustaa paikkakunnalle, jossa palveluja tarjotaan laajemmin. Seuraava esimerkki voidaan nähdä osoituksena palvelujen alueellisesta eriarvoisuudesta laajemminkin:

”Tänne hakeutuu muista kunnista asiakkaita. -- on kuntia, joissa ei oo palveluja paperittomille ollenkaan. He sit usein hakeutuu tälle seudulle. Mm...Sit saattaa olla asiakkaita, jotka aattelee, että meillä on parempi majotus ku jossain kunnassa, missä he jo on palveluissa ja sit he haluis hakeutua tänne. Koska he aattelee, et se majotus on täällä heille sopivampi.”

Kuntien suhtautuminen muualta tuleviin paperittomiin asiakkaisiin vaihteli. Toisissa kunnissa kyseiset paperittomat otettiin palveluihin, kun taas toisissa periaatteena oli, että paperittoman asiakkaan lähtökunnan tulisi taata palvelut. Tällöin sosiaalityöntekijät olivat yhteydessä paperittoman lähtökuntaan, jotta palvelut järjestettäisiin siellä. Sosiaalityöntekijät joutuivat osittain toimimaan oman tahtonsa vastaisesti, jos linjana oli palvelujen järjestäminen

vain omasta kunnasta tuleville paperittomille, ja sosiaalityöntekijä itse olisi ollut halukas järjestämään palveluja myös muista kunnista alueelle hakeutuville paperittomille.

Palvelujen alueellisiin eroihin kytkeytyy poliittinen päätöksenteko. Kuten Jauhiainen kollegooneen (2018) toteaa, näkökulmat paperittomuuteen ja paperittomien auttamiseen ovat jakautuneita (Jauhiainen ym. 2018, 17). Eräessä kunnassa poliittiset päättäjät olivat olleet ”*ammattieettisestä näkökulmasta katsottuna hyvillä kannoilla*” ja mahdollistaneet sosiaalityöntekijöiden työskentelyä paperittomien kanssa kenties enemmän kuin muissa kunnissa:

”Meidän poliittiset päättäjät on myös mahdollistanu sen, että täällä voidaan tehdä jonkun verran kestävämmällä pohjalla sitä työtä kyllä. Mutta sehän [palvelujen tarjoaminen] ei oo kuitenkaan itsestäänselvyys, jos poliittiset painosuhteet muuttuu. Ja mä tiedän, että joissain toisissa kunnissa se on erilaista just sen takii, et ne poliittiset painosuhteet on erilaiset.”

Palvelujärjestelmä asetti rajoja sosiaalityölle myös *rajallisten resurssien ja yhteistyöhaasteiden* kautta. Rajallisten resurssien vuoksi sosiaalityöntekijät työskentelevät jatkuvassa kiiressä asiakastapausten kanssa, jolloin aika ei riitä esimerkiksi rakenteelliselle työlle, aktiivisimmalle, asiakkaiden kunnolliseen kohtaamiseen ja kannatteluun, tilanteiden kunnolliseen selvittämiseen tai rajat ylittävän työn miettimiseen. Tulos vahvistaa Jönssonin (2014) Ruotsissa tehdyn tutkimuksen tuloksia, joissa todetaan tehokkuuden vaatimusten vaikuttavan sosiaalityöntekijöiden mahdollisuuksiin paneutua kunnolla paperittomien tilanteisiin (Jönsson 2014, 48). Yhteistyöhaasteet taas kytkeytyvät pääosin muiden palvelujärjestelmän toimijoiden käytäntöihin, kun paperittomia suljetaan palvelujen ulkopuolelle muissa palveluissa ja paperittomien ulossulkemiseen muissa palveluissa.

5.1.2 Järjestelmän epäkohdat

Institutionaalisiin rajoihin lukeutuu myös järjestelmän epäkohdat sosiaalityön näkökulmasta. Bloch kollegooneen (2014) toteaa, että kiristyneet käytännöt vaikuttavat todennäköisesti paperittomien ihmisten määrän kasvuun (Bloch ym. 2014, 17–18). Myös sosiaalityöntekijät näkivät usean paperittoman tilanteen olevan seurausta poliittisista toimista ja kiristyneistä käytännöistä, vaikkakin sosiaalityöntekijät painottivat myös sitä, että paperittomaksi voi joutua hyvin erilaisilla taustoilla. Järjestelmä niin sanotusti tuottaa paperittomia, joita se ei taas tunnista avun tarvitsijoina. Seuraavaksi esittelen alaluokan *tuen perustuminen kansalaisuuteen tai oleskelulupa*.

Vaikka paperittomille oli taattu kunnasta riippuen erilaisia kiireelliseen ja välttämättömään hätään vastaavia palveluja, jäivät paperittomat muun sosiaalityön ulkopuolelle. Syynä tähän on se, että monet sosiaalityön palvelut ovat sidottuna lailliseen oleskelulupaan ja sosiaalityö paperittomien parissa on käytännössä yhden lakipykälän varassa. Järjestelmän toimiminen näin on oleellinen sosiaalityön reunaehtoja määrittävä tekijä, joka vaikuttaa sosiaalityöntekijöiden mahdollisuuksiin työskennellä paperittomien kanssa. Tilanne, jossa auttamisen mahdollisuudet ovat vähäiset, koettiin pääosin vaikeana ja turhauttavana. Eräs sosiaalityöntekijä koki raskaaksi sen, että ”oma yhteiskunta” ja ”palvelujärjestelmä” ohittaa paperittomat, mikä on ”järjestelmään rakennettua ulossulkemista”. Toinen sosiaalityöntekijä kuvasi tilannetta siten, että sosiaalityöhön kuuluvaa muutostyötä ja hyvinvoinnin edistämistyötä on hyvin vaikea tehdä. Paperittoman kohdalla mahdollisuutta suunnitelmalliselle ja ennaltaehkäisevälle työlle ei ole, kuten seuraava esimerkki osoittaa:

”-- et sellanen henkilö, jolla on oleskelulupa, nii häntä voi kuitenkin rauhotella, et noni, kohta tää prosessi lähtee, et sitte kotoutumislaki on se, mikä tässä nyt ohjailee sinun prosessia. Sitten pääset kotoutumiskoulutukseen ja, okei sinulla on traumoja ja muuta -- voidaan pyrkiä laittamaan lääkärille ja lääkärilähetettä sitte johonki psykiatrisen hoidon pariin ja niin edelleen. Mut et näiden asiakkaiden kaa ei voi tehdä sitä.”

5.2 Palvelujärjestelmästä käsin annettava apu ja tuki

5.2.1 Tapauskohtainen sosiaalityö

Tapauskohtaisesta sosiaalityöstä muodostuu aineiston suurin yläluokka. Yläluokkaan luokitellut lausekokonaisuudet palautuvat sosiaalityöntekijöiden työskentelyyn asiakkaan tapauksen (*case*) kanssa, jossa yksilön ongelmia pyritään ratkomaan yhdessä asiakkaan kanssa. Palvelujärjestelmä asettaa samanaikaisesti rajoja työskentelylle. Sosiaalityöntekijät antavat paperittomille välttämätöntä ja kiireellistä apua ja tukea, psykososiaalista tukea, pyrkivät löytämään pysyvämpää ratkaisua paperittoman tilanteeseen sekä ohjaavat ja neuvovat. Usein auttamiseen tarvitaan yhteistyötä muiden toimijoiden kanssa. Nämä kaikki auttamisen tavat muodostavat tapauskohtaisen sosiaalityön alaluokat.

Moni sosiaalityöntekijöistä koki ensisijaiseksi tehtäväkseen paperittomien *välttämättömän ja kiireellisen avun ja tuen* turvaamisen. Välttämättömästä ja kiireellisestä tuesta muodostui selkeästi tapauskohtaisen sosiaalityön suurin alaluokka. Lausekokonaisuudet palautuvat sosiaalihuoltolain 12. §:n määrittämiin ehtoihin sekä organisaatioiden ja työyksiköiden linjauksiin koskien avun muotoja. Kuten edellä todettiin, antaa laki vain rajalliset mahdollisuudet paperittomien auttamiseen ja tukemiseen. Laki mahdollisti pääosin perustarpeiden turvaamisen. Useissa lain mahdollistamissa tukimuodoissa nähtiin epäkohtia sosiaalityön näkökulmasta tarkasteltuna. Sosiaalityön eettisen perustan ytimenä toimivat ihmisoikeudet (Staub-Bernasconi 2012, 1–2). Sosiaalityöntekijät eivät voineet tukea ihmisoikeuksien toteutumista niiden laajemmassa merkityksessä:

”Ja toisaalta, jos mieltii kansainvälisiä ihmisoikeussopimuksia, nii täällä rikotaan sit kuitenkin sillee ihmisen sitä...mahdollisuutta siihen...oman itsensä toteuttamiseen monella tavalla esimerkiks.”

Blochin kollegoineen (2014) toteuttamassa tutkimuksessa huomattiin, että Englannissa nuorten paperittomien elinoloja vaikeuttavat sairaudet, puutteellinen terveydenhuolto, asuinolosuhteet ja köyhyys (Bloch ym. 2014, 57). Kyseiset asiat nousivat myös tämän tutkielman aineistosta esiin. Sosiaalityöntekijät pystyivät vastaamaan paperittomia koskettaviin ongelmiin välttämättömän ja kiireellisen avun ja tuen rajoissa. Tähän sisältyi sosiaali- ja terveysministeriön ohjeistuksen mukaisesti majoituspaikka sekä riittävä ravinto ja terveydenhuolto (Sosiaali- ja terveysministeriö 2020). Terveydenhuollosta päättäminen ei ole sosiaalityöntekijöiden vastuulla. Välttämätön ja kiireellinen apu kattoi kaikissa kunnissa ruokarahan ja hätämajoituksen. Tuen järjestämisen muodot kuitenkin vaihtelivat. Hätämajoitusta järjestettiin ostopalveluna järjestöiltä tai osana kaupungin omaa asunnottomien ensisuojaa. Majoitus oli kunnasta riippuen paperittomille hostellimajoitusta, päihteetöntä hätämajoitusta tai päihteet sallivaa hätämajoitusta. Yhdessä kunnassa paperittomille oli järjestetty hostellimajoitus, kun taas muut asunnottomat kuntalaiset ohjattiin hätämajoitukseen. Ottaen huomioon hostellimajoituksen hinnan ja taloudellisen tuen ruokaan, perhe saattoi saada tukea enemmän kuin toimeentulotuen asiakkaana oleva perhe. Tämä aiheutti sosiaalityöntekijässä ristiriitaisia tunteita.

Pysyvän majoituksen turvaaminen paperittomille nähtiin ensisijaisena paperittomien hyvinvoinnin kannalta. Osassa kuntia paperittomien hätämajoitus oli niin sanottu ”patjamajoitus”.

Tällaista yhden yön kerrallaan turvaavaa hätämajoitusta vastauksena asunnottomuuteen ja psyykkiseen huonovointisuuteen kyseenalaistettiin. Sosiaalityöntekijöiden mukaan useat paperittomista asiakkaista oireilevat psyykkisesti paljon. Vakituisen asuinpaikan puuttuessa oireilu vain lisääntyy, mihin taas ei pystytä vastaamaan:

”Psykososiaalisen tuen tarve on erityisesti tietysti turvapaikanhakijataustasten kohdalla valtava. -- ihan siis oikeesti psykiatristen palvelujen tarve on aika suuri. Mut sitte toisaalta, se kiinnittyminen voi olla vaikeeta sen takii, et ei oo esimerkiks sitä vakkari asuinpaikkaa ja se elämä menee siihen selviytymiseen. Ja sitte toisaalta ehkä myös se, että jotenki paradoksaalisesti se paperittomuus tuottaa sitä palvelun tarvetta ja sit se on just se, mille me ei voida tehdä mitään.”

Osa asiakkaista ei halunnut mennä yhden yön kerrallaan toimivaan hätämajoitukseen. He majoittuivat sosiaalityöntekijöiden käsityksen mukaan ystävien ja tuttavien luona tai saattoivat viettää yönsä mieluummin kadulla. Tällöin heräsi kysymys siitä, pystytäänkö avun tarpeeseen todella vastaamaan. Ystävät, tuttavat ja omat verkostot toimivat myös aiemmin tutkitun tiedon mukaan usein paperittomien apuna (Jauhiainen ym. 2018, 46). Hätämajoitukseen ohjattiin muitakin asunnottomia. Kulttuurisensitiivisyyden puuttuminen hätämajoituksessa herätti kysymyksiä tilanteissa, joissa paperittomia jouduttiin ohjaamaan päihteet sallivaan hätämajoitukseen. Eräs sosiaalityöntekijä mietti, että kyseiseen hätämajoitukseen meneminen voi olla ”kova paikka” hartaalle muslimille. Myös sukupuolisensitiivisyyden puuttuminen yhden yön turvaavassa hätämajoituksessa huolestutti sosiaalityöntekijöitä. Naiset majoittuvat ystävien ja tuttavien luona, mikä herätti huolen hyväksikäytön riskistä:

”Toinen kysymys on tietysti naisten majotus -- ainaki tähän mennessä, ei oo ollut mitään sellasta nais erityistä hätämajotusta. Et, miten esimerkiks naisten majottuminen turvataan, nii se on kyllä semmonen iso huolta aiheuttava tilanne. -- Hehän on sit ystävien, tuttavien luona. Mut se, et minkälaisii diilei ne on. Et kylhän me sitä perataan tääl hirveesti.”

Taloudellista tukea järjestettiin hieman eri tavoin riippuen kunnasta. Maksusitoumuksia ruokaan sosiaalityöntekijät tekivät itse tai ohjasivat asiakasta hakemaan taloudellista tukea Kelaan. Päätökset koskien taloudellista tukea olivat lyhytkestoisia. Osassa kuntia sosiaalityöntekijät tukivat paperitonta myös puheajan lataamisessa ja julkisessa liikenteessä. Näitä perusteltiin välttämättömyydellä, sillä puheaikaa ja julkista liikennettä paperittomat tarvitsevat

pitääkseen yhteyttä viranomaisiin. Lisäksi paperittomia tuettiin muun muassa lääkärin reseptillä määräämissä lääkkeissä. Sosiaalityöntekijöiden mahdollisuudet myöntää tukea rahana vaihtelivat. Kun toisissa kunnissa pystyttiin myöntämään osa taloudellisesta tuesta rahana, toisissa kunnissa työskentelevät joutuivat pitäytymään tiukasti kaupungin ohjeistuksessa myöntää ainoastaan maksusitoumuksia. Maksusitoumukset koettiin osin ongelmalliseksi niin sosiaalityöntekijän työmäärän lisääntymisen kannalta kuin myös paperittoman toimijuuden kannalta. Eräs sosiaalityöntekijä pohti, että maksusitoumuksilla ”riisutaan kaikki elämänhallinta”, kun paperittomat perheet joutuvat pyytämään aina erikseen maksusitoumusta tarvitsemaansa asiaan.

Sosiaalityöntekijöiden työnkuvaan kuului paperittomien kohdalla palvelutarpeen arviointi, jossa arvioidaan muun muassa paperittoman asiakkaan mahdollisia erityisiä tarpeita. Harkintaa voitiin käyttää välttämättömän ja kiireellisen määritelmän rajoissa. Esimerkiksi tilanteessa, jossa paperiton asiakas joutui käymään toisella paikkakunnalla hoitoa vaativan sairauden vuoksi, asiakasta voitiin tukea enemmän matkoissa. Sosiaalityöntekijät katsoivat, että useat asiakkaat hyötyisivät esimerkiksi kuntosalitoiminnasta. Kuntosalia ei kuitenkaan voitu tukea, sillä sitä ei voida perustella välttämättömyydellä. Eräs haastateltavista sosiaalityöntekijöistä pyrki löytämään ratkaisua palvelujärjestelmän ulkopuolelta ja oli yhteydessä kaupungin liikuntatoimen kanssa ilmaisen kuntosalivuoron järjestämisestä paperittomille. Tämä voidaan nähdä osoituksena kriittisestä positioista (Jönsson 2014, 49). Ehdotus kuitenkin evättiin kaupungin liikuntatoimessa. Sosiaalityöntekijä arveli, että kunnan haluttomuuteen järjestää ilmainen kuntosalivuoro paperittomille vaikutti paperittomuuden poliittinen kiistanalaisuus:

”Esimerkiks ton kuntosalijutun kanssa mä yritin sitten saada keskusteluyhteyttä tonne kaupungin liikuntatoimeen, että oisko he voinu tarjota jonkun ilmasen viikottaisin vuoron, koska he tarjoo joillekin muillekin ryhmille. Mutta se ei sitten valitettavasti edenny mihinkään. Sillei paljon yritetään tehdä tän tyypisiä, et jos pystyis jotenki jollain muulla tavalla hoitamaan. -- Mä en oikein tiedä [mistä se johtuu], koska mä jotenki ajattelisin, et se on hirveen pieni juttu ja joku voisi vaan sen päättää. En mä tiedä. Ehkä sitä jotenki pelätään, että miten suhtaudutaan, jos tehdään tällasia päätöksiä. Tää on tälle kuitenkin aika poliittisesti arka aihe.”

Aineistosta käy ilmi, että välttämättömän ja kiireellisen avun tarpeessa on myös ihmisiä, jotka voisivat käydä töissä, mutta paperittomuus estää tämän. Töissä olleet tai työssä käyvät

paperittomiksi jääneet henkilöt eivät sosiaalityöntekijöiden kertoman mukaan saa heille kuuluvia palkkoja työnantajalta. Syynä tähän on se, ettei paperiton henkilö voi avata pankkitiliä henkilötunnuksen puuttuessa (Leppäkorpi 2011, 99–103). Tällöin työkykyiset henkilöt joutuivat turvautumaan sosiaalityön viimesijaiseen tukeen:

”Meillä on ollut sellaisia ihan absurdeja tilanteita, että ihmisellä on saattanut olla esimerkiksi työnteke-oikeus ja hän on käynyt töissä, mut sitte työnantaja ei oo suostunut maksaa käteisellä palkkoja. Ja sitte ku tää ihminen ei oo saanut tiliä avattu, nii hän on saattanut käydä töissä ilman, että niitä palkkoja pystytty maksamaan. Ja silloin me ollaan jouduttu tukea viimesijaisella, siis ruokamaksusitoumuksella sitä, et tää ihminen pysyy hengissä. Ja tää on ihan hulluutta.”

Kaiken kaikkiaan välttämätön ja kiireellinen apu ja tuki koettiin ikään kuin ensiavuksi, jolla vastataan paperittomien asiakkaiden kriisiin ja pyritään lyhytaikaisesti kannattelemaan ihmistä läpi vaikeiden aikojen. Eräs sosiaalityöntekijä totesi, että välillä paperittomien tukeminen tuntuu siltä, että *”pidetään ihmisiä hengissä”*. Sosiaalityöntekijä pohti, ettei paperittomille annettava apu ja tuki ole pidempiaikaisesti tarkasteltuna *”mitään hyvinvointia tuottavaa palvelua”*. Lapsiperheiden kohdalla välttämättömyys tarkoitti sosiaalityön kannalta enemmän mahdollisuuksia auttaa ja tukea. Perheitä ei esimerkiksi ohjattu hätämajoitukseen, vaan heille järjestettiin kriisimajoitusta pienen asunnon kautta. Myös muussa taloudellisessa tuessa oli perheiden kohdalla hieman enemmän liikkumavaraa. Esimerkiksi vaatteisiin pystyttiin myöntämään eri tavoin taloudellista tukea. Päätökset olivat kuitenkin lyhytaikaisia, sillä ne täytyi tehdä välttämättömän ja kiireellisen määritelmän puitteissa.

Hieman laajemmista auttamismahdollisuuksista huolimatta palvelujärjestelmä asetti myös lapsiperheiden kohdalla sosiaalityölle rajoja. Esimerkiksi kunnan linjaukset lapsiperheiden tuesta saattoivat olla sosiaalityön näkökulmasta kohtuuttomia paperittomille perheille. Eräs kaupunginvaltuusto oli linjannut lapsiperheiden kriisimajoituksen järjestämisestä siten, että perheille, joissa on 0–2-vuotiaita lapsia, tulee tarjota hätämajoitusta pysyvämpi ratkaisu. Sosiaalityöntekijät olivat kuitenkin ottaneet eri linjan ja päättäneet, että kaikille perheille, joissa on kouluikäisiä lapsia, järjestetään pysyvämpi majoitus. Sosiaalityöntekijän voidaan nähdä asettuvan laillisen improvisaation positioon suhteessa kunnan linjauksiin (Jönsson 2014, 49). Päätökset olivat lyhytaikaisia, mutta sosiaalityöntekijä ei nähnyt perustetta sille, ettei kouluikäisten lasten perheitä tuettaisi majoituksessa. Sosiaalityöntekijän näkemyksen mukaan lasten koulunkäynti ei voi olla mahdollista, jos perhe joutuu vaihtamaan asuinpaikkaa

jatkuvasti. Seuraava esimerkki taas osoittaa, kuinka toisessa työyksikössä oltiin kyseenalais-tettu sosiaalityöntekijän päätöstä myöntää paperittoman perheen isälle taloudellista tukea puhelinkuluihin. Sosiaalityöntekijä työskenteli kunnassa, jossa paperittomien kanssa työskentelyä oli vähemmän. Linjaus tuntui sosiaalityöntekijältä kohtuuttomalta:

”Mun piti perustella sitäkin, et miks mä myöntäisin maksusitoumuksen sen perheen isälle puhelinkuluihin. Sekin kyseenalaistettiin, et no miks muka. No, kyl todellakin pitää ihmisellä puhelin olla. Sillä on monta lasta, että jos jotain sattuu -- Ei oo puhelinkoppiakaan ja jos ois puhelinkoppikin, nii eihän hänellä oo niitä kolikoita, koska hän saa vaan maksareita. Et ei oo rahaa millä pelata. Sit välil tulee semmonen, et eihän me nyt voija näin tehdä.”

YK:n lapsen oikeuksien yleissopimuksen mukaan kaikilla lapsilla on oikeus välttämättömään suojeluun ja huolenpitoon ja näin ollen myös lastensuojelun palveluihin (Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriö 2016). Lastensuojelun osalta aineisto osoittaa, että paperittomia lastensuojelun tarpeessa olevia perheitä voidaan tukea lastensuojelun avohuollon palveluilla, sijoituksella sekä sosiaalihuoltolain mukaisilla palveluilla. Paperittomien perheiden statuksen ei pitäisi vaikuttaa lastensuojelun palveluihin. Haastateltavan sosiaalityöntekijän työnkuvassa korostui palvelutarpeen arviointi ja palveluihin ohjaus. Lapsiperheiden ongelmat olivat samankaltaisia kuin aikuisilla. Lastensuojelun sosiaalityöntekijän kokemus paperittomien lapsiperheiden ongelmista oli samassa linjassa Blochin ja muiden tutkijoiden (2014) Englannissa tehdyn tutkimustulosten kanssa. Kuten paperittomia nuoria Englannissa, myös paperittomien lapsiperheiden ongelmat Suomessa koskivat erilaisia sairauksia, puutteellista terveydenhuoltoa ja asuinolosuhteita sekä köyhyyttä. (Bloch ym. 2014, 57.)

Paperittomia lapsiperheitä oli myös asunnottomina, mikä voi olla yksi lastensuojelullisen huolen herättävä tekijä. Tällöin koko perheelle tuli järjestää asunto, sillä pelkkä asunnottomuus ei ole lapsen sijoittamisperuste. Aineiston mukaan lastensuojelullisen huolen voi aiheuttaa myös taloudelliset vaikeudet, jos perheellä ei esimerkiksi ole varaa taata lasten riittävää ravinnonsaantia. Lastensuojelun työntekijän mukaan paperittomia perheitä koskevat lastensuojelulliset huolet ovat harvemmin huolia vanhempien keinottomuudesta. Paperittomuutta käsittelevät tutkimukset osoittavat, että mielenterveysongelmat ja pelko kiinnijäämisestä sekä karkottamisesta ovat usein osa paperittomien arkea (Beneduce 2008, 512–513; Bloch ym. 2014, 62). Lastensuojelun keskeinen huoli lapsiperheiden kohdalla olikin juuri vanhempien huono psyykinen vointi, mikä vaikuttaa myös lasten psyykkiseen vointiin.

Tällöin perhe tarvitsisi terveydenhuollon apua, sillä esimerkiksi sosiaalihuoltolain mukaiset palvelut eivät vastaa täysin tähän tarpeeseen:

”-- lapsi on lapsi ja se on lastensuojelun asiakkaana, jos siinä on semmosta suojelun tarvetta. Ja sitte taas se voi olla erityisen tuen perhesosiaalityössä siellä sosiaalihuoltolain mukaisessa palveluissa, jos sellasta taas on. Mut ne on taas yleensä aika kevyitä -- harvemmin näillä on semmosta ongelmaa, et vanhemmat ois keinottomii niitten lasten kanssa. Et yleensä se on terveydenhuollollista semmosta, että lapset voi huonosti niinku psyykkisesti, jolloin tarvitsee sitte terveydenhuollon kautta sitä ne lapsetkin.”

Vaikka myös yksin elävien aikuisten kohdalla puhuttiin jonkin verran paperittomien luottamuspulasta viranomaisiin ja paperittomien jäämisestä palvelujen ulkopuolelle, lastensuojelun kohdalla viranomaispelko sekä paperittomien hakeutumattomuus palveluihin korostui. Oikeudeton asema aiheuttaa sen, ettei viranomaisen puoleen haluta kääntyä (Pakolaisneuvonta 2019b; Bosniak 1991, 748). Lastensuojelun kohdalla paperittomien perheiden pelko koski usein lasten pois viemistä tai perheen palauttamista kotimaahan. Joissakin tapauksissa lapselle kuuluva oikeus, kuten oikeus kouluun, ei ollut toteutunut viranomaispelon tai tietämättömyyden vuoksi; jos paperittomat välttelevät palveluja, eivät he myöskään saa tietoa siitä, mihin kaikkeen heillä olisi oikeus. Myös oikeus lastensuojelun palveluun saattaa jäädä toteutumatta. Aineistosta nousee esiin, ettei palvelutarpeen arvioita voitu aina aloittaa, jos lasta tai perhettä ei tavoitettu. Sukulaiset tai perhe saattavat piilotella lasta, jolloin lastensuojelun palveluja on vaikea tai jopa mahdotonta aloittaa.

Paperittomien lapsiperheiden kohdalla palvelujärjestelmästä käsin annettava tuki aiheutti huolta ja epäselvyyttä osassa haastateltavissa. Joidenkin kokemusten mukaan todellinen apu perheille tuli ystäviltä ja tuttavilta. Perheen kriisimajoituksen järjestämisen kesto oli jäänyt eräässä tapauksessa epäselväksi erälle sosiaalityöntekijälle ja välttämättömyys lapsen kohdalla näyttäytyi osin epäselvänä. Eräs haastateltava pohti sitä, eikö lapsen harrastusta olisi hyvä tukea, jos lapsi on joutunut vanhempien mukana olemaan ”*viis, kuus vuotta tässä pyörityksessä*”. Kuntien käytännöt lapsiperheiden taloudelliseen tukemiseen vaihtelivat ja lapsiperheille annettava tuki koettiin joissakin kunnissa riittämättömäksi. Seuraavassa esimerkissä sosiaalityöntekijä pohtii, että paperittomat perheet elävät pääsääntöisesti pienemmällä rahalla kuin toimeentulotuen perusosalla, jolloin voidaan puhua merkittävästä lapsiperheköyhyydestä, mikä taas on ”*iso ja vaikea kysymys*”:

”-- kyllähän siinä minimillä mennään. Ja kyllä mä aattelen, et esimerkiks lapsiperheiden näkökulmasta, jos me nyt puhutaan tälle yleisessä julkisessa keskustelussa lapsiperheköyhyydestä ja suhteutetaan sitä vaikka johonki toimeentulotuen perusosaan, nii paperittomat elää paljon pienemmällä rahalla, ku toimeentulotuen perusosalla. Että kyllä sitte paperittomien lasten köyhyys tai paperittomien lapsiperheiden köyhyys on vielä jossain ihan toisilla leveleillä. Ja se, et minkälaisia kauaskantoisia seurauksia sil voi olla sen lapsen elämään, nii se on iso ja vaikee kysymys.”

Välttämättömän ja kiireellisen avun lisäksi sosiaalityöntekijät auttoivat myös muilla tavoin. Psykososiaalinen tuki on yksi tapauskohtaisen sosiaalityön alaluokista ja sillä ymmärretään tässä tutkielmassa asiakkaan kohtaamista, kuuntelua, myötäelämistä, keskusteluapua sekä voimavarojen ja erilaisten ratkaisujen löytämistä yhdessä asiakkaan kanssa. Psykososiaalinen tuki nousi esiin etenkin aikuispuolella työskentelevien sosiaalityöntekijöiden kohdalla. Osa haastateltavista koki, että heidän antama tuki painottui psykososiaaliseen tukeen. Paperittomille annettavan tuen koettiin olevan muun muassa *”enemmän semmosta psykososiaalista tukea kun mitään muuta”*. Psykososiaalinen tuki ikään kuin ainoana vaihtoehtona korostui erityisesti silloin, kun paperittomien palveluja ei oltu keskitetty ja toimintamahdollisuudet kunnassa olivat rajatummalla. Tällaisissa tapauksissa kokemuksena oli, että työnkuvaan kuuluu *”ihmisen tsemppaaminen”*, sillä ei ole mitään muuta, mitä voisi tehdä.

Psykososiaalinen tuki nähtiin tarpeellisena ja paperittomien oloa helpottavana tekijänä. Paperittomuudesta aiheutuva jatkuva epävarmuus ja näkymättömyys vaikuttaa ihmiseen monella eri tasolla. (Beneduce 2008, 512–513.) Sosiaalityöntekijät kokivat, että pelkällä kohtaamisella voi olla suuri merkitys paperittomalle, vaikka konkreettisia ratkaisuja ongelmiin ei heti löydettäisikään:

”-- mut selkeesti sit joillekin on tosi tärkeetä se, että me saatetaan kuitenkin olla joillekin ainoon paikka, missä he pääsee kohtaamaan ketään -- vaikei me voitais tehdä mitään, nii joskus ihminen lähtee selkeesti jotenki paremmalla mielellä vaan johtuen siitä, että ollaan yhdessä puhuttu siitä tilanteesta. Et ei sitäkään pidä väheksyy, vaikka helposti sitä ite menee jotenki liian sellaseen ratkaisukeskeiseen tilaan ja on sillai, et no voi vitsi mä en nyt mitään pystyny tekee sun hyväks.”

Paperittomien yhteiskunnasta ulossulkeminen ja epävarmuudessa eläminen ovat kytköksissä paperittomien mielenterveysongelmiin (ks. esim. Beneduce 2008). Paperittomien psyykkien oireilu nousi esiin vahvasti sosiaalityöntekijöiden puheessa. Eräs haastateltavista kuvasi

tyypillistä paperitonta asiakasta ”ahdistuneeksi, stressaantuneeksi ja unettomaksi”, mikä korostui etenkin turvapaikanhakijataustaisten paperittomien kohdalla. Paperittomilla ei ole oikeutta Kelan tukemaan terapiaan, sillä se ei ole välttämätöntä terveydenhuoltoa. Joissakin kunnissa maahanmuuttajien palveluihin kuului terveydenhuoltoon ja psyykkiseen terveydenhuoltoon keskittyneitä tiimejä. Näiden tiimien apua sai käyttää kuitenkin paperittomien asioissa vain akuuteissa kriisitilanteissa. Psykologipalvelut oli eräässä tapauksessa rajattu pääosin pois paperittomilta, jolloin itsetuhoisten ja masentuneiden asiakkaiden kohtaaminen jäi ainoastaan sosiaalityöntekijälle. Joissakin tapauksissa paperittomille ei ollut ohjaajaresursseja, joka toimisi myös apuna monissa asioissa. Seuraavassa esimerkissä sosiaalityöntekijä kertoo, että on miettinyt lisäkouluttautumista psyykkisesti oireilevien asiakkaiden kohtaamiseen:

”Täällä on kyl psykologi, mut tavallaan hänen resursseja ei sais käyttää näihin paperittomiin. Mut me ollaan välillä voitu siis jotain ihan muutamia kertoja, niin konsultoida, mut et ei oo sellasta paperittomien psykologia. Tässä on vähän itekin tullu semmosta, et ois kiva vähän kouluttautua ihan vaan sellaseen sanotaanko keskusteluun, et minkälaista keskustelua käydään asiakkaan kanssa, joka tosi itsetuhonen tai masentunut, koska niitä on aika paljon.”

Sen lisäksi, että sosiaalityöntekijät pyrkivät kannattelemaan paperittomia, auttoivat he myös asiakkaita löytämään jonkinlaista *pysyvämpää ratkaisua*. Puolet haastateltavista ilmaisi selkeästi, että työskentelyn lähtökohtana on pyrkiä auttamaan paperitonta pois paperittomuuden tilasta. Kaikki haastateltavista näkivät paperittomien tilanteen ja paperittomana elämisen hankalana. Eräs haastateltavista totesi, ettei avun ja tuen tarkoituksena ole kotouttaa ketään paperittomuuteen. Sen sijaan työn tavoite on ennemminkin ”*fyysisen ja psyykkisen toimintakyvyn ylläpitäminen*”, jotta ihminen pystyisi tekemään jonkinlaisia ”*kestäviä ratkaisuja elämässään*”. Tiedon antaminen, palveluihin ohjaaminen sekä paperittoman tilanteen arvioinnin katsottiin olevan osa sen miettimistä, miten paperittomuuteen voisi löytää pidempiaikaisen ratkaisun. Eräs sosiaalityöntekijöistä kuvasi tätä suunnitelmalliseksi työksi:

”Tiedon antamista heidän oikeuksistaan, palveluihin ohjaamista esimerkiks terveyspalveluihin, lakimiehen luokse. Ja sit se on toki niitä palvelutarpeen arvioita ja näitä, ihan sitä samaa arviointityötä. Jotenki sen kokonaisuuden hallintaa ja miettimistä, et miten vois pidemmällä tähtäimellä löytää jotain ratkasuja tähän tilanteeseen. Joku puhuis suunnitelmallisesta työstä.”

Suurinta osaa aikuispuolella työskentelevistä sosiaalityöntekijöistä oli ohjeistettu ottamaan vapaaehtoisen paluun järjestelmän puheeksi paperittomien asiakkaiden kanssa. Osa sosiaalityöntekijöistä pohti, ettei Suomi välttämättä ole paras vaihtoehto kaikille paperittomille asiakkaille, ja joillakin paperittomilla asiakkailla voisi olla mahdollisuus rakentaa elämää ”jotenki realistisemmalle pohjalle jossain muualla”. Eräs sosiaalityöntekijä mainitsi, että käy joidenkin asiakkaidensa kanssa ”motivoivaa keskustelua” paluusta kotimaahan. Kyseinen sosiaalityöntekijä koki keskustelun kotiin palaamisesta tärkeäksi etenkin tapauksissa, joissa paperiton henkilö on hakenut turvapaikkaa Suomesta vuosikausia sitä saamatta. Sosiaalityöntekijät kertoivat, että osa asiakkaista halusi palata takaisin kotimaahansa hetken paperittomana oltuaan tai tilanteiden muututtua kotimaassa, jolloin sosiaalityöntekijät auttoivat palaamisessa. Kaiken kaikkiaan, vapaaehtoisen paluun järjestelmä nähtiin tarpeellisena, mutta järjestelmään ja etenkin sen vapaaehtoisuuteen suhtauduttiin kriittisesti:

”No kysyn useimmiten, et onks tästä keskusteltu ja ihmiset sanoo kyllä. Kysyn sen ja sit koska se on heillä tiedossa, nii sit ehkä siitä ei oo tarpeen keskustella nii kattavasti, koska on tarpeen myös kartottaa muut asiat. Tota...Ja sit ne ihmiset, jotka on halunnu palata, nii he on kyl tuonu sen aktiivisesti esiin sit itse. Et ku se on kuitenkin sit vapaaehtoinen paluu, nii sen pitäis sit ehdottomasti perustuu vapaaehtoisuuteen. -- jollekin se voi olla se ratkasu, johon hän tarttuu, mut se on sit hänen päätöksensä. Et jotenki vaikee nähdä, et sosiaalityön tehtävä olis painostaa ihmisiä palaamaan sellasiin olosuhteisiin, jossa he aattelee, et he on hengenvaarassa. Kaikilla toki ei oo se tilanne, mutta monella on. Et ihmisten syyt haluta jäädä tänne on hyvin erinäiset.”

Useat haastateltavista kokivat, että turvapaikkapäätökset olivat ajoittain sattumanvaraisia ja kohtuuttomia. Toisen viranomaisen tekemien päätösten kyseenalaistamista kuitenkin varottiin. Sosiaalityöntekijät näkivät, ettei päätöksissä oltu välttämättä huomioitu esimerkiksi erilaisia yksilön toimintakykyyn vaikuttavia tekijöitä ja lähtömaan mahdollisuuksia vastata näihin tukitoimilla. Myös turvapaikkapuhuttelujen katsottiin olevan joissakin tapauksissa yksilön kannalta kohtuuttomia, jos niissä ei oltu huomioitu erilaisia kulttuuriin, sukupuoleen ja kouluttamattomuuteen liittyviä tekijöitä, jotka vaikuttavat puhuttelijan ja puhuteltavan väliseen vuorovaikutukseen. Tutkimustulokset mukailevat vahvasti Mikkolan (2020) käytäntötutkimuksen tutkimustuloksia, joiden mukaan asiantuntijat ovat huolissaan paperittomien omistajuudesta omaan oikeusprosessiin (Mikkola 2019, 81–83). Kun yhtenä tapana pysyvän ratkaisun löytämiseen oli paluu kotimaahan, toinen tapa koski oleskelun laillistamista, sillä usealle turvapaikanhakijataustaiselle paperittomalle paluu kotimaahan ei ole vaihtoehto (Mikkola 2019, 83). Puolet sosiaalityöntekijöistä kertoi auttavansa paperittomia asiakkaita

löytämään uusia perusteita oleskelun laillistamiseksi tai turvapaikan saamiseksi, mutta kyseinen työ koettiin hyvin haastavaksi. Yhteistyötä tässä tehtiin usein oikeusavun kanssa. Joissakin tapauksissa näin toimittiin etenkin, jos paperittomalla ei todella ollut mitään muuta vaihtoehtoa kuin jäädä Suomeen.

Lastensuojelun työntekijä totesi, että usein paperittomat toivovat jotakin lausuntoa, mikä voisi tukea virallisen aseman saamista. Lastensuojelusta ohjattiin näyttämään arvioinnin lopussa tehtyä yhteenvetoa. Lastensuojelun sosiaalityön tehtävänä ei nähty erillisen lausunnon kirjoittamista, sillä turvapaikasta päättävät muut viranomaiset:

”Sitte yleensä he haluaa jotain lausuntoa, mikä voisi tukea heidän papereiden saamista. Ja sit yleensä sanotaan, et te voitte näyttää kyl meidän yhteenvetoo, mikä me sit aina lopussa tehään. -- et ei me voida mitään lausuntoa kirjottaa, että pitäis antaa turvapaikka, ku se on ihan joidenki muiden tehtävä sitte sitä päättää --”

Sekä psykososiaalista tukea että pysyvän ratkaisun etsimiseen kytkeytyvää työtä pidettiin pääosin tärkeänä, mutta suurin osa sosiaalityöntekijöistä koki, ettei heillä ollut aikaa tai resursseja työskennellä niin, että asiakkaat saisivat tarvitsemansa tuen. Useat haastateltavista mainitsivat, että asiakasmäärät ovat liian suuret yhdelle ihmiselle. Lisäksi joissakin organisaatioissa sosiaalityöntekijöiden työtehtäviä oltiin pilkottu osiin, jolloin osa työajasta kului myös muiden tehtävien parissa. Sosiaalityöntekijät toivoivat, että voisivat tehdä muutakin kuin ”antaa maksareita käteen”. Kohtaamiseen, tilanteiden kartoittamiseen ja pitkäaikais-ten suunnitelmien tekemiseen ei jää aikaa:

”-- monestihan he tarvii sitä tukea toimeentulon turvaamiseksi ja sitä, et on katto pään päällä. Mut sitte kysymys on varmaan siitä, et he tarvis ehkä paljon enemmän. Hyötyis paljon enemmän. -- Varmaan siitä, et heitä niinku tavattais enemmän. Kartotettais tarkemmin niitä tuen tarpeita. Kartotettais niit heidän tilanteitaan ja mahdollisuuksia jotenki pidemmällä tähtäimellä.”

Myös ohjaus ja neuvonta voidaan nähdä osana psykososiaalista työtä. Ohjaus ja neuvonta liittyy lisäksi edellä esitettyyn alaluokkaan pysyvän ratkaisun etsiminen, kun paperittomia ohjataan hakemaan esimerkiksi oikeusapua. Tulosten esittelyn selkeyttämiseksi olen kuitenkin jakanut nämä kaikki omiksi alaluokkikseen. Aineisto osoittaa, että sosiaalityöntekijät ohjaavat paperittomia muiden palvelujen ja toimijoiden avun piiriin sekä antavat tietoa pape-

rittomia koskevista asioista. Aineistosta nousi esiin, että paperittomat asiakkaat eivät välttämättä hahmota tilannettaan. Liikkeellä on paljon erilaisia huhuja, väärää tietoa ja tietämättömyyttä siitä, mitä oikeuksia paperittomana on ja miten esimerkiksi turvapaikanhaku- ja valitusprosessit etenevät. Eräs sosiaalityöntekijöistä tiivistä ohjaamisen ja neuvonnan toteamalla, että sosiaalityö paperittomien parissa on tiedon antamista heidän oikeuksistaan sekä erilaisiin palveluihin, kuten terveystaloihin ja lakimiehen luo ohjaamista.

Paperittomia ohjataan sekä palvelujärjestelmässä toimiviin muihin palveluihin että kansalaisyhteiskunnan toimijoiden avun piiriin. Palvelujärjestelmän palveluista aineistossa korostui paperittomien ohjaaminen terveydenhuollon palveluihin. Kaikille paperittomille kuuluu kiireellinen terveydenhuolto, mutta kunnat voivat omalla päätöksellään myöntää paperittomille myös muita terveystalouksia (Sosiaali- ja terveystalousteriö 2020). Kiireettömiä terveystalouksia on laajennettu joissakin kunnissa koskemaan esimerkiksi lapsia ja raskaana olevia paperittomia henkilöitä. Sosiaalityöntekijät eivät tee arviota kiireelliseen terveydenhuollon tarpeesta, vaan kertoivat paperittomille oikeudesta terveystaloihin sekä ohjasivat asiakkaita terveydenhuoltoon. Leppäkorpi (2011) toteaa, että paperittoman hoitoon pääsy saattaa pysähtyä siihen, ettei paperittomalla ole antaa henkilötunnusta (Leppäkorpi 2011, 103). Seuraavassa esimerkissä sosiaalityöntekijä kertoo, että ohjaa paperittomia terveydenhuoltoon niissäkin tapauksissa, kun varmuutta hoidon saamisesta ei ole, sillä terveydenhuolto arvioi välttämättömyyden. Usein hoitoa saa, jos onnistuu pääsemään vastaanottotiskiltä lääkärille:

”-- kyl me aika hyvin ollaan saatu ihmisiä myös sellasissa, ku mä oon sanonu asiakkaalle, et mä en oo nyt varma, et katsotaanko tätä välttämättömäks, mut mee kokeilemaan. Nii kyl myös tuntuu, että siinä vaiheessa, jos onnistuu pääsemään siitä vastaanottotiskiltä lääkärille, nii sitte saa aika hyvin hoitoa.”

Joissakin tapauksissa ohjaus ja neuvonta korostui ikään kuin ainoana vaihtoehtona paperittoman auttamisessa. Seuraavassa esimerkissä sosiaalityöntekijä kokee, että hänen roolinsa on vain välittää paperittomalle asioita tiedoksi. Kyseinen sosiaalityöntekijä työskenteli kunnassa, jossa paperittomia asiakkaita oli vielä vähän. Sosiaalityöntekijä yrittää auttaa parhaansa mukaan, mutta auttaminen on hyvin rajallista, sillä apu perustuu lähtökohtaisesti ihmisen oleskelulupaun. Paperittomia ohjataan muihin auttaviin tahoihin, joihin lukeutui muun muassa seurakunnan apu. Sosiaalityöntekijä pyrkii löytämään edes jonkun tahon, johon paperiton asiakas voi olla tarpeen vaatiessa yhteydessä:

”Must tuntuu, että minä vaan välitän heille tiedoksi asioita. Ja kerron vaihtoehot ja sitte jos hänellä on joku tosi iso ongelma tai kysymys, niin voin hänen kanssaan selvittää, et miten tässä tilanteessa vois tää asia ratketa. Yritän siis auttaa, mut se avun antaminen on hyvin rajallista, koska kaikki perustuu siihen oleskelulupaun, kaikki apu. Et miten mä voin ees auttaa, nii eihän sitä oikein oo semmosta. Sit mä yritän olla, että ois ees joku taho mihin se asiakas voi olla yhteydessä. Emmä tiä onks siitä apuu...”

Kansalaisyhteiskunnan avun piiriin ohjaaminen nousi aineistosta esiin keskeisenä. Kuten Jönssonin (2014) Ruotsissa tehdyssä tutkimuksessa, myös tämän aineiston kautta nousi esiin, että kansalaisyhteiskunta tarjoaa paperittomille muun muassa ruoka-apua, ensisuojaaja ja terveydenhuoltoa sekä ohjaus- ja oikeusapua (Jönsson 2014, 44–45). Aineisto osoittaa, että sosiaalityöntekijät ohjasivat paperittomia suurimmaksi osaksi pääkaupunkiseudulla toimivien järjestöjen avun piiriin niin läheltä kuin kaukaa. Muun edellä mainitun avun lisäksi sosiaalityöntekijät katsoivat, että järjestöt pystyvät toimimaan paremmin paperittoman tukena, sillä järjestöjen työaika ja työnkuva ei ole niin tiukasti määritelty. Lisäksi järjestöt pystyivät tarjoamaan sellaista yhteisöllistä toimintaa, jota palvelujärjestelmästä käsin ei ”ainakaan tällä hetkellä” järjestetä. Eräs sosiaalityöntekijä pohti, ettei sosiaalivirastossa ole ollut tapana järjestää ryhmätoimintaa tai kahvitteluja, vaikka tällaiselle toiminnalle voisi olla kysyntää. Seuraava esimerkki osoittaa, kuinka monet paperittomat kaipaivat sosiaalityöntekijöiden kokemuksen kanssa sellaista tekemistä päiviinsä, johon järjestöt voivat vastata:

”-- monet järjestöt tarjoo sellasta yhteisöllistä toimintaa, mihin voi osallistua, sellasta mielekästä tekemistä, nii kyl mä luulen, et se on tosi tärkeä, ettei vaan istu neljän seinän sisällä ja niinku mökkiydy sinne. Ja moni kuvaakin sitä, et he kaippaa esimerkiksi kielen opiskelua tai jotain sellasta tekemistä, kuntosalilla käymistä.”

Tietoa paperittomille asiakkaille annettiin muun muassa heidän oikeuksistaan eri palveluihin. Oikeudet eivät ole yksiselitteisiä. Eräs sosiaalityöntekijöistä pohti, että lainsäädännöllä turvatut oikeudet ovat ”*minimioikeudet*”. Vaikka tietyt oikeudet on turvattu lainsäädännöllä, voivat oikeudet palveluihin vaihdella kunnittain, sillä kunnilla on halutessaan mahdollisuus tarjota laajempia oikeuksia palveluihin. Yleensä oikeuksista kertominen tarkoitti sitä, että oikeus johonkin palveluun on kaventunut. Sosiaalityöntekijät kertoivat paperittomille asiakkaille muun muassa, ettei oikeutta vastaanottopalveluihin enää ole ja oikeus terveydenhuol-

lon palveluihin määritty useinkin kiireellisen tarpeen kautta. Lisäksi sosiaalityöntekijät kertoivat paperittomille erilaisista riskeistä, joita paperittomuus on osaltaan luomassa sekä esimerkiksi työnteko-oikeuden kaventumisesta:

”-- sit myös otan puheeks vaikka työnteon, että kun ei ole oleskelulupaa, ei ole työnteko-oikeutta. Ja jos meet töihin, nii työnantaja tekee, myöskin sitten rikkoo lakia, jolloin sitten voit olla hyväksikäytettävissä.”

Usein paperittomien auttamisessa ja tukemisessa tarvitaan *yhteistyötä* muiden toimijoiden kanssa. Yhteistyö on tapauskohtaisen sosiaalityön viimeinen alaluokka. Aineisto osoittaa, että yhteistyötahoja on laidasta laitaan. Sosiaalityöntekijät työskentelivät paperittomien asioissa muun muassa Kelan, terveydenhuollon, päihde- ja mielenterveyspalvelujen, koulun, neuvolan, ja muiden sosiaalitoimen työntekijöiden kanssa. Yhteistyötä vastaanottokeskusten kanssa tehtiin paljon etenkin asiakkaiden siirtyessä vastaanottokeskuksen palveluista kunnan sosiaalipalveluihin. Yhteistyö vastaanottokeskuksen kanssa koettiin hyväksi. Lisäksi yhteistyötä tehtiin joissakin tapauksissa myös muiden viranomaisten kanssa. Lastensuojelun osalta hyvin toimiva yhteistyö maahanmuuttajien palvelujen sosiaalityöntekijän kanssa korostui. Paperittoman asiakkaan tullessa palveluihin työskentely aloitettiin soittamalla maahanmuuttajien sosiaalipalveluihin, josta yleensä sai apua tapauksen kanssa etenemiseen.

Muiden palvelujärjestelmän toimijoiden kanssa yhteistyössä koettiin enemmän haasteita, vaikka myös hyviä kokemuksia yhdessä työskentelystä oli. Sosiaalityöntekijät kertoivat, että useissa eri palvelujärjestelmän toimijoissa paperittomia ei oteta helposti palveluihin. Rajanvetoa paperittomien oikeudesta palvelujärjestelmän palveluun käytiin niin oman organisaation sisällä kuin myös esimerkiksi lastensuojelun, päihdepalvelujen, neuvolan ja Kelan kanssa. Yhteistyöhaasteet etenkin terveydenhuollon kanssa nousivat aineistosta esiin merkittävänä, mutta esiin tuli sosiaalialan eri sektoreita, joissa paperiton ei ollut saanut palvelua. Yksi sosiaalityöntekijöistä mainitsi tilanteesta, jossa paperittoman kaltaisessa asemassa oleva vammaisen lapsi olisi tarvinnut jatkuvaa tukea arjessa. Maahanmuuttajien sosiaalipalvelujen työntekijä ei pysty järjestämään vammaispalveluja, minkä vuoksi tarvitaan yhteistyötä vammaispalvelujen kanssa. Vammaispalvelut ei kuitenkaan ollut ottanut lasta asiakkuuteen. Sama sosiaalityöntekijä kertoi ”*ikäivistä tilanteista*”, joissa asiakkaat eivät pääse päihdepalvelujen piiriin, vaikka asiakkaat itse toivoisivat apua huumausaineiden käyttöön. Tätä ei välttämättä katsota kiireelliseksi avuksi:

”Sit on muutamia esimerkiksi päihdepuolen asiakkaita, tai siis päihdehaasteita mun asiakkailla. Et asiakas puhuu vaik ihan itse avoimesti, et ostaa katukaupasta huumeita ja muuta ja haluaisi tähän apua. Nii ei pysty ohjaa minnekään. Et sekään ei välttämättä tätä kiirellistä. Et A-klinikka tai joku muu tämmönen tai joku korvaushoitomahdollisuus, nii hänelle ei oo mahdollista täs vaiheessa.”

Palvelujärjestelmän ulkopuolella toimivista viranomaisista mainittiin yhteistyön puitteissa muun muassa poliisi ja maahanmuuttovirasto. Poliisin kanssa yhteistyötä tehtiin paperittoman turvapaikan hakemisen uusimisen yhteydessä. Maahanmuuttoviraston kanssa yhteistyötä tehtiin lähinnä vapaaehtoisen paluun yhteydessä, jolloin *”saadaan kyllä ne prosessit heidän kanssaan hyvin sujuvaks, jos sellanen tilanne tulee”*. Eräs sosiaalityöntekijä kertoi, ettei voi enää tarkistaa maahanmuuttovirastosta, onko paperittomalla henkilöllä työntekooikeutta tilanteissa, joissa asiakas olisi löytänyt työpaikan. Yhteistyön puute vaikeuttaa sosiaalityöntekijän mahdollisuuksia auttaa paperittomia, eikä talon puolesta voida tukea asiakkaita taloudellisesti työntekooikeutta koskevan todistuksen saamisessa:

”Migri on tehny myös niin, että me ei esimerkiksi täältä sosiaalitoimesta ei voida enää tiedustella, et onks asiakkaalla työntekooikeutta. Eli se on vaikeuttanu sitä koko asiaa meille ja sitte asiakkaalle itselleen. Asiakkaan pitää nykyään käydä ihan itse siellä maahanmuuttovirastossa, täyttää semmonen lomake ja maksaa 20 euroa, mihin me ei voida tukea rahallisesti. Me ei voida tukea sitä, et jos asiakkaalla ei oo kahtakymmentä euroa, nii hän ei voi hakea sitä sitte.”

Helpoksi ja toimivaksi yhteistyö koettiin kansalaisyhteiskunnan kanssa. Sosiaalityöntekijät kokivat jakavansa yhteisen käsityksen paperittomista ja paperittomuudesta kansalaisyhteiskunnan kanssa sekä ajavansa kansalaisyhteiskunnan kanssa *”samaa asiaa”*. Tämä vahvistaa Jönssonin (2014) Ruotsin kontekstissa tekemää havaintoa siitä, että sosiaalityöntekijät ja järjestötoimijat jakavat yleensä yhteisen huolen paperittomien tilanteesta (Jönsson 2014, 48). Yhteistyö järjestöjen kanssa koettiin hyväksi etenkin järjestöjen aktiivisuuden puolesta. Lisäksi yhteistyöllä eri järjestöjen ja kolmannen sektorin toimijoiden kanssa pystyttiin luomaan luottamusta. Osa sosiaalityöntekijöistä oli kiertänyt järjestöjä ja muita paperittomien kanssa tekemisissä olevia toimijoita, jotta paperittomat saavat tietää heille kuuluvista sosiaalipalveluista. Tavoitteena oli, että luottamus paperittomien ja viranomaisten välillä parantuisi. Luottamuksen rakentaminen asiakkaisiin yhdessä kansalaisyhteiskunnan kautta koros-

tui lastensuojelun kohdalla, jossa yhtenä haasteena oli saada perheitä lastensuojelun palvelujen piiriin. Järjestöjen kautta tehtiin esimerkiksi lastensuojeluilmoituksia. Pieni osa sosiaalityöntekijöistä mainitsi myös yhteistyöhaasteista kansalaisyhteiskunnan kanssa. Haasteet liittyivät järjestöjen ja sosiaaliviranomaisten väliseen luottamuspuolaan.

Jönssonin (2014) mukaan auttaminen ja paperittomien aseman ajaminen jää usein kansalaisyhteiskunnan vastuulle, mikä on osittain seurausta valtion roolin pienentämisestä (Jönsson 2014, 44–45). Tämä näyttäytyi myös keräämäni aineiston kuvauksissa hyvästä yhteistyöstä järjestöjen kanssa. Järjestötyöntekijät pystyivät antamaan paperittomille ”*kädestä pitäen*” -apua, kuten saattamaan palveluihin, jota sosiaalityöntekijät eivät ehtineet tekemään. Lisäksi järjestöt olivat muun muassa keränneet tietoa sosiaalityöntekijöiden puolesta ja ”*yrittävät viedä sitä perheen tilannetta eteenpäin*”:

”-- he on tavallaan keränny sen tiedon mejän puolesta, kun he tavallaan yrittää viedä sitä perheen tilannetta eteenpäin. Et he on tosi yleensä hyviä esimerkiks, jos pidetään yhteispalaveria perheen ja heidän kolmannen sektorin toimijan kanssa, kenen kanssa he on sit ollu tiivistä yhteistyössä. Et yleensä he osaa vastata kysymyksiin.”

5.2.2 Sosiaalisen oikeudenmukaisuuden edistäminen

Sosiaalisen oikeudenmukaisuuden edistäminen muodostui aineiston perusteella sosiaalityöntekijöiden toiseksi tavaksi auttaa ja tukea paperittomia palvelujärjestelmästä käsin. Sosiaalityöntekijät näkivät tehtäväkseen huolehtia paperittomien oikeuksista omassa organisaatiossa, muissa toimijoissa sekä yleisemmin yhteiskunnassa. Sosiaalisen oikeudenmukaisuuden edistäminen on jaettu alaluokkiin *asianajoon yhteiskunnassa* ja *palvelujärjestelmässä*, joista jälkimmäinen saa huomattavasti suuremman painoarvon.

Hyvin pieni osa asianajo-yläluokkaan kuuluvista lausekokonaisuuksista määrittyi alaluokkaan asianajo yhteiskunnassa. Osa sosiaalityöntekijöistä puhui, että heidän tehtävänä on toimia asiakkaan puolestapuhujana yleisesti yhteiskunnassa. Humphries (2004) toteaa, että sosiaalityöntekijöiden olisi hyvä ottaa poliittinen agenda työhönsä (Humphries 2004, 105). Poliittisten päätösten vaikutukset paperittomien asemaan tunnustettiin, mutta poliittisuudesta omassa työssä ei puhuttu paljoakaan. Yksi sosiaalityöntekijöistä kuvasi sosiaalityön

tehtävää sosiaalisten oikeuksien puolustamisena tehden samalla eron ulkomaalaispolitiikkaan:

”-- sosiaalipalveluilla ei voida estää sellasia ulkomaalaispoliittisia toimia. Eikä pidäkään. Ei. Et meidän tehtävä on se ihmisen...ihmisen sosiaalisten oikeuksien puolustaminen ja niiden toimeenpaneminen ja sen jotenki valtavirtaistuminen.”

Aineistosta tuli ilmi vähän konkreettisia tapoja ajaa paperittomien asiaa yhteiskunnassa. Osa sosiaalityöntekijöistä raportoi palveluistaan eteenpäin päättäjille, jolloin tieto paperittomista ja paperittomien palveluista kulki eteenpäin. Sen sijaan asianajo palvelujärjestelmässä nousi keskeiseksi osaksi sosiaalityöntekijöiden työskentelyä. Asianajolla palvelujärjestelmässä tarkoitetaan työtä, jolla sosiaalityöntekijät pyrkivät edistämään paperittoman asiakkaan palvelun saantia muissa palvelujärjestelmän yksiköissä. Eräs sosiaalityöntekijä kuvasi tätä ”*asiakkaan äänenä*” toimimisena. Yksiköihin kuului palvelujärjestelmän toimijoita, joiden kanssa sosiaalityöntekijät tekivät myös yhteistyötä. Asianajo palvelujärjestelmässä kytkeytyy näin ollen osin yhteistyöhaasteisiin. Asianajo palvelujärjestelmässä osana työnkuvaa korostui etenkin niillä aikuispuolella työskentelevillä sosiaalityöntekijöillä, jotka työskentelivät pääosin paperittomien asioissa ja näyttäytyi huomattavasti pienemmässä osassa lastensuojelussa.

Rakenteellinen sosiaalityö tähtää muun muassa muuttamaan järjestelmää, jolla voi olla vaikutusta yksilötason ongelmiin (Juhila 2018, 245). Asianajoa palvelujärjestelmässä kuvattiin rakenteelliseksi sosiaalityöksi, jossa tietoisuutta ja sosiaalityön asiantuntijuutta paperittomuudesta jaetaan muille toimijoille. Asiakkaan ääntä pyrittiin saamaan esiin palvelujärjestelmässä kertomalla muille toimijoille paperittoman oikeudesta palveluihin sekä varmistamalla asiakkaan pääsyä paperittomille kuuluviin lakisääteisiin ja kaupunginvaltuuston linjoihin palveluihin. Paperittomien asiaa edistettiin joissakin tapauksissa omassa organisaatiossa esimerkiksi viemällä paperittoman asiaa eteenpäin esimiehelle. Työ kuitenkin korostui suhteessa muihin toimijoihin. Paperittomien asiaa ajettiin palvelujärjestelmässä monella tavalla. Paperittomia ohjeistettiin muun muassa soittamaan sosiaalityöntekijälle paikan päältä, jos palveluun pääsy ei ole onnistunut aluksi ilman sosiaalityöntekijän apua. Lisäksi sosiaalityöntekijät kirjoittivat saatekirjeitä palvelujärjestelmän tuen hakulomakkeisiin, soittelivat palvelun järjestäjälle ja saattoivat paperittomia palveluihin:

”Aika paljon me työskennellään siinä, ku ihmiset tarvii jonku terveydenhuollon palveluita, niin tuntuu, et suurin osa tarvii meitä vähän niinku siihen väliin, että pääsee terveydenhoitoon. Eli me kirjojellaan saatekirjeitä ja soitellaan ja varaillaan aikoja ja...”

Työ koettiin tärkeäksi ja olennaiseksi osaksi paperittomien auttamistyötä. Sosiaalityöntekijät kertoivat, että yleensä palvelun saaminen onnistuu sen jälkeen, kun he ovat olleet yhteydessä palvelun evänneeseen toimijaan. Samaan aikaan soittelu perään ja lainsäädännön kertaaminen muille sosiaali- ja terveysalan ammattilaisille *”tuntui hölmöltä”*. Eräs sosiaalityöntekijä taas sanoi, että kokee kyseisissä tilanteissa *”epätoivon hetkiä”* ja toivoi, että *”itsestäänselvyyksien”* puhumista muille ammattiryhmille olisi vähemmän. Paperittoman asiakkaan käännettäminen muista palveluista väärin perustein aiheutti sosiaalityöntekijöille työtä myös sen suhteen, että paperiton uskaltaisi mennä kokeilemaan palveluun pääsyä uudestaan ja luottamaan palvelujärjestelmään.

Sosiaalityöntekijöiden kokemuksen mukaan palvelujen epäämisen taustalla vaikuttaa osin yleinen maahanmuuttokeskustelu, joka vaikuttaa myös palvelujärjestelmässä. Tutkimuskirjallisuus osoittaa, että maahanmuuttopoliittinen keskustelu turvapaikanhakijoista ja maahanmuuttajista painottuu niin sanottuun inhimilliseen näkökulmaan, jossa oikeuksia puolustetaan ja rajoittavaan näkökulmaan, jossa maahanmuuttajat nähdään negatiivisen linssin läpi Suomeen sopimattomina henkilöinä (Puuronen 2011, 224; Tilli 2016). Eräs sosiaalityöntekijä kuvasi asianajoa palvelujärjestelmässä *”asiakkaan äänenä”* toimimisena, jossa kuitenkin pitää olla varovainen, ettei *”väärät korvat”* kuulisi. Kun kysyin sosiaalityöntekijältä, mitä nämä *”väärät korvat”* voisivat olla, viittasi työntekijä tiettyihin poliittisiin tahoihin. Myös keskustelu paperittomien oikeuksista on ääripäihin keskittynyttä. Näkökulmat vaihtelevat paperittomien oikeuksien puolustamisesta näkökulmiin, joissa korostetaan paperittomien oikeuksien kaventamista (Jauhiainen & Gadd 2018, 2). Useiden sosiaalityöntekijöiden kokemuksena oli, että syy palveluihin pääsemättömyydessä ilman sosiaalityöntekijöiden apua piilee osittain yksittäisten työntekijöiden mielipiteissä, jotka yhden sosiaalityöntekijän kokemuksen mukaan tulevat esiin *”sekä hyvässä että pahassa”*. Erään toisen kokemuksen mukaan *”on turhauttavaa”* käydä keskustelua sellaisten tahojen kanssa, jotka ajattelevat, ettei paperittomilla ole oikeuksia palveluihin Suomessa. Seuraavassa esimerkissä haastateltava kokee, että sosiaalityöntekijät joutuvat palvelujärjestelmässä *”törmäyskurssille”* julkisen keskustelun ja asenteiden kanssa:

”Ja sit me joudutaan tavallaan just törmäyskurssille sen kanssa, et miten ne sellaset julkisen keskustelun asenteet ja arvot ehkä sit kuitenkin manifestoituu tuolla sosiaali- ja terveyspalvelujen todellisuudessa. Et sit siellä saatetaanki, miettii siellä terveydenhuollon hoidontarpeen arvioinnissa sitä, et onks tää nyt millasta tai et onks täl nyt oikeus olla maassa, onks sil nyt oikeus mihinkään ennen ku ees kysytään, et mikä sulla on hätänä. -- Ja siellä sitten on vastassa erilaisia...ammattilaisia, joilla sitten usein tai joskus saattaa paistaa se semmonen henkilökohtanen arvomaailma sieltä. Et kenen nyt kuuluu saada apua ja kenen ei kuulu saada apua...”

Julkisen keskustelun luoman paineen sekä yksittäisten työntekijöiden arvojen ja asenteiden lisäksi paperittomien palveluihin pääsemättömyyteen katsottiin vaikuttavan tietämättömyys paperittomien oikeuksista. Yksi sosiaalityöntekijöistä pohti, että paperittomat on helppo rajata palveluista pois henkilöinä, joilla ei ole henkilötunnusta. Paperittomien ulossulkeminen syystä tai toisesta aiheuttaa sen, että paperittomat tarvitsevat sosiaalityöntekijöiden apua päästäkseen muihin palveluihin, ja yhdeksi tavaksi auttaa paperittomia palvelujärjestelmästä käsin muodostuu asianajo palvelujärjestelmässä.

5.3 Paperittomien aseman parantaminen

5.3.1 Yhteiskunnallinen vaikuttamistyö

Osa haastateltavista katsoi, että sosiaalityön tehtävänä on tuoda paperittomien asemaa ja tarpeita enemmän esiin yhteiskunnassa. Sosiaalityöntekijät kokivat, että paperittomien äänen esiin tuovaa vaikuttamistyötä oli myös edellä käsitelty *asianajo palvelujärjestelmässä*. Lastensuojelussa koettiin, että paperittomien asema suomalaisessa yhteiskunnassa on suhteellisen hyvä, sillä lastensuojelun näkökulmasta katsottuna palvelut on taattu paperittomille. Tästä huolimatta myös lastensuojelussa katsottiin, että paperittoman tilanne on hankala. Suurin osa haastateltavista näki paperittoman aseman heikkona. Paperittoman asemaa parantavina tekijöinä nähtiin muun muassa Talentian (2017) ammattieettisissä ohjeissakin mainittu *julkiseen keskusteluun osallistuminen* (Talentia 2017, 45). Seuraavassa esimerkissä sosiaalityöntekijä pohtii, että julkinen keskustelu paperittomista avartaisi näkemystä paperittomien tilanteista ja paperittomuuden moninaisuudesta:

”-- vois olla ihan hyödyllistä, et olis enemmän julkisuudessa ja julkisessa keskustelussa siitä, et ketä nää ihmiset on. Et me ei nyt puhuta mistään salaa Suomeen tulleista rikollisista, vaan me puhutaan ihan tavallisista ihmisistä, ja siis perheistä tai yksin elävistä, mut ihmisist, jotka on tullu, iso osa on tullu tänne turvapaikanhaki-

joina ja heillä on ollut ihan hyvät syyt lähteä hakee sitä turvaa muualta ja he on halukkaita kouluttautumaan ja tekemään töitä ja maksaa veroja, mut me ei vaan mahdollisteta sitä.”

Edellisen kommentin esittäneen sosiaalityöntekijän mukaan sosiaalityöntekijöiden itsensä olisi hyvä osallistua aktiivisesti julkiseen keskusteluun ja tehdä erilaisia aloitteita. Yhtenä tapana olisi verkostoitua ja nostaa näin yhteiskunnallisia epäkohtia enemmän julkiseen keskusteluun. Juhilan (2018) mukaan sosiaalityöntekijöiden tulisi siirtyä uusille foorumeille tekemään vaikuttamistyötä (2018, 244). Sosiaalityöntekijä mainitsi yhtenä keinona epäkohtien esiin nostamisessa Facebookissa toimivan sosiaalisen median foorumin, Uraverkosto-ryhmän, joka kuitenkin sosiaalityöntekijän näkemyksen mukaan keskittyy tällä hetkellä enemmän sosiaalityöntekijöiden uraan ja palkkakeskusteluihin kuin julkisiin kannanottoihin yhteiskunnallisista epäkohdista. Joidenkin näkökulmien mukaan sosiaalityö on professionalisoitumisen myötä alkanut ajamaan enemmän omaa kuin heikossa asemassa olevien asemaa (Midgley 2017, 102). Osa haastateltavista katsoi vaikuttamistehtävän kuuluvan enemmän muille toimijoille. Eräs haastateltavista totesi, että *”sit on niitä, jotka haluaa...vaikuttaa”* ja nosti esiin järjestöjen roolin paperittomien äänen esiin tuojana ja tiedon viejänä eteenpäin päättävälle tahoille.

Vaikka julkiseen keskusteluun osallistumisen merkitys yhtenä mahdollisena tapana parantaa paperittomien asemaa tunnustettiin, sen toteuttaminen palvelujärjestelmästä käsin ei ollut helppoa. Näin ollen kyseinen luokka yhdistyy myös pääluokkaan palvelujärjestelmän rajat. Julkiseen keskusteluun ei pystytty palvelujärjestelmästä käsin osallistumaan ajanpuutteen ja valmiiden rakenteiden puuttumisen vuoksi. Kun muuta asiakastyötä on paljon, ei laajemman muutoksen eteenpäin viemiseen ja tähän tarvittavien rakenteiden luomiseen jää aikaa.

Lisäksi esteenä saattoivat olla erilaiset linjaukset. Seuraavassa esimerkissä sosiaalityöntekijä kokee, ettei tiedä, miten voisi avata julkista keskustelua paperittomuudesta, sillä paperittomuudesta julkisuuteen puhumista ei työyksikön puolelta katsottu hyvänä tapana toimia. Kuten Tiitinen (2019) toteaa, saattavat organisaatiot hiljentää sosiaalityöntekijöitä (Tiitinen 2019, 112). Sosiaalityöntekijä pohti, että paperittomuudesta puhuminen julkisuudessa saattaisi herättää sellaisten poliittisten tahojen mielenkiinnon, jotka eivät haluaisi, että Suomessa ylipäätään on pakolaisia:

”Se on vähän semmosta, kun tää paperittomat. -- Et miten mä julkisuudes? Et et se on joku semmonen, mistä ei haluta, että me puhutaan. Toisaalta se on myös negatiivista julkisuutta ihmisille, jotka ei halua, että täällä ylipäätään ois mitään pakolaisia. Et täällä kukkahatut jotain. -- Et se on joku semmonen vaiettu salaisuus tai semmonen, mitä me ei haluta niinku...puhua, ettei väärät tahot kuulis. -- Et miten mä lähtisin tästä avaamaan jossakin tämmöstä yhteiskunnallista keskusteluu tai jotain rakenteellista sosiaalityötä. Miten mä sitä tekisin täällä?”

5.3.2 Järjestelmän muutostarpeet

Paperittomien aseman parantamiseksi annettiin erilaisia järjestelmää koskevia muutosehdotuksia. Muutosehdotukset koskivat sekä turvapaikanhakujärjestelmää että palvelujärjestelmää ja siinä toimivaa sosiaalityötä. Alaluokiksi muodostui *palvelujen oikeuslähtöisyys ja alueellinen tasa-arvo, resurssilisäykset, laajempi liikkumavara palveluissa, paperittomien inhimillisempi kohtelu, auttamisen mahdollistaminen järjestelmän kautta sekä oikeusprosessien muutostarpeet.*

Joihinkin tällä hetkellä tarjottaviin palveluihin kaivattiin muutoksia ja työaikaä toivottiin olevan enemmän. Tällaiset palveluihin keskittyvä parannusehdotukset saivat kuitenkin hyvin pienen painoarvon koko aineistossa. Sosiaalipalvelujen toivottiin ideaalitulanteessa toimivan oikeuslähtöisesti niin, että sosiaalityö pystyisi turvaamaan kaikkien ihmisten perus- ja ihmisoikeudet. Myös lasten oikeuksien toteutumista palvelujen kautta toivottiin uudelleentarkasteluun. Eräs sosiaalityöntekijä painotti sitä, että laissa pitäisi olla tarkemmin määriteltä se, mitä välttämättömällä ja kiireellisellä tarkoitetaan paperittoman kohdalla eri tilanteissa. Palvelujen toivottiin olevan kaikkialla Suomessa sellaisia, että paperittomat nähtäisiin lähtökohtaisesti ihmisinä, joiden kanssa todella työskennellään. Tähän toivottiin tarkempaa kansallista ohjeistusta paperittomien kanssa työskentelyyn. Useat sosiaalityöntekijöistä toivoi, että palvelujen alueellinen tasa-arvo paranisi. Toive korostui niiden sosiaalityöntekijöiden kohdalla, jotka kohtasivat paljon toisista, vähemmän palveluja tarjoavista kunnista tulevia paperittomia. Aineistosta nousi esiin myös näkökulma, että jo pelkästään olemassa olevan lainsäädännön noudattamisella paperittomien asema useassa kunnassa parantuisi.

Palvelujärjestelmässä toimivaan sosiaalityöhön kaivattiin myös lisää resursseja sekä laajempaa liikkumavaraa palveluissa. Sosiaalityöntekijät, joiden työaika meni kokonaan tai puo-

liksi paperittomien kanssa työskentelyyn, toivoivat, että heillä olisi enemmän aikaa työskennellä asiakkaiden kanssa. Paperittomien katsottiin hyötyvän siitä, että heidän tilanteisiin paneuduttaisiin tarkemmin. Lisäksi jo olemassa oleviin palveluihin kaivattiin enemmän liikumavaraa. Taloudellisessa tuessa toivottiin olevan enemmän mahdollisuuksia sen suhteen, että tukea voisi myöntää myös käteisenä. Lisäksi majoituksen tukemiseen toivottiin pysyvämpiä ratkaisuja kuin hätämajoitus yhdeksi yöksi kerrallaan. Kysymys majoituksesta ei koske pelkästään paperittomia, vaan kaikkia asunnottomia henkilöitä:

”Ja sitte tietysti...näähä asumiskysymykset on sellasia, että tota...Enkä mä tiää, onks sekään ihan pelkästään paperittomuus-erityinen kysymys vaan ylipäänsä, että miten sitä nyt kukaan ihminen minkään, olise nyt asunnottomien palvelukeskus tai sitte niinku joku muu hätämajoitus, mistä käsin sitä elämää pitäis rakentaa, nii ei se oo helppoo.”

Näiden lisäksi kaivattiin muutoksia muun muassa turvapaikanhakujärjestelmään. Ylirajaiseen liikkuvuuteen on Euroopassa vastattu erilaisilla hallintaa ja sääntelyä korostavilla käytännöillä sekä poliittisella retoriikalla (Bloch ym. 2014, 17–18; Bosniak 1991, 742–743). Turvapaikanhakijoiden oikeudet ovat kaventuneet (Turtiainen 2018, 190). Sosiaalityöntekijät toivoivat järjestelmän kohtelevan turvapaikanhakijoita ja muita oleskelulupia hakevia inhimillisemmin sekä mahdollistavan auttamisen tapoja.

Näkemyks paperittomien asemasta ja suhtautuminen turvapaikkapolitiikkaan jakoi haastateltavia. Osa otti selkeän kannan siitä, ettei nykyinen turvapaikkapolitiikka ole inhimillistä ja paperittomien tilannetta tulisi tarkastella inhimillisestä näkökulmasta käsin sekä kohdella inhimillisemmin. Eräs haastateltava toivoi, että turvapaikkapäätöksiä tarkasteltaisiin siitä näkökulmasta, ovatko päätökset todella inhimillisesti hyväksyttäviä ja kansainvälisten ihmisoikeussopimusten mukaisia. Toiset taas ottivat kantaa poliittisiin päätöksiin varovaisemmin ja painottivat sitä, että paperittomien tilanteet ja ihmisten perusteet tulla Suomeen ovat erilaisia, minkä vuoksi kaikkien ei kuuluisikaan saada turvapaikkaa. Paperittomien tilanteet herättivät alle puolella sosiaalityöntekijöistä ristiriitaisia tunteita avunannosta ja henkilön oikeudesta oleskella Suomessa. Paperittoman asema nähtiin joka tapauksessa yksilön kannalta vaikeaksi. Suurin osa sosiaalityöntekijöistä toivoi, että auttaminen mahdollistettaisiin järjestelmän kautta jollain tavoin. Seuraavassa esimerkissä sosiaalityöntekijä ottaa varovaisesti kantaa ulkomaalaispolitiikkaan toivoen, että paperittomille mahdollistettaisiin väylä

ulos tilanteissa, joissa ollaan ”*inhimillisesti umpikujassa*”, jotta ihmiset eivät joutuisi tarttumaan ”*epätoivoisiin ratkaisuihin*”:

”Et jos mä nyt sen verran otan kantaa siihen ulkomaalaispolitiikkaan, et jotenki mä toivoisin, et kuitenkin mahdollistettais jotain sellasia...erityyppisiä ratkasuja niihin, just ehkä niihin pattitilanteisiin. Et sit jos ei oo mitään muuta väylää ulos, nii sit ois joku sellanen takaportti. Sillä mä en tarkota sitä, et rajojen pitäisi olla auki ja kaikkien pitäisi saada luvat käteen heti tosta rajalta. Sitä mä en tarkota ollenkaan, vaan se, että sitte ku se, se tilanne on inhimillisesti jotenki ihan umpikujassa, nii sit siellä olis kuitenkin joku väylä ulos. Ettei sit ihmiset päätyis semmoseen epätoivoisiin ratkaisuihin, mitkä ei oo niinku kenenkään näkökulmasta toivottavia.”

Sosiaalityöntekijät toivat esiin, että tiettyjen oleskelulupaperusteiden poistuttua, jää paperittomiksi ihmisiä, jotka ovat saattaneet olla jo vuosia Suomessa. Tämä nähtiin muun muassa ”*vääryytenä*”, joka täytyy ”*ehdottomasti korjata*”. Yhtenä tapana helpottaa paperittomien asemaa nähtiin työnteon salliminen. Puolet haastateltavista oli sitä mieltä, että työntekoaikaa tai työluvan saamista tulisi helpottaa. Työluvan saamista perusteltiin etenkin sillä, että paperittomissa on paljon työkykyisiä ihmisiä, joilla on mahdollisesti ollut työpaikka ennen paperittomaksi päätymistä:

”Nii mä toivoisin, et tarkasteltais siitä näkökulmasta sitä, et onks järkee, ihan oikeesti, onks järkee, et meillä on ihmisiä, jotka, siis koska siinä porukassa on niitä jotka on tehny töitä, jotka haluais tehdä töitä, pystyy tekee töitä, et he on sit täällä toimettomina. -- pidän hyvänä sitä avausta, et selvitetään, että voiko esimerkiks kielteisen turvapaikkapäätöksen saanut henkilö kuitenkin, et miten helpotettais sitä työperusteisen työluvan saamista.”

Näiden lisäksi katsottiin, että paperittomien asemaa parantaisi erilaiset oikeusprosesseja koskevat muutokset. Oikeusprosessien muutostarpeet koskivat muassa turvapaikanhakijoiden oikeusapua ja sen palauttamista paremmalle tasolle. Lisäksi osa haastateltavista toivoi, että ihmisillä olisi enemmän tietoa turvapaikanhakuun liittyvistä kysymyksistä ja omistajuutta omaan turvapaikanhakuprosessiinsa. Yksi näkökulma oli, että turvapaikanhakuprosessien huolellisempi käsittely ja lyhyemmät käsittelyajat helpottaisivat paperittomien tilannetta, sillä suuri osa jää paperittomiksi odottaessaan päätöstä hallinto-oikeuden eri asteista.

5.4 Havainnot haastatteluista

Huomasin haastatteluja tehdessäni, että paperittomuus on aihe, josta ei välttämättä ole helppo puhua. Myöskään ratkaisujen löytäminen paperittomuuteen ei näyttäyty helppona. Pohdinnat siitä, miten paperittomuuteen voitaisiin löytää ratkaisuja ja miten hankalaa se on, korostuivat. Erilaiset epävarmuutta kuvaavat ilmaisut, tauot ja mietinnät toistuivat haastattelujen puheessa. Haastattelun aikana vastauksia harkittiin ja punnittiin. Harkintaa käytettiin muun muassa sen vuoksi, etteivät sosiaalityöntekijät halunneet tulla tunnistetuksi tutkimuksesta, eikä osalla haastateltavista ollut kovin pitkää kokemusta paperittomien kanssa työskentelystä, minkä vuoksi johtopäätöksiä palvelujen ja esimerkiksi yhteistyön toimivuudesta ei vielä haluttu tehdä. Vastauksiin asemoitumista punnittiin muun muassa viranomaisroolin ja sosiaalityön profession edustajan välillä, joiden välillä koettiin olevan osin ristiriitoja. Muiden viranomaisten päätösten kyseenalaistamista varottiin osin ja henkilökohtaisilla mielipiteillä ei aina nähty olevan väliä toimiessa viranomaisena.

Monen haastattelun jälkeen, nauhurin ollessa pois päältä paperittomuudesta puhuminen muuttui. Havaintojeni mukaan sosiaalityöntekijät puhuivat tällöin avoimemmin henkilökohtaisista mielipiteistään ja näkemyksistään liittyen paperittomuuteen ja sosiaalityöhön. Sosiaalityöntekijät toivat esiin esimerkiksi erilaisia epäkohtia liittyen poliittiseen päätöksentekoon paperittomien sosiaalipalvelujen taustalla sekä puhuivat eri tavalla siitä, millaisia epäkohtia organisaation tarjoamissa palveluissa heidän mielestään on. Haastattelujen jälkeisissä keskusteluissa minun toivottiin muun muassa uskaltavan kirjoittaa rohkeammin paperittomuudesta kuin mitä haastateltavat uskalsivat puhua.

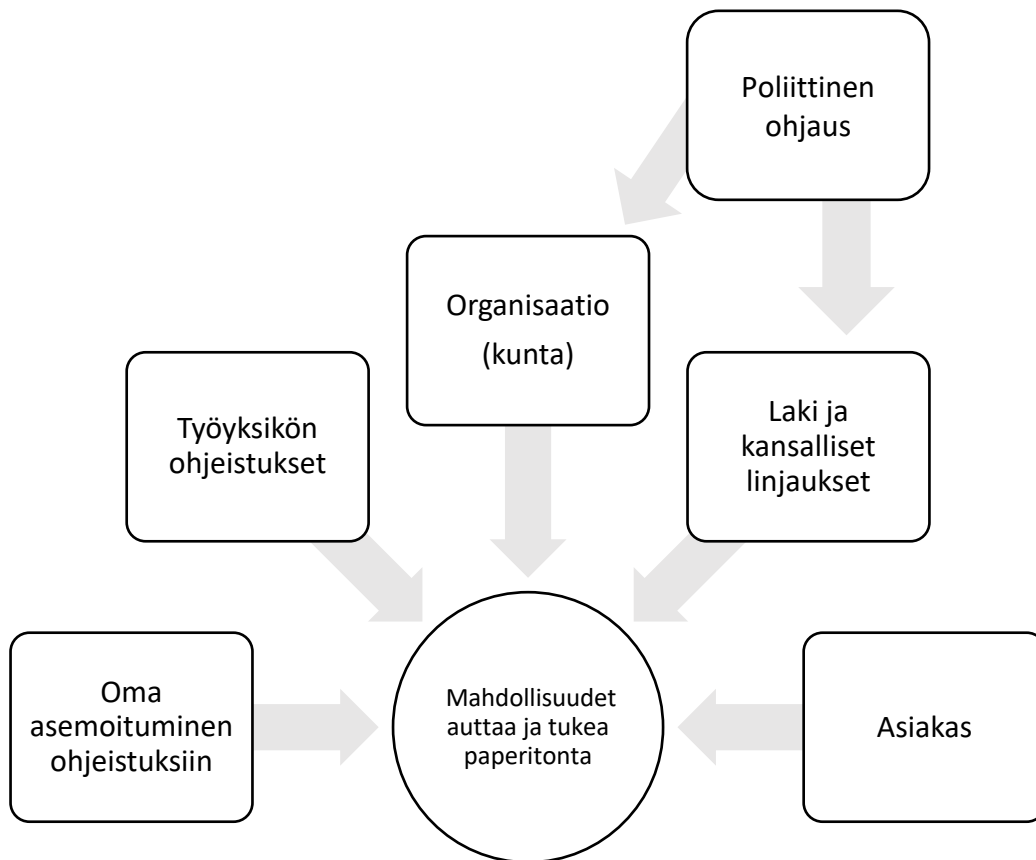
6 JOHTOPÄÄTÖKSET

Tutkielmani tarkoituksena oli perehtyä palvelujärjestelmässä toimivan sosiaalityön ja paperittomien auttamisen väliseen suhteeseen. Tutkimustehtävänä oli selvittää, millä tavoin sosiaalityöntekijät pystyvät auttamaan ja tukemaan paperittomia palvelujärjestelmästä käsin sekä mitä rajoja palvelujärjestelmä asettaa sosiaalityölle. Lisäksi tarkoitukseni oli selvittää, mitä paperittomien aseman parantamiseksi voidaan sosiaalityöntekijöiden näkemyksen mukaan tehdä. Seuraavaksi pyrin tekemään yhteenvetoa tutkimustuloksista käyttäen apunani tutkielmani teoreettista viitekehystä.

Tämän tutkielman tulosten mukaan sosiaalityöntekijöiden mahdollisuudet auttaa ja tukea paperittomia riippuvat monesta eri tekijästä. Sosiaalityöntekijöitä rajoittavat erilaiset institutionaaliset rajat, jotka kytkeytyvät poliittiseen päätöksentekoon kansallisella ja paikallisella tasolla. Järjestelmä ei lähtökohtaisesti tunnista epävirallisissa asemassa olevia paperittomia ja paperittomien oikeudet sosiaali- ja terveyspalveluihin määrittyvät vähäisemmiksi kuin kansalaisten tai henkilöiden, joilla on oleskelulupa. Tämä voidaan nähdä ikään kuin osoituksena siitä, että kansallisvaltiot eivät ole halukkaita tunnustamaan paperittomien oikeuksia (Bosniak 1991, 749–751). Suomen perustuslaki kuitenkin velvoittaa Suomea huolehtimaan kaikista henkilöistä – myös paperittomista, jotka eivät ilman yhteiskunnan apua ja tukea pysty elämään ihmisarvoista elämää (Suomen perustuslaki 731/1999).

Pääasiallisena ohjenuorana paperittomien parissa tehtävään sosiaalityöhön toimii lainsäädäntö ja sosiaalihuoltolain 12. §. Tuen tarvetta arvioidaan välttämättömän ja kiireellisen avuntarpeen kautta, jota arvioidaan esimerkiksi lasten ja yksin elävien aikuisten kohdalla eri tavoin. Lain lisäksi sosiaalityöntekijöiden työtä ohjaavat kunnallistason päätökset palveluista sekä työyksiköiden omat linjaukset koskien esimerkiksi tukimuotoja. Tämän tutkielman tulokset vahvistavat Jauhiaisen (2018) kollegoineen tekemää havaintoa siitä, että kuntien käytännöt paperittomien auttamisessa vaihtelevia (Jauhainen ym. 2018, 40–44). Tutkielmani tulokset osoittavat, että poliittisella ilmapiirillä ja kunnanvaltuuston enemmistön suhtautumisella on vaikutusta paikallistason päätöksiin ja linjauksiin koskien paperittomien auttamista. Kun keskeiset paperittomuutta ratkovat toimijat jakavat erilaisia näkökulmia paperittomuuden ratkaisuun, näyttäytyy se erilaisina ratkaisuin kunnissa (mt. 17).

Sosiaalityöntekijöiden henkilökohtainen aseoituminen on osaltaan vaikuttamassa siihen, millä tavoin sosiaalityöntekijät tukevat ja auttavat paperittomia. Sosiaalityöntekijät aseoituvat suhteellisen lievästi erilaisiin positioihin, joissa voidaan nähdä piirteitä Jönssonin (2014) määrittelemistä konformistisesta, kriittisestä ja laillisen improvisaation positioista (Jönsson 2014, 49). Tutkielmassa haastatellut sosiaalityöntekijät kokevat palvelujärjestelmässä toimivan sosiaalityön ja paperittomuuden suhteen ristiriitaiseksi, kohtuuttomaksi, mutta myös hyväksyttäväksi sen osalta, mikä tilanne on tällä hetkellä. Annettujen reunaehto-
 tojen rajoissa toimiminen aiheuttaa kuitenkin sosiaalityöntekijöissä toivottomuutta ja turhautumista hyvinvointivaltion toimintaa kohtaan, mikä on taas osaltaan vahvistamassa Ruotsissa tehtyjä tutkimustuloksia aiheesta (Jönsson 2014, 48). Avun antamisen mahdollisuudet koetaan pääosin riittämättömäksi ja palvelujen alueellinen epätasa-arvo asiaksi, joka tulee ratkaista kansallisella tasolla. Sosiaalityöntekijät toivovat, että järjestelmä mahdollistaisi paperittomien auttamisen laajemmin. Seuraavassa kuviossa (kuvio 2) havainnollistetaan, mitkä kaikki tekijät asettavat reunaehtoja sosiaalityöntekijöiden mahdollisuuksiin auttaa ja tukea paperittomia.

KUVIO 2. Sosiaalityöntekijöiden auttamismahdollisuuksiin vaikuttavat tekijät

Tämä tutkielma vahvistaa tietoa siitä, että paperittomuus altistaa poissulkemiselle (Bloch ym. 2014, 3; Beneduce 2008, 512–513; Sotkasiira & Hiitola 2018, 290). Tutkielman tuloksissa korostuu etenkin paperittomien osittainen sosiaali- ja terveystalouden ulkopuolelle jääminen. Sosiaalityöntekijöiden apu ja tuki keskittyy tämän tutkielman pohjalta selvästi tapauskohtaiseen työhön, jossa yksilön hyvinvointia pyritään lisäämään tukemalla asiakasta sosiaalihuoltolain mukaisilla palveluilla, palveluohjauksella sekä psykososiaalisella tuella. Useisiin edellä esitettyihin tapauskohtaisen sosiaalityön käytäntöihin sisältyy ulossulkeminen. Palvelujärjestelmä sulkee paperittomia ulos muista kuin välttämättömistä palveluista, yksikön muista palveluista sekä yhteiskunnasta, tilanteissa, joissa paperittomille tarjotaan ensisijaisena apuna paluuta kotimaahan. Paradoksaalisesti myös oikeuksista kertominen painottuu siihen, mihin kaikkeen paperittomilla ei enää ole oikeutta.

Ulossulkeminen muista kuin kiireellisistä ja välttämättömistä palveluista johtaa siihen, että sosiaalityön muut funktiot, kuten ennaltaehkäisevä ja integroiva funktio jäävät hyvin rajallisiksi (Midgley 2017, 94). Kun ratkaisuja ennaltaehkäisevään toimintaan pyritään etsimään sosiaali- ja terveystalouden ulkopuolelta, vaikkapa kunnan ilmaisista kuntosalivuoroista, ei näitä ehdotuksia oteta hyvillä mielin vastaan. Tämä voidaan nähdä osoituksena siitä, että uudenlaiset työskentelytavat uhkaavat tarkasti jäseneltyä hyvinvointivaltiota ja palvelujärjestelmän toimintaa, ja erilaisten luovien ratkaisujen toteuttaminen on hankalaa (Jönsson 2014, 46). Sosiaalityöntekijät kokevat, että esimerkiksi kansalaisyhteiskunnan toimijat pystyvät toimimaan vapaammin ja monipuolisemmin paperittomien asioissa. Yhteistyö kansalaisyhteiskunnan ja sellaisten toimijoiden kanssa, jotka ovat tekemisissä paljon maahanmuuttajien ja paperittomien kanssa, koetaan helpoksi. Yhteistyötä näyttäisi helpottavan yhteinen ymmärrys paperittomuudesta.

Lapsiperheitä ja lastensuojelun asiakkaita voidaan tukea laajemmin, mikä voidaan nähdä pyrkimyksenä asettaa lapsen etu ensisijaiseksi julkisessa toiminnassa lasten oikeuksien yleissopimuksen mukaisesti (Yleissopimus lapsen oikeuksista 60/1991, 3 artikla). Aineisto kattaa lastensuojelun osalta vain tietyn lastensuojelun osa-alueen ja yhden haasteltavan, minkä vuoksi ei voida tehdä suoria johtopäätöksiä siitä, miten muut lastensuojelun palvelut käytännössä toimivat. Paperittomien lapsiperheiden riski jäädä yhteiskunnan tukiverkoston ulkopuolelle näyttäytyy lastensuojelun tarpeessa olevien perheiden osalta tämän tutkielman tuloksissa enemminkin passiivisena palvelujen ulkopuolelle jäämisenä kuin aktiivisena, jär-

jestelmään rakennettuna mekanismeina. Syy perheiden tarvitseman avun ulkopuolelle jäämiseen on viranomaispelko ja perheiden lastensuojelun välttely lasten menettämisen tai kotimaahan palauttamisen pelossa. Tulos vahvistaa aikaisempia tutkimustuloksia siitä, että pelko viranomaisia ja kiinnijäämistä kohtaan on yleistä paperittomilla (Beneduce 2008, 512–513; Jauhiainen ym. 2018, 18; Bloch ym. 2014, 62).

Lapsiperheiden päästessä joko lastensuojelun tai muiden sosiaalipalvelujen piiriin, ei palvelujärjestelmän mahdollistama apu ja tuki turvaa paperittomien lasten oikeuksia riittävästi. Vaikka lasten oikeuksien yleissopimuksessa todetaan, ettei lapsi saisi tulla syrjityksi tai kärsiä perheensä aseman vuoksi, saattavat paperittomat lapset kuitenkin joutua heikkoon asemaan vanhempien paperittomuudesta johtuvista syistä, kuten vähävaraisuudesta tai vanhempien mielenterveysongelmista, joihin ei voida palvelujärjestelmässä vastata (Yleissopimus lasten oikeuksista 60/1991). Lastensuojelullisena huolena on usein vanhempien mielenterveysongelmat, ja tutkielman tulokset vahvistavat Leppäkorven (2011) toteamusta siitä, että paperittomien lasten vanhempien psyykinen vointi vaikuttaa lapseen (Leppäkorpi 2011, 107).

Tutkielman tulokset tukevat aiempia tutkimustuloksia siitä, että paperittomat ovat kovan psyykkisen kuormituksen alla (Beneduce 2008, 512–513; Mikkola 2019, 81–82). Sosiaalityöntekijät kohtaavat, kuuntelevat, kannustavat ja osoittavat ymmärrystä, minkä voidaan nähdä olevan osa ammattieettisten periaatteiden mukaista toimintaa (Staub-Bernasconi 2012, 1–2; Talentia 2017, 12–20). Ammattieettisten lähtökohtien lisäksi paperittomien kohdalla kyse on osittain myös siitä, ettei muita vaihtoehtoja ole. Kun palvelujärjestelmä sulkee paperittomia muun kuin välttämättömän ja kiireellisen terveydenhuollon ulkopuolelle, sosiaalityöntekijät joutuvat toimimaan psykososiaalisen tuen tarjoajina silloinkin, kun kokevat ammattitaitonsa erittäin vakavasti psyykkisesti oireilevien henkilöiden kohtaamisessa riittämättömäksi.

Paperittomia autetaan myös löytämään jonkinlaista pysyvämpää ratkaisua elämäänsä, mikä voidaan nähdä integraation tähtävänä työnä. Pidempiaikainen ratkaisu voi löytyä oleskelun virallistamisen kautta, mikä ei kuitenkaan ole helppoa. Lisäksi tutkielman tulokset osoittavat, ettei tällaiseen suunnitelmalliseen työhön ole riittävästi aikaa. Pidempiaikainen ratkaisu voi löytyä myös paluusta kotimaahan, mikä on osalle paperittomista mahdollista ja

todellinen vaihtoehto, ja osalle taas ei. Vaikka sosiaalityöntekijät näkevät vapaaehtoisen paluun tuen tarpeellisena, suhtaudutaan siihen kriittisesti. Vapaaehtoisesta paluusta kieltäytyessään, henkilö jää hyvin oikeudettomaan asemaan paperittomana käännetyshän alla, mikä herättää kysymyksen tuen vapaaehtoisuudesta. Systeemi näyttäisi aiheuttavan tilanteen, jossa ihmisiä pyritään saamaan pois maasta. Jos vapaaehtoisen paluun tarjoaminen on ensisijaista palvelujärjestelmässä, viestii se siitä, että sosiaalityöntekijät joutuvat osaksi systeemiä ja valvontajärjestelmää (Humphries 2004, 95). Sosiaalityön ammattieettiset lähtökohdat huomioiden sosiaalityön tehtävä ei kuitenkaan voi olla ihmisten painostaminen palaamaan (Talentia 2017).

Myös muu palvelujärjestelmä sulkee ulos paperittomia. Sosiaalityöntekijöiden kokemuksen mukaan ulossulkemisen taustalla vaikuttaa paperittomuuteen liittyvien asioiden poliittinen kiistanalaisuus. Maahanmuuttokriittisten ja muukalaisvihamielisten ottama tila julkisilla keskusteluareenoilla näyttäisi ulottuvan myös palvelujärjestelmän sisälle (ks. esim. Kaartinen, Katisko & Nieminen 2018; Puuronen 2011; Tilli 2016; Keskinen, Rastas & Tuori 2009). Tämä osoittaa, ettei palvelujärjestelmä ole välttämättä niin neutraali ja puolueeton kuin usein halutaan ajatella. Toisaalta taustalla vaikuttaa sosiaalityöntekijöiden mukaan myös muiden työntekijöiden tietämättömyys ja järjestelmän kankeus, kun paperittomia ei tunnisteta avunsaajina ilman henkilötunnusta. Nämä ovat kaksi eri asiaa, mutta voivat vahvistaa toisiaan. Joka tapauksessa sosiaalityöntekijät joutuvat tekemään paljon työtä sen eteen, että paperittomat pääsevät heille oikeutettuihin palveluihin. Tällainen sosiaalisen oikeudenmukaisuuden puolesta työskentely jää paljolti palvelujärjestelmän sisällä toimimiseksi, kun taas paperittomuuden ja sosiaalityön suhteeseen keskittyneessä tutkimuskirjallisuudessa painotetaan sosiaalityöntekijöiden roolia epäoikeudenmukaisen politiikan sekä erilaisten kansallisten ja ylikansallisten rakenteiden kritisoijana (ks. esim. Park & Bhuyan 2012; Humphries 2004).

Suurimmalla osalla tähän tutkielmaan osallistuneista sosiaalityöntekijöistä oli näkemys siitä, että paperittomien yhteiskunnallinen asema on heikko ja siihen tulisi löytää joitain ratkaisuja, mutta useat paperittomien asemaan liittyvät kysymykset ovat monimutkaisia ja vaikeasti ratkaistavissa. Tämä voidaan nähdä yhtenä osoituksena siitä, että paperittomuus on pirstallinen ongelma, johon liittyy useita erilaisia intressejä, ja johon ei ole yksinkertaisia vastauksia (ks. esim. Vartiainen ym. 2013; Katajamäki 2013; Arnkil & Heino 2014). Aseman

parantamista koskevat ehdotukset, kuten selkeät kansalliset ohjeistukset ja avun mahdollistaminen järjestelmän kautta mukailevat aikaisempia tutkimustuloksia aiheesta (Jauhiainen ym. 2018, 49; Jönsson 2014, 48). Rakenteellisen työn tarve osana paperittomien sosiaalityötä tunnustetaan pääosin, mutta sille ei ole aikaa tai sen katsotaan kuuluvan enemmän järjestöjen tehtäväksi. Tämä voidaan tulkita osoitukseksi siitä, että niin sanottu aktivismityö ei tunnu sopivan palvelujärjestelmässä toimivan sosiaalityön rooliin. Suhteellisen yhteinen näkemys paperittomien asemasta ja siitä, mitä asemalle pitäisi tehdä, on todennäköisesti seurausta haastateltavien joukosta, joka muodostuu suurimmaksi osaksi pelkästään maahanmuuttajien parissa työskentelevistä sosiaalityöntekijöistä.

Beneducen (2008) kuvaa paperittomuutta *jäätyneeksi ajaksi*, jota määrittää vahvasti ulossulkeminen sekä kotimaassa että uudessa maassa, eikä integraation tai paremman tulevaisuuden mahdollisuuksia ole (Beneduce 2008, 512–513). Paperittomat tarvitsivat tuon jäätyneen ajan rikkomista; uusia mahdollisuuksia ja muutakin kuin päivästä toiseen selviytymistä. Nämä ovat osa ihmisten arvokkuuden tunnustamista ja samalla sosiaalityön eettisen perustan ydintä (Staub-Bernasconi 2012, 1–2; Talentia 2017). Kaikki tässä tutkielmassa haastatellut sosiaalityöntekijät olivat työskennelleet paperittomien kanssa enintään kaksi vuotta, mikä on osin seurausta siitä, että paperittomien palvelujen järjestämiseen on herätty vasta viime vuosina. Palveluja ratkotaan eri tavoin Suomessa, mikä kertoo taas osaltaan paperittomuuden pirullisesta luonteesta (ks. Vartiainen ym. 2013). Siitä huolimatta, että palveluja kehitetään, osoittavat tämän tutkielman tulokset, että sosiaalityöntekijöiden on hankala vaikuttaa paperittomien tilanteeseen palvelujärjestelmästä käsin sosiaalityön eri funktiot huomioiden. Vaikka työntekijällä olisi vankka ammattieettinen lähestymistapa, tietoa sekä taitoa, on sosiaalityön toteutuminen sen laajemmassa merkityksessä paperittomien parissa vaikeaa. Näin ainakin tällä hetkellä, kun järjestelmä on ikään kuin rakennettu pitämään paperittomien jäätynyttä aikaa yllä. (vrt. Niemelä 211, 13.)

7 POHDINTA

Ryhtyessäni maisterintutkielman tekemiseen en vielä ymmärtänyt täysin, mitä kaikkea aiheeni tulee sisältämään. Tiesin, että haluan tehdä tutkimuksen sosiaalityöstä ja paperittomista, mutta suhtauduin paperittomien ja sosiaalityön suhteeseen ehkä hieman naiivistikin. Ajatukseni oli yksinkertaisesti se, että sosiaalityöntekijät, kuten esimerkiksi Staub-Bernasconi (2012) toteaa, tekevät ihmisoikeustyötä, joten paperittomien auttamisen näistä lähtökohdista käsin pitäisi olla helppoa. Alussa ollut käsitykseni tutkimusaiheestani on kuitenkin karissut pois tutkimus- ja kirjoitusprosessin aikana. Tutkielmaa tehdessäni olen saanut huomata, ettei mikään kyseisessä aiheessa ole täysin yksiselitteistä, vaan paperittomuus sekä paperittomien auttaminen ja tukeminen palvelujärjestelmästä käsin ovat täynnä ristiriitaisuuksia ja toisiinsa kytkeytyneitä riippuvuussuhteita. Aiheen haasteellisuus ja monimutkaisuus on näyttäytynyt niin haastateltavien puheessa, teoriaosuuden ja aiheen rajaamisessa, analyysin teossa ja koko kirjoitusprosessissa. Haluan vielä lopuksi nostaa muutamia, mielestäni keskeisiä huomiota ja pohdintoja aiheesta. Toivon, että pohdinnat auttaisivat ymmärtämään paperittomien sosiaalityöhön liittyviä ongelmakohtia ja haasteita paremmin, ja niistä olisi näin hyötyä niin paperittomille, sosiaalityöntekijöille kuin myös muille aiheesta kiinnostuneille.

Maahanmuuttopoliittinen keskustelu osoittaa, että kansallismieliset ja taloutta korostavat arvot ovat nousseet yhteiskunnassamme vahvemmin esiin (Puuronen 2011, 224; Tilli 2016). Maahanmuuttajiin ja paperittomiin liitetään käsityksiä ulkopuolisuudesta ja vieraasta – he ovat jotain, mikä ei sovi kansalliseen kontekstiin (Horsti 2005, 31; Lehtonen 2009, 110; Beneduce 2008, 508). Näitä ihmisiä suljetaan länsimaisen hyvinvoinnin ulkopuolelle (Jönsson 2014, 36). Kansallisvaltiokeskeinen ajattelu on osaltaan vaikuttamassa myös sosiaalityöhön, jota ohjaavat Suomessa ensisijaisesti lainsäädäntö ja erilaiset kansallisen ja paikallisen tason ohjeistukset. Niemelän (2011) mukaan lainsäädäntö heijastaa yhteiskunnan vallitsevia arvoja ja sitä, kuinka tärkeänä kansalaisten hyvinvointia pidetään. Sosiaalityöntekijät taas toimivat näiden arvojen ammatillisena instrumenttina. (Niemelä 2011, 13.) Niemelä puhuu laista yhtenä kansalaisten hyvinvoinnin arvostuksen mittarina. Jos hyvinvointipolitiikka ja -palvelut vastaavat kansalliseen tarpeeseen, kuinka sosiaalityöllä pystytään vastaamaan niiden ihmisten tarpeisiin, jotka katsotaan kansallisessa luokittelujärjestelmässä ulkopuoliseksi? Miten sosiaalityön ammattieettiset lähtökohdat voivat toteutua paperittomien parissa,

jos laki heijastaa yhteiskunnassa vallitsevia arvoja, jotka eivät ole sosiaalityön arvojen mukaisia?

Hyvinvointivaltio on suunniteltu kansalliseen tarpeeseen, jolloin vieraiksi määrittyvät paperittomat, "he", on helppo rajata pois yhteiskunnan eri palveluista ja toiminnoista (ks. esim. Beneduce 2008, 508; Lehtonen 2009, 110). Paperittomien ulossulkeminen aiheuttaa erilaisia negatiivisia kehiä. Paperittomien asema luodaan järjestelmän kautta ja joukossa on ihmisiä, jotka ilman paperittoman statusta saattaisivat mahdollisesti olla töissä, puhua suomea ja koutoutua osaksi yhteiskuntaa. Sosiaalityöntekijät pyrkivät auttamaan paperittomia parhaansa mukaan, mutta järjestelmän sisäänrakennettu ulossulkeminen asettaa sosiaalityöntekijät tilanteeseen, jossa he tulevat tahtomattaan uusintamaan paperittomien osittaista ulossulkemista yhteiskunnasta, kun sosiaalityön todellisena funktiona tulisi olla integraatio (ks. Midgley 2017, 94). Clarcken (2015) kulttuurintutkimuksellisen näkökulman kautta voidaan ajatella, että näillä institutionalisoituneilla toiminnoilla ylläpidetään todellisuutta, jossa eri kulttuurista tulevat paperittomia ei katsota Suomen kansallisvaltioon sopiviksi (Clarke 2015, 43–51).

Osittainen palvelujen ulkopuolelle jääminen näyttäisi johtavan siihen, että paperittomien palveluntarve vain kasvaa: jos paperiton perhe ei ole saanut psyykkiseen vointiin tukea, saattaa se kasvattaa lastensuojelun palveluntarvetta. Pysyvän asuinpaikan puuttuminen ja hätämajoituksen patjalla nukkuminen ei todennäköisesti ole todellinen apu psyykkisesti oireilevien, stressaantuneiden ihmisten tilanteisiin, vaan saattaa pahentaa asiaa. Useimmissa tapauksissa palveluntarpeeseen ei voida tilanteen pahentuessaan vastata, ellei sitä katsota välttämättömäksi tai kiireelliseksi. Kun tiedetään, ettei paluu kotimaahan aina ole kielteisistä turvapaikkapäätöksistä huolimatta mahdollista, herää kysymys siitä, kenen etua ajetaan, jos yhteiskuntaan tuotetaan yhä enemmän pahoinvoivia ihmisiä? Ja miten esimerkiksi lapsen etu tulee huomioiduksi tässä kaikessa? Etenkin paperittomien lasten oikeuksiin liittyviä kysymyksiä olisi syytä tutkia lisää.

Kun muu palvelujärjestelmä sulkee ulos paperittomia, sosiaalityöntekijöiden aikaa kuluu paperittomien asian ajamisessa palvelujärjestelmässä. Työ on tärkeää paperittomien oikeuksien toteutumisen kannalta, mutta herättää kysymyksen siitä, miksi sosiaalityöntekijät joutuvat käyttämään jo valmiiksi niukkaa työaikaa taisteluun muiden toimijoiden kanssa, kun palvelujärjestelmän pitäisi toimia yhteistä tavoitetta kohti? Yhteistyön toimivuus sosiaali- ja

terveysalalla olisi tärkeää, sillä kuten Arnkil ja Heino (2014) toteavat, sosiaalityön viimesijaista turvaa koskevat kysymykset käsittävät ihmiselämään kuuluvien ongelmien kirjon kaikessa moninaisuudessaan (Arnkil ja Heino 2014, 283–285). Yhtenä jatkotutkimusehdotuksenani on palvelujärjestelmässä tehtävän auttamistyön tutkiminen laajemmalla aineistolla. Onko syynä yhteistyöhaasteiden taustalla tietämättömyys vai kiristyneiden maahanmuuttoasenteiden realisoituminen sosiaali- ja terveystaloudissa?

Humphriesin sekä Park ja Bhuyanin tavoin ajattelen, että rakenteisiin huomiota kiinnittävä sosiaalityö sekä poliittisuuden tunnistaminen sekä erilaisiin ihmisten asemaa heikentäviin poliittisiin päätöksiin kantaa ottaminen on tärkeä osa paperittomien sosiaalityötä (Humphries 2004, 104–105; Park & Bhuyan 2011, 37). Paperittomien ongelmat ovat suurelta osin rakenteiden aiheuttamia – jo pelkästään lähteminen kotimaasta kytkeytyy usein globaaleihin epätasa-arvoa ylläpitäviin rakenteisiin (Leppäkorpi 2011, 10; Turtiainen 2018, 187; Jönsson 2014, 36). Jotta sosiaalityön hieman radikaalimpi ote onnistuisi, tulisi ensin ratkoa taustalla vaikuttavia asioita. Onko sosiaalityöllä varmasti yhteinen näkemys paperittomien asemasta ja siitä, miten sitä pitäisi lähestyä? Kuinka helppoa rakenteet ja epäoikeudenmukaisen politiikan huomioiva työ on palvelujärjestelmästä käsin?

Edellistä kysymystä pohdin osin jo tutkimusprosessin aikana. Lähdin tekemään haastatteluja ajatuksella, että haastateltavat vastaisivat hyvin avoimesti kysymyksiini. Näin varmasti olinkin, mutta olin unohtanut ottaa huomioon sen, että kysymyksiin voidaan vastata hyvin erilaisista rooleista käsin. Suurin osa haastateltavista vaikutti olevan haastattelutilanteessa sosiaalityöntekijän roolissa, mutta myös työnantajan edustajana. Jäin pohtimaan, mikä merkitys esimerkiksi ajalla ja paikalla oli tämän roolin valitsemiseen. Haastattelut toteutettiin kunkin haastateltavan työpaikalla työaikana. Olisivatko vastaukset olleet erilaisia, jos haastattelut oltaisiin tehty vapaa-ajalla, työpaikan ulkopuolella? Voidaanko sosiaaliviranomaisena ottaa henkilökohtaista tai poliittista kantaa?

Vaikka sosiaalityöntekijöillä on mielestäni tärkeä rooli paperittomien sosiaalisen oikeudenmukaisuuden edistämisessä yhteiskunnassa, ei heidän tulisi joutua tilanteeseen, jossa tätä työtä tehdään yksin. Tarvittaisiin kollektiivista voimaa. Jos tahtoa ja yhteistä näkemystä löytyy, rakenteiden muuttamiseen tähtäävä työ vaatisi luultavasti sosiaalityöntekijöiden siirtymistä sellaisille foorumeille, joissa heidän asiantuntija-asemaansa ei vielä olla tunnustettu

(Juhila 2018, 244–245). Lisäksi tarvittaisiin kollektiivista, kumppanuuteen perustuvaa toimintaa niiden kanssa, joiden puolesta työskennellään (Ranta-Tyrkkö 2016, 295; Humphries 2004, 105). Mitä näiden kahden asian yhdistäminen voisi olla käytännössä? Yhteisiä ulostuloja sanomalehdissä vai vaikuttamista mielenosoituksissa? Oli vaikuttamistyö mitä tahansa, kollektiivinen työskentely yhdessä paperittomien kanssa ei voi onnistua ilman sosiaalityöntekijöiden ja paperittomien välisen luottamuksen syntymistä.

Edelliseen ajatukseen siitä, etten näe vaikuttamistyötä yksin sosiaalityöntekijöiden tehtävänä, liittyy yhteistyön merkitys. Kuten olen jo todennut, paperittomuus kytkeytyy mielestäni vahvasti kompleksiseen todellisuuteen, jossa ongelmat ovat monimutkaisia ja erilaiset sidosryhmät ja näkemykset kilpailevat keskenään (Arnkil & Heino 2014, 285). Tarvittaisiin laajaa ammattirajat ylittävää yhteistyötä, jatkuvaa arviointia ja erilaisten ratkaisuvaihtoehtojen löytämistä. (ks. Vartiainen & Ollila ym. 2014, 22–26; Arnkil & Heino 2014, 283–285; Katajamäki 2013, 8). Sen lisäksi, että eri ammattilaiset sosiaali- ja terveysalalta, kansalaisyhteiskunnasta ja politiikan kentältä olisi hyvä saada yhteen ratkomaan paperittomuutta, tulisi myös paperittomat itse ottaa mukaan tähän keskusteluun. Olen samaa mieltä Jauhiaisen ja kumppaneiden (2018) kanssa siitä, että erillisen paperittomuutta ratkovan toimielimen muodostaminen, jossa myös paperittomat olisivat edustettuna, voisi auttaa paperittomuusongelman ratkaisussa. Lisäksi paperittomien äänen esiin tuominen ja jatkotutkimus paperittomuudesta ovat edellytyksiä jonkinlaisten ratkaisujen löytämiselle. (Jauhainen ym. 2018, 54.)

Helppoa ratkaisujen löytäminen ei varmasti tule olemaan. Clarken (2015) kulttuurintutkimuksellisen tarjoaman viitekehyksen kautta voidaan ajatella, että paperittomuus ja paperittomien auttaminen on asiantila, josta kiistellään tässä ajassa ja paikassa – globaalin ja paikallisen rajapinnassa. Sosiaalisia konstruktioita pidetään yllä aktiivisesti toimien, mutta myös niiden muuttaminen on mahdollista aktiivisesti toimimalla. (Clarke 2015, 43–51.) Kiistelyssä ja politiikassa on aina vaihtoehtoja ja toisin tekemisen mahdollisuuksia. Paperittomien aseman parantamiseen tarvitaan kollektiivista, aktiivista toimintaa sosiaalityöntekijöiden, paperittomien ja myös muiden toimijoiden kesken. Paperittomuuden ollessa kytköksissä vahvasti kiistelyyn ja poliittiseen toimintaan, ei täyttää konsensusta asiasta todennäköisesti pystytä koskaan saavuttamaan.

Kivistön (2016) mukaan ihmisoikeudet ovat poliittisia ja keskustelu paperittomien oikeuksista osoittaa tämän. Sosiaalityö taas voidaan sen ammattieettisten periaatteiden puolesta lukea ihmisoikeusammattiksi, mikä kytkee sosiaalityön paperittomien asioissa vahvasti poliittiseen. Sosiaalityön ammattieettisistä lähtökohdista katsoen ajattelen, että sosiaalityön tulisi paperittomuusilmiön kontroversaalista luonteesta huolimatta olla puolustamassa kaikkien ihmisten oikeudet huomioon ottavaa tulevaisuutta. Tähän vaaditaan yhteistä tahtotilaa ja todennäköisesti myös sosiaalityön siirtymistä palvelujärjestelmästä uusille foorumeille – uudenlaisen, radikaalimman, sosiaalista oikeudenmukaisuutta korostavan otteen kanssa.

LÄHTEET

Ahlsved, Johanna (2019): Paperittomien oikeudet Helsingin kaupunginvaltuuston päätöksenteossa. Pro-gradu tutkielma. Helsingin yliopisto. Saatavilla <<https://helda.helsinki.fi/handle/10138/302324>>, luettu 30.3.2020.

Alasuutari, Pertti (2011): Laadullinen tutkimus 2.0. Vastapaino. Tampere.

Androff, David (2016): *Practicing Rights: Human Rights – Based Approaches to Social Work Practice*. Routledge. London.

Arnkil, Tom Erik ja Tarja Heino. Pirulliset ongelmat opettavat. Teoksessa Haverinen Riitta, Marjo Kuronen ja Tarja Pösö (toim.): *Sosiaalihuollon tila ja tulevaisuus*. Vastapaino. Vantaa 2014, 183–300.

Beneduce, Roberto (2008): Undocumented bodies, burned identities: refugees, sans papiers, harraga – When things fall apart. *Social Science Information*, 47:4, 505–527. Saatavilla <<https://doi.org/10.1177/0539018408096444>>, luettu 10.10.2019.

Bloch, Alice, Roger Zetter ja Nando Sigona (2014): *Sans Papiers: The social and Economic Lives of Young Undocumented Migrants*. Pluto Press. London.

Bosniak, Linda (1991): Human Rights, State Sovereignty and the Protection of Undocumented Migrants under the International Migrant Workers Convention. *The International Migration Review*. Vol. 25, No. 4, Special Issue: U.N. International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families, 737–770. Saatavilla <<https://www.jstor.org/stable/2546843?seq=1>>, luettu 16.4.2018.

Butler, Ian (2002): Critical Commentary. A Code of Ethics for Social Work and Social Care Research. *British Journal of Social Work* (2002) 32, 239–248. Saatavilla <<https://doi.org/10.1093/bjsw/32.2.239>>, luettu 3.3.2020.

Clarke, John. Kulttuuri, kulttuurintutkimus ja hyvinvointivaltiot. Käännös: Erkki Vainikkala. Teoksessa Autto, Janne ja Mikael Nygård (toim.): *Hyvinvointivaltion kulttuurintutkimus*. Lapin yliopistokustannus. Rovaniemi 2015, 42–70.

Elo, Milla (2017): Päämäärien valtakunnan kansalaiset. Paperittomuuden ammattieettinen haaste sosiaalialan työntekijöille. *Opinnäytetyö*. Diakonia-ammattikorkeakoulu. Sosiaalialan koulutusohjelma. Saatavilla <<http://urn.fi/URN:NBN:fi:amk-201705026041>>, luettu 10.12.2019.

Enroos, Rosi ja Mikko Mäntysaari. Sosiaalityön tutkimuksen mielekkyydestä ja missiosta. Teoksessa Enroos, Rosi, Mikko Mäntysaari ja Satu Ranta-Tyrkkö (toim.): Mielekäs tutkimus: Näkökulmia sosiaalityön tutkimuksen missioihin. Suomen Yliopistopaino Oy – Juvenes Print. Tampere 2017, 7–48.

Eurostat: Statistics Explained (2019): Turvapaikkatilastot. Saatavilla <https://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php?title=Asylum_statistics/i>, luettu 16.10.2019.

Guild, Elspeth, Cathryn Costello, Madeline Garlick ja Violeta Moreno-Lax (2015): The 2015 Refugee Crisis in the European Union. Ceps Policy Brief. Thinking ahead for Europe No. 332, 4–9. Saatavilla <https://www.ceps.eu/wp-content/uploads/2015/09/CEPS%20PB332%20Refugee%20Crisis%20in%20EU_0.pdf>, luettu 16.9.2019.

Healy, Lynne (2008): International Social Work: Professional Action in an Interdependent World. Vol. Second edition. Oxford University Press. New York.

Helsingin sanomat (25.8.2015): Euroopassa on nyt pahin pakolaiskriisi sitten toisen maailmansodan – ja se voidaan ratkaista vain Syyriassa. Kirjoittaja: Jukka Huusko. Saatavilla <<https://www.hs.fi/ulkomaat/art-2000002846767.html>>, luettu 27.1.2016.

Hiltunen, Anna-Kaisa (2019): Euroopan porteilla: turvapaikkapolitiikan vaikeat vaiheet. Gaudeamus. Helsinki.

Hirsjärvi, Sirkka ja Helena Hurme (2001): Tutkimushaastattelu: Teemahaastattelun teoria ja käytäntö. Yliopistopaino. Helsinki.

Hirsjärvi, Sirkka, Pirkko Remes, Pirkko Liikanen ja Paula Sajavaara (1997): Tutki ja kirjoita. Kariston Kirjapaino Oy. Helsinki.

Horsti, Karina (2005): Vierauden rajat: Monikulttuurisuus ja turvapaikanhakijat journalistissa. Väitöskirja. Tampere University press. Tampere.

Humphries, Beth (2004): An Unacceptable role for Social Work: Implementing Immigration Policy. The British Journal of Social Work, Volume 34, Issue 1, January 2004, 93–107. Saatavilla <<https://doi.org/10.1093/bjsw/bch007>>, luettu 3.1.2018.

Hyppönen, Pinja (2018): “Hätämajoitus antaa vääränlaisen viestin.”: neuvottelupöydällä paperittomien perus- ja ihmisoikeudet. Pro-gradu tutkielma. Jyväskylän yliopisto. Saatavilla <<http://urn.fi/URN:NBN:fi:jyu-201812135098>>, luettu 20.1.2020.

Hyvärinen, Matti, Pirjo Nikander ja Johanna Ruusuvaara (toim.) (2017): Tutkimushaastattelun käsikirja. Vastapaino. Tampere.

IOM: International Organization for Migration (2020): Avustettu vapaaehtoinen paluu ja paluutuki. Saatavilla <<https://iom.fi/fi/avustettu-vapaaehtoinen-paluu-ja-paluutuki>>, luettu 7.4.2020.

Jaakkola, Magdalena (2009): Maahanmuuttajat suomalaisten näkökulmasta. Asettumukset 1987–2007. Helsingin kaupungin tietokeskus. Helsinki. Saatavilla <https://www.hel.fi/hel2/tietokeskus/julkaisut/pdf/09_02_19_tutkimus_jaakkola.pdf>, luettu 2.3.2020.

Jauhiainen, Jussi ja Katri Gadd (2018): Urmi kaupunkianalyysi 3: Paperittomat suomessa vuoden 2018 alussa. Saatavilla <http://urmi.fi/wp-content/uploads/2018/02/URMI_kaupunkianalyysi_3.pdf>, luettu 18.4.2018.

Jauhiainen, Jussi, Katri Gadd ja Justus Jokela (2018): Paperittomat Suomessa 2017. Turun yliopisto. Maantieteen ja geologian laitos.

Juhila, Kirsi (2018): Aika, paikka & sosiaalityö. Vastapaino. Tampere.

Jönsson, Jessica (2014): Local Reactions to Global Problems: Undocumented Immigrants and Social Work. *British Journal of Social Work*, 44:1, 31–52. Saatavilla <<https://doi.org/10.1093/bjsw/bcu042>>, luettu 10.10.2019.

Kaartinen, Miina, Marja Katisko ja Ari Nieminen (2018): Sosiaalityö maailmanyhteiskunnassa –uudenlaiseen asiantuntijuuteen. Teoksessa Juvonen, Tarja, Jari Lindh, Anneli Pohjola ja Marjo Romakkaniemi (toim.): Sosiaalityön muuttuva asiantuntijuus. Sosiaalityön tutkimuksen vuosikirja 2018. UNIPress. Helsinki, 2018.

Kaleva (6.6.2019): Migri: Hallituksen tavoite ristiriidassa tuoreen lakimuutoksen kanssa – Kielteinen turvapaikkapäätös vie työnteko-oikeuden aiempaa nopeammin. Kirjoittaja: Meri Suominen. Saatavilla <<https://www.kaleva.fi/uutiset/kotimaa/migri-hallituksen-tavoite-ristiriidassa-tuoreen-lakimuutoksen-kanssa-kielteinen-turvapaikkapaatos-vie-tyonteko-oikeuden-aiempaa-nopeammin/821421/>>, luettu 2.2.2020.

Katajamäki, Hannu. Pirullisten ongelmien kesyttäjä. Teoksessa Ollila, Seija ja Harri Raisio (toim.): Hyvinvointijärjestelmät muuttuvassa toimintaympäristössä. Juhlakirja professori Pirkko Vartiainen 60-vuotisjuhlan kunniaksi. Vaasan yliopisto 2013, 4–10. Saatavilla <<http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-476-444-5>>, luettu 15.3.2020.

Katisko, Marja. Koditta kotoutuvat – Tutkimus maahanmuuttajataustaisista asunnottomista nuorista. Teoksessa: Jäppinen, Maija, Anna Metteri, Satu Ranta-Tyrkkö ja Pirkko-Liisa Rauhala. Kansainvälinen sosiaalityö. Käsitteitä, käytäntöjä ja kehityskulkuja. United Press Global. Tallinna 2016, 187–202.

Keskinen, Suvi. Pelkkiä ongelmia? Maahanmuutto poliittisen keskustelun kohteena. Teoksessa Keskinen, Suvi, Anna Rastas ja Salla Tuori (toim.): En ole rasisti mutta... Maahanmuutosta, monikulttuurisuudesta ja kritiikistä. Vastapaino. Tampere 2009, 33–45.

Keskinen, Suvi, Anna Rastas ja Salla Tuori. Johdanto: Suomalainen maahanmuuttokeskustelu tienhaarassa. Teoksessa Keskinen, Suvi, Anna Rastas ja Salla Tuori (toim.): En ole rasisti mutta... Maahanmuutosta, monikulttuurisuudesta ja kritiikistä. Vastapaino. Tampere 2009, 7–21.

Kivistö, Hanna-Mari (2016): Ihmisoikeudet ovat poliittisia. Jyväskylän yliopisto. Saatavilla <<http://urn.fi/URN:NBN:fi:jyu-201612095018>>, luettu 20.10.2019.

Kuula, Arja (2015): Tutkimusetiikka: Aineiston hankinta, käyttö ja säilytys. Vastapaino. Tampere.

Lehtonen, Mikko. Olen suomalainen (lo sono finlandese). Teoksessa Keskinen, Suvi, Anna Rastas ja Salla Tuori (toim.): En ole rasisti mutta... Maahanmuutosta, monikulttuurisuudesta ja kritiikistä. Vastapaino. Tampere 2009, 109–155.

Leppäkorpi, Mervi (2011): Asiaton oleskelu kielletty. Into-kustannus. Helsinki.

Maahanmuuttovirasto (2016): Ajankohtaista: Humanitaarista suojelua ei myönnetä enää, uudet maalinjaukset Afganistanista, Irakista ja Somaliasta. Saatavilla <https://migri.fi/artikkeli/-/asset_publisher/humanitaarista-suojelua-ei-myonneta-ena-uudet-maalinjaukset-afganistanista-irakista-ja-somaliasta>, luettu 18.4.2018.

Maahanmuuttovirasto (2019a): Tilastot: Päätökset. Saatavilla <<https://tilastot.migri.fi/#decisions?start=540&end=563>>, luettu 15.10.2019.

Maahanmuuttovirasto (2019b): Toissijainen suojelu. Saatavilla <<https://migri.fi/toissijainen-suojelu>>, luettu 17.10.2019.

Maahanmuuttovirasto (2020): Turvapaikka Suomesta. Millä perusteella turvapaikan voi saada? Saatavilla <<https://migri.fi/milla-perusteella-turvapaikan-voi-saada>>, luettu 12.4.2020.

Malkki, Liisa (1995): Refugees and exile: From “refugee studies” to the national order of things. Annual Review of Anthropology. Vol. 24. Annual Reviews, 495–523. Saatavilla <<https://www.jstor.org/stable/2155947?seq=1>>, luettu 2.2.2018.

Midgley, James (2017): Social Welfare for a Global Era: International Perspectives on Policy and Practice. Sage Publications. Los Angeles.

Mikkola, Sirkka (2019): Paperittomuutta voi vähentää vain tietoa ja tukea tarjoamalla. *Janus Sosiaalipolitiikan ja Sosiaalityön Tutkimuksen Aikakauslehti*, 27:1, 79–87. Saatavilla <<https://doi.org/10.30668/janus.70032>>, luettu 4.4.2020.

Modood, Tariq, Anna Triandafyllidou ja Richard Zapata-Barreto (2006): *Multiculturalism, Muslims and Citizenship: A European Approach*. Routledge. London.

Niemelä, Pauli. Sosiaalityö hyvinvointietiikan toteuttajana. Teoksessa Pehkonen, Aini ja Marja Väänänen-Fomin (toim.): *Sosiaalityön arvot ja etiikka. Sosiaalityön tutkimuksen seuran vuosikirja*. PS-Kustannus. Juva 2011, 13–43.

Oikeusministeriö (2019): *Perustuslaki*. Saatavilla <<https://oikeusministerio.fi/perustuslaki>>, luettu 18.9.2019.

Oja, Anna-Kaisa (2019): Paperittomat sosiaalityön muutoskysymyksenä. Pro gradu-tutkielma. Itä-Suomen yliopisto. Saatavilla <<http://urn.fi/urn:nbn:fi:uef-20190251>>, luettu 20.1.2020.

Pakolaisapu (2019a): *Pakolaisuus Suomessa*. Saatavilla <<http://pakolaisapu.fi/pakolaisuus/pakolaisuus-suomessa/>>, luettu 15.10.2019.

Pakolaisapu (2019b): *Sanasto*. Saatavilla <<http://pakolaisapu.fi/pakolaisuus/sanasto/>>, luettu 15.10.2019.

Pakolaisneuvonta (2019a): *Kansainvälinen suojelu*. Saatavilla <<https://www.pakolaisneuvonta.fi/asiantuntijajarjesto/tietoa-pakolais-ja-ulkomaalaisyhteistyosta/kansainvalinen-suojelu/>>, luettu 19.10.2019.

Pakolaisneuvonta (2019b): *Paperittomat*. Saatavilla <<http://www.pakolaisneuvonta.fi/asiantuntijajarjesto/tietoa-pakolais-ja-ulkomaalaisyhteistyosta/paperittomat/>>, luettu 16.9.2019.

Paperittomat-hanke (2015): *Vapaaehtoisen paluun lakimuutos luo uuden paperittomien ryhmän*. Saatavilla <<http://www.paperittomat.fi/?p=889>>, luettu 17.4.2020.

Paperittomat-hanke (2018): *Oikeus perusopetukseen*. Saatavilla <http://www.paperittomat.fi/?page_id=563>, luettu 31.5.2018.

Park, Yoosun ja Rupaleem Bhuyan (2012): Whom Should We Serve? A Discourse Analysis of Social Workers' Commentary on Undocumented Immigrants. *Journal of Progressive Human Services*, 23:1, 18–40. Saatavilla <<https://doi.org/10.1080/10428232.2011.605745>>, luettu 1.4.2020.

Puuronen, Vesa (2011): *Rasistinen Suomi*. Gaudeamus: Helsinki University Press. Helsinki.

Puurunen, Piia ja Mari Suonio (2015): *Rakenteellista sosiaalityötä vai sosiaalityötä rakenteissa?* (Pohjola, Anneli, Merja Laitinen ja Marjaana Seppänen (toim.) *Rakenteellinen sosiaalityö*. Sosiaalityön tutkimuksen vuosikirja 2014.) Janus Sosiaalipolitiikan ja Sosiaalityön Tutkimuksen Aikakauslehti, 22:3. Saatavilla <<https://journal.fi/janus/article/view/51221>>, luettu 29.3.2019.

Ranta-Tyrkkö, Satu. *Ihmisoikeudet ja sosiaalityö globaalien kriisien maailmassa*. Teoksessa: Jäppinen, Maija, Anna Metteri, Satu Ranta-Tyrkkö ja Pirkko-Liisa Rauhala. *Kansainvälinen sosiaalityö. Käsitteitä, käytäntöjä ja kehityskulkuja*. United Press Global. Tallinna 2016, 273–300.

Ruusuvuori, Johanna. *Litteroijan muistilista*. Teoksessa Ruusuvuori, Johanna, Pirjo Nikander ja Matti Hyvärinen (toim.). *Haastattelun analyysi*. Vastapaino. Tampere 2010, 424–431.

Saad-Filho, Alfredo ja Deborah Johnston (2005): *Neoliberalism: a critical reader*. Pluto Press. London.

Saaranen-Kauppinen, Anita ja Anna Puusniekka (2006): *KvaliMOTV – Menetelmäopetuksen tietovaranto*. Tampere. Yhteiskuntatieteellinen tietoarkisto. Saatavilla <<https://www.fsd.tuni.fi/menetelmaopetus/>>, luettu 24.4.2020.

Saarikkomäki, Elsa, Nea Oljakka, Johanna Vanto, Elina Pirjatanniemi, Juha Lavapuro ja Anne Alvesalo-Kuusi (2018): *Kansainvälistä suojelua koskevat päätökset Maahanmuuttovirastossa 2015-2017. Pilottitutkimus 18–34-vuotiaita Irakin kansalaisia koskevista myönteisistä ja kielteisistä päätöksistä*. Oikeustieteellisen tiedekunnan tutkimusraportteja ja katsauksia 1/2018. Turun yliopisto. Åbo Akademi. Yhdenvertaisuusvaltuutettu. Saatavilla <<https://www.utu.fi/fi/yliopisto/oikeustieteellinen-tiedekunta/tutkimus/katsauksia-ja-tutkimusraportteja>>, luettu 16.9.2019.

Shaw, Ian ja Sally Holland (2014): *Doing Qualitative Research in Social Work*. SAGE. Los Angeles.

Sosiaalihuoltolaki (1301/2014) Saatavilla <<http://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2014/20141301>>, luettu 19.4.2018.

Sosiaali- ja terveysministeriö (2016): *Kuntainfo. Turvapaikanhakijoiden oikeus lastensuojelun palveluihin*. Saatavilla <https://stm.fi/documents/1271139/2044491/Kuntainfo_2_2016.pdf/98d97a41-10e6-40d0-a5f9-9eb6bcb53d70/Kuntainfo_2_2016.pdf>, luettu 13.3.2020.

Sosiaali- ja terveysministeriö (2017): Kuntainfo. Saatavilla <http://stm.fi/documents/1271139/3899844/Verkkoon_Kuntainfo_2-2017_p%C3%A4ivitytetty+13-9-17.pdf/4be96a82-cc64-43d2-a5fc-9030bdf989c2>, luettu 5.6.2018.

Sosiaali- ja terveysministeriö (2019): Paperittomien terveydenhuolto. Saatavilla <<http://stm.fi/paperittomien-terveydenhuolto>>, luettu 16.12.2019.

Sosiaali- ja terveysministeriö (2020) Laittomasti maassa oleskelevien sosiaali- ja terveydenhuolto. Saatavilla <<https://stm.fi/laittomasti-maassa-oleskelevien-sosiaali-ja-terveydenhuolto>>, luettu 13.3.2020.

Sotkasiira, Tiina ja Johanna Hiitola (2018): Pakkomuutosta, etiikasta ja kotouttamisesta. Janus Sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön tutkimuksen aikakauslehti, 26:4, 289–291. Saatavilla <<https://doi.org/10.30668/janus.76460>>, luettu 30.3.2020.

Staub-Bernasconi, Silvia (2012): Human Rights and Their Relevance for Social Work as Theory and Practice. Teoksessa: Healy, Lynne ja Rosemary Link. Handbook of International Social Work: Human Rights, Development, and the Global Profession. Oxford Scholarship Online. Saatavilla <<https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195333619.003.0005>>, luettu 9.5.2018.

Stavilä, Andrei (2014): No land's man: irregular migrants' challenge to immigration control and membership policies. Ethnic and Racial Studies, 38:6, 2015, 911–926. Saatavilla <<https://doi.org/10.1080/01419870.2014.973431>>, luettu 15.10.2019.

Suomen perustuslaki (731/1999) Saatavilla <<https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1999/19990731>>, luettu 15.10.2019.

Suomen YK-liitto (2018): Ihmisoikeudet. Saatavilla <<http://www.ykliitto.fi/yk70v/yk/ihmisoikeudet>>, luettu 9.6.2018.

Talentia (2017): Arki, arvot ja etiikka: Sosiaalialan ammattihenkilön eettiset ohjeet. Puna-Musta Oy.

Terveyden ja hyvinvoinnin laitos (2018): Maahanmuutto ja kulttuurinen moninaisuus. Paperittomat. Saatavilla <<https://thl.fi/fi/web/maahanmuutto-ja-kulttuurinen-moninaisuus/maahanmuutto-ja-hyvinvointi/paperittomat>>, luettu 12.4.2020.

Tiitinen, Laura (2019): Kamppailu sananvapaudesta: Sosiaalialan ammattilaisen toiminta ja valtasuhteet mediavaikuttamisen kentällä. Väitöskirja. Lapin yliopisto. Rovaniemi. Saatavilla <<http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-337-147-7>>, luettu 6.3.2020.

Tilli, Jouni (2016): Talousapuja, elintasosurffareita ja Ismaelin jälkeläisiä: maahanmuuttajat poliittisessa retoriikassa. *Politiikasta.fi*. Valtiotieteellinen yhdistys. Saatavilla <<http://urn.fi/URN:NBN:fi:jyu-201608123785>>, luettu 17.9.2019.

Tutkimuseettinen neuvottelukunta (2012): Hyvä tieteellinen käytäntö ja sen loukkausepäilyjen käsitteleminen Suomessa. Tutkimuseettisen neuvottelukunnan ohje 2012. Saatavilla <https://www.tenk.fi/sites/tenk.fi/files/HTK_ohje_2012.pdf>, luettu 11.10.2019.

Tutkimuseettinen neuvottelukunta (2019): Ihmiseen kohdistuvan tutkimuksen eettiset periaatteet ja ihmistieteiden eettinen ennakoarviointi Suomessa: Tutkimuseettisen neuvottelukunnan ohje 2019. Tutkimuseettisen neuvottelukunnan julkaisu 3. Saatavilla <https://www.tenk.fi/sites/tenk.fi/files/Ihmistieteiden_eettisen_ennakoarvioinnin_ohje_2019.pdf>, luettu 1.10.2019.

Tuomi, Jouni ja Anneli Sarajärvi (2009): Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. 7. uudistettu painos. Kustannusosakeyhtiö Tammi. Vantaa 2011.

Turtiainen, Kati. Pakkomuutto sosiaalityössä kohdattavana ilmiönä. Teoksessa: Jäppinen, Maija, Anna Metteri, Satu Ranta-Tyrkkö ja Pirkko-Liisa Rauhala. Kansainvälinen sosiaalityö. Käsitteitä, käytäntöjä ja kehityskulkuja. United Press Global. Tallinna 2016, 203–224.

Turtiainen, Kati (2018): Recognising forced migrants in transnational social work. *International Journal of Migration, Health and Social Care*, 14:2, 186–198. Saatavilla <<https://doi.org/10.1108/IJMHS-11-2016-0042>>, luettu 16.10.2019.

Ulkoministeriö (2019): Muuttoliike ja pakolaiskriisi Euroopassa. Saatavilla <<https://um.fi/muuttoliike-ja-pakolaiskriisi-euroopassa>>, luettu 19.9.2019.

Yleissopimus lapsen oikeuksista (60/1991) Saatavilla <https://www.finlex.fi/fi/sopimukset/sopsteksti/1991/19910060/19910060_2>, luettu 26.3.2020.

Yle-Uutiset (30.11.2017): Päätös syntyi yöllä – Helsinki laajentaa paperittomien terveydenhuollon palveluita. Kirjoittaja: Raisa Pöllänen. Saatavilla <<https://yle.fi/uutiset/3-9955233>>, luettu 5.6.2018.

LIITTEET

Liite 1. Teemahaastattelun haastattelurunko

Taustatiedot:

Työkokemus, ammatti, organisaatio, paperittomien kanssa työskentely: kuinka paljon paperittomia asiakkaita? Kuinka kauan on työskennellyt paperittomien kanssa? Kuinka paperittomat ovat ohjautuneet palveluihin?

Teemat:

1. Paperittomien auttaminen ja tukeminen

- Millaisia tarpeita paperittomilla näkemyksesi mukaan on?
- Millaisissa asioissa paperittomat tarvitsevat apua?
- Mitkä asiat auttavat näkemyksesi mukaan paperittomia heidän arjessa ja elämässä?
- Mitkä asiat luovat epävarmuutta ja puutetta paperittomien elämään?
- Miten paperittomien tarpeet eroavat esimerkiksi niiden henkilöiden tarpeista, joilla on laillinen oleskelulupa?

- Mitä mahdollisuuksia sinulla on auttaa ja tukea paperittomia?
- Mitä sosiaalipalveluja pystyt tarjoamaan? Missä palveluissa voi käyttää harkintaa ja missä ei? Kuinka suurta harkintaa palvelujen tarjoamisessa voi käyttää?
- Millä muilla keinoin voit auttaa ja tukea? Minkä viranomaistahojen kanssa on helppo tehdä yhteistyötä paperittomien asioissa? Onko viranomaistahoja, joiden kanssa yhteistyön tekeminen paperittomien asioissa on haasteellista/ongelmallista? Mikä tekee yhteistyöstä helppoa tai vaikeaa?
- Minkä muiden toimijoiden kanssa teet yhteistyötä paperittomien asioissa?
- Vastaavatko palvelut paperittomien tarpeisiin?

2. Palvelujärjestelmän rajat

- Asettaako palvelujärjestelmästä käsin työskentely esteitä paperittomien auttamiseen?
- Entä mitä hyötyä viranomaisroolista on paperittomien auttamisessa?

- Mitä ajattelet laeista ja ohjeistuksista koskien paperittomien sosiaalityötä?
- Ovatko laki ja ohjeistukset koskien paperittomia selkeät?
- Jos ei, mitkä asiat ovat epäselviä?
- Ovatko lait ja/tai ohjeistukset ristiriidassa omien käsityksiesi kanssa?
- Miten olet toiminut tilanteissa, joissa laki tai ohjeistus on ristiriidassa oman käsityksesi kanssa?

- Onko eteesi tullut tilanteita, joissa olisit halunnut auttaa tai tukea paperitonta

asiakasta, mutta et ole jostain syystä voinut?

- Millaisia nämä tilanteet ovat olleet?
- Miten olet toiminut kyseisissä tilanteissa?
- Millaisia tunteita tilanteet ovat sinussa herättäneet?
- Mitä ajatuksia paperittomat/paperittomuus sinussa herättää?

3. Paperittomien aseman parantaminen

- Mitä ajattelet paperittomien tilanteesta suomalaisessa yhteiskunnassa/ globaalisti sosiaalityöntekijän roolista käsin?
  - Mitä ajatuksia viimeaikaiset muutokset maahanmuuttopolitiikassa ja yleisessä ilmapiirissä paperittomia kohtaan sinussa herättää?
  - Mitä ajattelet tulevaisuuden näkymistä koskien paperittomuutta?
  - Mitä paperittomien aseman parantamiseksi pitäisi tehdä?
  - Mitä haluaisit muuttaa paperittomien tilanteessa?
  - Mitä haluaisit muuttaa palveluissa?
  - Mitä haluaisit muuttaa omassa työssä?
  - Koetko, että voit tehdä jotain näiden asioiden muuttamiseksi?
  - Kenen tulisi toimia paperittomien aseman parantamiseksi?
  - Miten tulisi toimia paperittomien aseman parantamiseksi?
  - Millaisia erilaisia käytännön keinoja paperittomien aseman parantamisessa voitaisiin käyttää?
-
- Millaisena näet sosiaalityön tehtävän paperittomien parissa?
  - Millaisena näet oman roolisi suhteessa paperittomiin?

Liite 2. Saatekirje haastateltaville

Hyvä sosiaalityön asiantuntija,

Olen sosiaalityön maisterivaiheen opiskelija Jyväskylän yliopistosta ja teen pro gradu tutkielmaa paperittomien sosiaalipalveluista Suomessa. Tutkielmani tarkoituksena on selvittää paperittomien tai paperittomuus-ilmion kanssa läheisesti tekemisissä olevien sosiaalityöntekijöiden näkemyksiä siitä, millä tavoin paperittomia pystytään tukemaan palvelujärjestelmästä käsin ja mitä mahdollisia esteitä palvelujärjestelmä muodostaa paperittomien auttamiselle. Lisäksi pyrin selvittämään, ovatko sosiaalipalvelut sosiaalityöntekijöiden näkökulmasta riittäviä ja millaisena sosiaalityöntekijät itse näkevät roolinsa suhteessa paperittomiin. Toivon, että tutkielmasta olisi apua niin teille kuin myös sosiaalisen tuen tarpeen oleville paperittomille.

Etsin henkilöitä tutkimushaastatteluihin, jotka olisi tarkoitus toteuttaa viimeistään marras-joulukuussa 2019. Haastattelu toteutetaan teemahaastattelun keinoin keskustellen vapaasti tutkielman kannalta olennaisista teemoista, ja se kestää noin yhden tunnin. Haastattelut nauhoitetaan ja hävitetään aineiston analysoinnin jälkeen. Haastattelutietoja käsitellään anonyymisti ja luottamuksellisesti. Myös henkilötiedot anonymisoidaan eikä yksittäistä henkilöä tai vastauksia voida tunnistaa valmiista tutkimusraportista.

Sinulla on mahdollisuus tutustua tutkimussuunnitelmaan ennen haastattelua. Mikäli olet kiinnostunut osallistumaan tutkimukseen, olethan minuun yhteydessä puhelimitse tai sähköpostitse. Olethan myös yhteydessä, mikäli haluat kysyä tai keskustella tutkimuksesta lisää. Tutkimukseen osallistuminen on vapaaehtoista ja sinulla on oikeus peruuttaa osallistumisesi tutkimukseen milloin tahansa.

Ystävällisin terveisin,

Maiju Toroi